

I. Giriş

"Dor göçünü yapan insanlar, Akhalar'ın aksine, kendilerinden önce gelen bir medeniyetin üstüne yerleşmiş değillerdir. Eski medeniyetle temasa gelmek için hiç bir imkan bırakmayarak onu anlamadan tamamiyle tahrip etmişlerdir. Bu tahribin doğurduğu basit hayat şartları altında , kendi karakterlerine göre yoğurdukları yeni bir medeniyet kurmaya başlarlar. Böylece Yunan sanatına kendi has damgalarını vurmuş olurlar¹."

Modern tarih anlayışına göre M.Ö. 13. yüzyıl genel anlamda Eski Yakınoğu'nun büyük kültürlerinin ekonomik açıdan sıkıntıda olduğu bir süreçtir. Yüzyılın sonunda bu ortamdan etkilenen büyük halk yığınları yer değiştirmeye başlamış ve Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışındaki sebeplere benzer nedenlerle Hititler ve Mykenler gibi büyük devletler tarih sahnesinden silinmiştir.

Mykenler'in ortadan kalktığı Kıta Yunanistan coğrafyasına 11. Yüzyıldan itibaren kuzeyden gelen, sonraki anlatımlarda "Dorlar" olarak anılacak Yunanca'nın farklı bir lehçesini konuşan yeni bir topluluk girmiştir. Özellikle Peloponessos bölgesinde yerleşmiş olan bu topluluk, geldikleri yerlerden pek fazla şey getirmemiş olan "ilkel" bir kavim görünümündedir. Geldikleri yerdeki kültürü alt üst eden Dorlar 11. yüzyıldan sonra kendi içlerinden yeni bir sanat ve kültür yaratarak şu anki Batı Medeniyeti'nin temellerini atmışlardır.

Yukarda bahsedilen düşünce 19. yüzyıl romantiklerinin ortaya attığı ve takip eden dönemde genel kabul görmüş olan bir düşüncedir. M.Ö. 1100 yıllarından 700 yıllarına kadar ki süreçte kendini tanıyan Yunan Sanatı 700 yıllarında Doğu ile tanışmış onun zenginliğini kendi zevklerine uyarlayarak 6. yüzyılda Klasik öncesi Arkaik sanatı meydana getirmiştir. Hem lisans eğitimim boyunca hocalarım tarafından hem de kitaplarda gösterildiği şekilde Yunan Medeniyeti kendini

---

¹ Haspels 1946, 27 vd.

geliştirmekte diğer milletlerden farklı olup çok kısa zamanda büyük işler başaran bir millet olarak gösterilirler. Ancak burada sorulmayan ya da sorulamayan soru şudur. Neden Arkaik dönem 100 – 150 yıl, Klasik Dönem 150 – 200 yıl kadar sürerken Yunan Sanatı'nın başlangıç aşaması olan Geometrik Dönem 1050 yıllarından başlatılıp 700 yıllarına kadar sürmektedir? 350 yıl boyunca -ki buna Submyken dönemi eklemiyoruz -Yunanlılar gibi kendini çok hızlı bir şekilde yeni gelişmelere adapte eden bir kültür, Geometrik bezek çizip, kendini 1000 yıllarından itibaren Fenikeli tüccarların getirip buradaki sanatçılar tarafından görülen sanattan uzak tutmuştur. Buna ek olarak Geometrik anlayışı o derecede kabullenmiştir ki heykelcik alanında da bilinçli bir tercih olarak geometrik anlayışa devam etmiş, heykelciklerin yapımında da geometrik hatlar egemen olmuştur. Ta ki kendisi koloniler kurup oralara gidene kadar Doğu sanatını benimsemeyip kendi içine kapalı kalmıştır.

Bütün bunlar gerçekte çok iyi kurgulanmış bir tarih anlayışının tasvirinden başka bir şey değildir. Giriş bölümünün başında yer alan, E. Haspels'in Mykenler'in yıkılışı ve Dorlar'ın gelişi ile ilgili yazdıkları durumu özetlemeye yetmektedir. Geldiklerinde taş taş üstünde koymayarak her şeyi yıkmışlar geçmişle tüm bağlarını koparmışlardır. Ama her nedense Haspels aynı eserinde Protogeometrik dönem için şu ifadelerle yer vermektedir: "*Protogeometrik sanat, iptidai, alelade, kuru bir üsluptur. Birçok yönden Submyken üslubu andırmaktadır. Her hususta geçmişten ani ve kesin bir ayrılma yoktur. Mesela mevcut vazo şekilleri ve bezekler - amphoraların iki kulpu arasındaki dalgalı yatay çizgi gibi- değişmemiştir*²." Aynı sayfada yer alan bu iki ifade ne kadar önyargılı bir tarih anlayışının olduğunu gözler önüne sermektedir.

Önyargılı tarih anlayışı ile neden böyle bir tarihsel konjonktür meydana getirilmiştir. Bu ve benzeri sorular genel değerlendirme bölümünde ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

---

² Haspels 1946, 28.

Çalışma konusu kapsamında ele alınan olayların tamamı milattan önceki devirlerde meydana geldiğinden verilen tarihlerde milattan önce terimi kullanılmamıştır.

I. I. Amaç Kapsam Yöntem

“ 1200 – 600 Arası Süreçte Doğu Batı Etkileşimi” başlıklı çalışmamızın amacı, bilinen tarihte 1200 Troia Savaşı ile başlayan ancak geçmişi daha eskilere giden Doğu ile Batı arasında ki mücadelenin en başına dönmek ve maddi veriler ışığında bu dönemi anlamaktır. Maddi veriler arkeolojinin üç ana başlığı olan Seramik, Mimari ve Heykel alanında ele alınıp, bunlar kendi içlerinde alt başlıklara ayrılmıştır.

Bu dönemi anlayabilmek için, Doğu Akdeniz’den İtalya’ya kadar olan geniş bir coğrafyada çalışma yapmak gerekmektedir. Ancak böyle bir çalışma yüksek lisans kapsamını aşacaktır. Bu yüzden Ege Denizi’nin her iki yakası ile sınırlandırılacaktır. Çalışmada ele alınacak arkeolojik materyaller ise özelde tek tek çalışılması gereken konulardır. Burada amacımız ileriki çalışmalara temel olacak bilgi birikimine sahip olmaktır. Bu yüzden materyaller ana hatları ile ele alınacaktır. Ayrıntıya fazla girilmeden araştırmacılar tarafından ortaya konan savlar tarafsız bir şekilde verilmeye çalışılacaktır.

1200 – 600 arası süreçte bilgi birikimimizin büyük bir kısmını seramik verilerden elde ettiğimiz bilgiler oluşturmaktadır. Yaklaşık olarak 1050 yıllarından itibaren geometrik motiflerin egemen olduğu bir sanat anlayışı tüm Ege coğrafyasına hakim olmuştur. Hemen her yerde benzer olarak görünen bu tip motiflerle süslenmiş olan çömlekler yoğunlukla Kıta Yunanistan menşeli görülmektedir. Keza bu sanatın ilk çıkış yeri olarak Atina gösterilir. İlk bölümde bu veriler ele alınarak seramik alanında kabul edilen görüşler verilmeye çalışılacaktır.

İkinci bölümde 1200 – 600 arası süreçteki Mimari anlayış eldeki sınırlı veriler dâhilinde incelenecektir. Bu dönemde özellikle Kuzeyli varlığına ilişkin ortaya konmaya çalışılan “Apsisli Yapılar” ve Kıta Yunanistan’daki Akhalar’ın Anadolu’ya göçüne kanıt olarak gösterilen “Oval Evler” bu bölümde özel bir yer tutmaktadır. Neolitik Dönem’den itibaren görülebilen bu tip yapılar gerçekten göçleri ya da ilişkileri anlamda ne kadar yardımcı olabilmektedir...

Bu süreç içinde çalışma kapsamında ele alacağımız son konu anıtsal heykel sanatı başlamadan önce ortaya çıkmış olan küçük heykel – heykelcik – alanıdır. 11. yüzyıldan itibaren görmeye başladığımız 9. yüzyıldan sonra üretimi yoğunlaşan heykelcikler bu döneme kadar pişmiş topraktan yapılmaktadır. 8. yüzyılda bronz, kurşun, kemik benzeri sert malzeme ile de görmeye başladığımız heykelcikler kutsal alanlara bırakılmak üzere ortaya çıkmıştır. Bu alandaki bilgilerimiz buluntu azlığından dolayı çok sınırlıdır. Özellikle Anadolu’da Samos dışında gerçek anlamda verilerin olduğu başka bir yerde daha yoktur. Her ne kadar araştırmacılar ilişkileri anlamada bir veri olarak kullanıyor olsa da özellikler erken dönemde elde şekillendirilmiş heykelcikler çok büyük sorunlar ihtiva etmektedir.

Son bölüm olan genel değerlendirmede, ele alınan konular eleştirel bir gözle tekrar işlenecek ve ortaya konan düşüncelerin eksi ve artı yönleri belirlenmeye çalışılacaktır. Buradan elde edilen sonuçlar dahilinde de bu süreç için yeni bir bakış açısı yakalanmaya çalışılacaktır.

II. Tarihsel Süreç

Kıta Yunanistan

Tüm Ege ve Doğu Akdeniz tarihi için dönüm noktası olan 1200'ler bölgenin en güçlü krallıklarının kurulduğu Kıta Yunanistan için gerçek anlamda bir yıkımı beraberinde getirmiştir. Ülkenin olasılıkla kuzeyinden gelen ³ istilacılara, belki de zaten çöküş dönemine girmiş olan⁴ Myken şehirleri karşı koyamamış, kısmen ya da tamamen yıkılmışlardır.

Yaklaşık olarak 1200 yıllarında meydana gelen göçlerden sonra başlayan istila ve göç hareketi 800 yıllarına kadar aralıklarla süregelmiş ve bu dönemde Ege havzası tüm bu olayların ana sahnesini oluşturmuştur. İstila ve dolaylı olarak meydana gelen bu göç hareketliliğini oluşturan kavimlerin kimlikleri ve nereden geldikleri hakkındaki bilgilerimiz yeteri sayıda olmayan arkeolojik materyalden dolayı sınırlıdır. Bu dönemde arkeolojik materyallerin az olmasının başlıca nedeni; bu dönemde yıkılan Myken kültürün yerini alacak etkin bir kültürün oluşturulamamış olması ana etkidir.

Bu dönemde ele geçen SHIIIC seramiği ve takip eden Submyken seramiği, SHIIIB seramiğinin bir devamı niteliğindedir. İkinci binyılın gelenekleri arasında mimarlık, gömü adetleri ve yazı gibi özellikleri yok olup giderken, seramikte süre gelen istikrar üstünde düşünülmesi gereken bir konudur. Gerçi çok büyük bir yıkımın ardından mimarideki anıtsallığın, mezar mimarisindeki ileri teknik özelliklerin ve buna ek olarak mezar armağanlarındaki zenginliğin sürmesi beklenmemeli ancak bunlardan en ufak bir iz kalmamış olması düşündürücüdür. Bunun iki nedeni olmalıdır. Birincisi, Myken kültürünü meydana getirmiş olan insanların yaşadıkları bölgeleri tamamen terk etmiş olmalarıdır; ancak bu durumda ne bu kadar insan grubunun nereye gittiğini açıklayabiliriz, ne de diğer

³ Sandars 1983, 43-68.

⁴ Desborough 1962, 3vd.

materyallerde bir devamlılık sürmezken seramikteki sürekliliği açıklayabiliriz. Mısır kaynaklarında ele geçen “Ekwesh” liler ile Hitit kaynaklarında bulunan “Ahhiyawa”lıların Akhalar olduğu düşüncesi⁵ gerçek ise, bu insanların en azından bir kısmının Ege adaları, Kıbrıs yolu ile Levant kıyılarına vardıkları düşünülebilir⁶. Ancak bu derece büyük insan topluluklarının göçü düşünülünce bunlardan arta kalan arkeolojik materyaller yeteri derecede kanıt oluşturmamaktadır. İkinci olasılık ise, Myken sadece bir saray kültürü olduğu ve hiçbir zaman halka inemediği, dolayısıyla da gelenekselleşmediğidir. Öyle görünüyor ki, tüm Myken kültür öğeleri içinde halkın ürettiği ve benimsediği tek şey pişmiş toprak kaplardı. Bu nedenle de, krallıkların yıkılışından sonra bölgede kalan halk, sahip olduğu bu geleneği sürdürdü. Seramikte ve gömü adetlerinde görülen yerel farklılıklar ise, bölgede yaşamaya devam eden yerli gruplar arasında artık belirgin bir yönetsel bağlılık olmadığını ortaya koyar⁷.

Bu dönemden ele geçmiş olan arkeolojik verileri, belirli etnik gruplara yakıştırarak, yeni gelenlerin kimlikleri konusunda kesin bir sonuca ulaşmak, şimdilik mümkün görünmemektedir. Bununla beraber, bazı antik yazarların anlatıları⁸ ünlü “Heraklesoğullarının Dönüşü” efsanesi ile bu süreç “Dorlar” a mal edilmiş ve bu görüş uzun yıllar bilim adamları tarafından kabul görmüştür⁹. Bu konu üzerine çalışan araştırmacılar artık bu sava kuşkuyla yaklaşmaktadırlar¹⁰. Bu dönemde meydana gelen karışıklıkların oldukça uzun bir zaman dilimine yayılması ve yıkım tabakalarının üstünde yeni kültür kalıntılarının olmayışı, bu kuşkuyu haklı kılmaktadır¹¹. Tam bir kaos ortamı olan bu zaman dilimi ile ilgili olarak elimizde kesin olan tek argüman 13. yüzyıl sonundan başlayarak 12. yüzyıl boyunca bölgenin her açıdan ciddi yıkımlarla karşılaşmış olmasıdır. Bu yıkımlarla beraber bazı kültürel değişimlerde saptanmaktadır. İskelet gömünün yerini büyük ölçüde kremasyona, görkemli oda ve tholos mezarların ise, yerlerini basit kist mezarlara

⁵ Finley 1981, 64; Sandars 1985, 107-111.

⁶ Burdajewicz 1990, 105.

⁷ Eran 1994, 9 vd; krş. Snodgrass 1971, 368.

⁸ Herodotos I. 56; Thukydides I. 12

⁹ Carpenter 1968, 54-80.

¹⁰ Coulson 1990, 14 vd.

¹¹ Eran 1994, 10.

bırakması; demir kullanımının hızla yayılması bunlardan en göze çarpanlarıdır¹². Ancak, bu değişimlere kesin olarak yeni gelenlerin neden olduğunu söylemek biraz güçtür. Bölge genelinde gerek kremasyonun, gerekse kist mezarların, buna ek olarak demirin varlığı daha erken dönemlere kadar gitmektedir¹³. Bu gelenekler gibi, başta keman yayı biçimli fibulalar ve Naue II tipi kılıçlar¹⁴ olmak üzere ele geçen bazı yeni ufak buluntuların da kökenleri konusunda fikir birliğine varılamamaktadır¹⁵.

Tüm bunlara ek olarak, mimaride yeni gelenlerle geldiği düşünülen “wattle and daub” tekniği ile inşa edilmiş apsidal yapılar da bölgede daha erken örneklerinin bulunması nedeniyle sağlam bir kanıt olmaktan uzaktır¹⁶. Bölgede daha önceki dönemlerde de ele geçmiş olan yukarıdaki materyallerin yanında bu dönemde tümüyle yeni olan bir buluntu topluluğu göze çarpmaktadır. Bu ilk kez SHIIC döneminde ortaya çıkan ve Barbarian Ware ya da Handmade Burnished Ware (El Yapımı Perdahlı Mallar) olarak adlandırılan seramik türüdür. Bu seramik türünün örnekleri Lefkandi, Mykenai, Tiryns, Aegira, Korakou gibi merkezlerde ele geçmiştir¹⁷. Kıta Yunanistan’dan başka Girit, Anadolu ve Kıbrıs’da da benzerleri bulunan bu seramiğin Doğu Avrupa kökenli olduğu geniş ölçüde kabul edilmektedir¹⁸. Bugün bu seramik türü, bulunduğu bölgelerdeki “kuzeyli” varlığını gösteren en sağlam arkeolojik veri olarak değerlendirilmekteyse de, Muhly¹⁹ seramik verilerin, tek başlarına böyle bir sonuca varmak bakımından yeterli görmemektedir.

Yeni gelenlerin kim oldukları ve nereden geldikleri konusundaki belirsizliğe rağmen, bu konu üzerinde bazı tezler ortaya atılmıştır. Oldukça geniş bir zaman dilimine yayılan ve bölge genelinde büyük bir tahribata neden olan istila ve göç

¹² age. 11.

¹³ Coulson 1990, 15 vd.; Bury 1975, 57.

¹⁴ Rutter 1992, 67 vd.

¹⁵ Desborough 1962, 5 vd.

¹⁶ Coulson 1990, 17 vd.

¹⁷ Rutter 1975, 69.

¹⁸ Muhly 1992, 12; krş. Sandars 1985, 191-192.

¹⁹ age. 13.

hareketliliğinden tek bir topluluğu sorumlu tutmak pek akıllıca olmaz²⁰. Kıta Yunanistan’da karanlık çağlar içinde belirleyici üç ana göç dalgası görülmektedir. Bunlardan ilki, yaklaşık olarak 12. yüzyıl ortalarına, ikincisi 11. yüzyıl sonu ile 10. yüzyıl başlarına, sonuncusu ise 10. yüzyıl başından 9. yüzyıl başlarına kadarki bir sürece tarihlendirilmektedir. Bu göçler sırasında “Dorlar” gibi dışarıdan gelmiş olanların yanı sıra, yerel grupların da hareketleri göz önüne alınmalıdır²¹. İlk dalgalanma içerisinde Dorlar ve Aitolialılar’ın etkin oldukları, olasılıkla Thesalia ve Boiotialılar’ın da bu ilkler arasında oldukları savlanmaktadır. İkinci ana göç dalgasında ise İonia ve Aiolialılar’ın Anadolu’nun batı kıyılarına göçmeleri, “Dorlar” ın da Peloponessos’a yayılmaları belirleyici olarak kabul edilmektedir. Son nüfus hareketinin ise 975 ile 800 yılları arasındaki bir süreçte başta Girit olmak üzere Ege Adaları’na ve Anadolu’nun güney kıyılarına yayılmış olan “Dor” göçü olduğu düşünülmektedir²². Bu büyük göç dalgaları arasında küçük hareketlenmelerinde olduğu şüphesizdir. Myken Krallıkları’nın yıkılışında ilk göç dalgalarının yanı sıra, Myken aristokrasisine karşı ayaklanan yerli halkın da etkili olduğu düşünülebilir²³. Keza büyük depremler, iklim değişiklikleri kuraklık ve buna bağlı olarak açlık sorunu, böylesine bir yıkıma neden olabilecek etkenler arasında sayılmaktadır²⁴.

Kıta Yunanistan’ın karanlık çağa neden olan göçlerine ve bu göçlerin nedenlerine dair şimdilik bunlardan başka elimizde söylenebilecek pek fazla bir şey bulunmamaktadır. Destanlarında 10. yüzyıldan 8. yüzyıla uzanan bir zaman dilimini tasvir eden Homeros’un eserlerinde en azından bu zaman diliminde Kıta Yunanistan’da yaşayan halkların isimlerini öğrenebiliyoruz. Bunlar arasında Boiotialılar, Phokisliler, Lokrisliler, Aitolialılar, Tirynsliler ve Atinalılar başta gelmektedir.

²⁰ Eran 1994, 12.

²¹ Bu konu ile ilgili olarak Sourvinou ve Inwood, Dorlar’ın bu bölgeye gelişinden sonra her ne kadar bir kısım halklar birbirine kaynaşmış olsa da bir kısım kavimlerin bu hareketlilikten etkilenerek başka bölgelere göç ettiklerini belirtmektedirler.

²² Christopoulos 1975, 36.

²³ Chadwick 1976, 115.

²⁴ Aström 1985, 7; James 1991, 71.

Karanlık çağların bittiğini ve yani bir dönemin başladığını haber veren 8. yüzyılla beraber yeni bir döneme geçilmiştir. Gerek sayıca artan yerleşmeler, gerekse diğer arkeolojik veriler yaşamın, nispeten belli bir düzene girdiğini gösterir. Bu devir Yunanistan’da şehir devletlerinin kurulmaya başladığı dönemdir.

Anadolu

“Troia Savaşı” Ege tarihindeki en önemli noktalarından biridir. Bu savaşın ve dolayısıyla savaşın yapıldığı kabul edilen Troia VIIa tabakasının tarihi konusunda henüz kesin ortak bir sonuca varılmamış olmakla beraber²⁵ elimizdeki veriler savaşın 13. yüzyıl sonu ile 12. yüzyıl başları arasında bir tarihte yapıldığını gösteriyor. Klasik literatürde Troia Savaşı ile Anadolu’da karanlık çağlara giren süreç başlamış olur.

Bu savaşın ana referans noktasını oluşturan “Homeros Destanları” savaşın Agememnon’un kardeşi Menelaos’un eşi Helen’in Troialı prens Paris tarafından kaçırılması nedeniyle başladığını yazar. Ancak bu sav günümüz araştırmacıları tarafından kabul edilmeyen bahane bir nedendir²⁶. Buna bağlı olarak savaş tekrar sorgulanmaktadır.

Troia’nın yangınla yıkılan VIIa yerleşimini izleyen VIIb yerleşiminde ele geçen seramik buluntuları da bunu destekler niteliktedir. VIIb seramiklerini üç temel grupta toplamak mümkündür. Bunlardan ilki tipik Troia VI seramiği olan Gri Minyas seramikleri²⁷, ikincisi büyük kısmı yerel yapım olan Myken seramikleri²⁸

²⁵ Blegen 1963, 173 vd.; Mellink 1986, 94, 99 vd.; Akurgal 1988, 137; Muhly 1992, 17.

²⁶ Muhly 1992, 17; Bloedow 1988, 44 vdd.; Mee 1978, 148. Yakın zamanlardaki iki savaş buna en iyi örnektir. İlki Ruslar 80’li yıllarda Afganistan’ı işgal ettiklerinde, Hint Avrupa dil teorisine dayanarak “bunun bir işgal olmayıp torunun ata toprağına geri dönüşüdür” şeklinde işgallerini geçerli kılmaya çalışmışlardır. İkincisi ise çok yakın bir zamanda meydana gelen Amerika’nın Irak’ı işgalidir. Irak’ın elinde nükleer silahlar bulunduğunu bahane ederek sözde demokratikleştirme adı altında Irak’ı işgal etmiş ve büyük dünya ülkeleri ya sessiz kalmış ya da destek vermişleridir. Ancak bütün dünya çok net bir şekilde bilmektedir ki bütün savaşlarda olduğu gibi bu savaşların nedeni de ekonomik ve jeopolitik nedenlerdir. Troia Savaşı’nın da tek nedeni bu nedenlerdir. Zira Troia Karadeniz’e açılan yolu tutmaktadır ve Kuzey- Güney, Doğu – Batı ticaret yollarının kesiştiği noktadadır.

²⁷ Blegen 1958, 156.

sonuncusu ise el yapımı seramiklerdir²⁹. El yapımı seramikler Coarse Ware ya da Barbarian Ware ve Buckelkeramik diye adlandırılmaktadır. Seramik buluntuları tek başına etnik yapıyı belirlemek bakımından yeterli kanıt değildir. Ancak elimizde somut verilerin az olduğu bir süreçte oldukça önem taşımaktadırlar. Bu bakış açısıyla Troia VIIb'deki seramik buluntularına dayanarak, yerleşimin etnik yapısı konusunda bazı tezler ileri sürülebilir. Gri Minyas seramik türünün kullanılmaya devam edilmesi, yıkımdan sonra yerli halkın burada yaşamaya devam ettiği şeklinde yorumlanabilir. Myken seramikleri ise, Akhalarında Troia'ya gelenler arasında yer almış olabileceğini düşündürür. Troia'da ele geçen seramiklerin bir çoğunun yerel üretim oluşu bu insanların buraya yerleştikleri savını destekler. Troia VIIb tabakasının seramik buluntuları içinde ele geçen el ilginç buluntular Barbarian Ware ve Buckelkeramik'dir. Her iki mal grubu uzmanlar tarafından Güneydoğu Avrupa kökenli olarak kabul edilmektedir³⁰. Barbarian Ware olarak adlandırılan Kaba Malların Kıta Yunanistan'da da bulunmuş olması keza aynı tip örneklerin Troia buluntuları ile kronolojik olarak paralellik içinde oluşu, bu seramik sahiplerinin Anadolu'ya Kıta Yunanistan üzerinden gelmiş olabileceğini göstermektedir³¹.

Kıta Yunanistan'da ikinci binyılda hakim olan güç Akhalar Troia Savaşı öncesinde de Anadolu ile ilişkileri bulunmaktadır. Son araştırmalar ışığında bu ilişkiler tartışılıyor olsa da bu, ilişkilerin niteliği ile ilgili tartışmalardır. Bir ilişkinin olduğu kuşku götürmez bir gerçektir. Bu konuda en önemli materyalleri seramik verileri oluşturmaktadır. Batı Anadolu kıyılarında çok yaygın olarak bulunan, Güney Anadolu'da Kilikya bölgesinde örneklerine rastlanan Myken seramiklerinin³² yanı sıra Milet'teki Myken yerleşim izleri, Müsgebi, İasos ve Panaztepe'deki Myken tipi mezarlar Akhaların Anadolu'da en azından bu sözü edilen yerlerde yaşadıklarını göstermesi açısından önemlidir³³.

---

²⁸ Blegen 1958, 157.

²⁹ age. 142 vdd., 158 vd.; Sams 1992, 56 vdd.; Muhly 1992, 12.

³⁰ age. 144 vd.; Sams 1992 56 vd.; Muhly 1992, 12; krş. Sanders 1985, 191 vd..

³¹ Rutter 1975, 197; Muhly 1992, 12.

³² Desborough 1964, 205 vd., Boysal, 1969, 3-29.

³³ Simpson 1965, 191-194.

Akhaların Anadolu'daki varlıklarına dair önemli bir diğer ipucu ise, Hitit yazılı belgeleridir³⁴. Hitit yazıtlarında geçen "Akhiyawa"nın harita üzerindeki yeri tartışmalı ise de bu kelimenin bir Akha Ülkesi'ni tanımladığı kabul edilmektedir. Hitit krallarının Akhiyawa krallarına yazdıkları mektuplarda bu iki krallık arasında ciddi siyasi sürtüşmeler olduğu anlaşılıyor. Bu durum Akhiyawa krallarının Batı Anadolu ya da Trakya'da önemli bir güç olduklarını ortaya koyar. Dolayısıyla ana vatanları işgal edilen, bu nedenle orada yaşama ya da geri dönme olanağı olmayan bazı Akha gruplarının, yabancıları olmadıkları Anadolu topraklarında yurt edinmeye çalışmış olmaları, hiç de uzak bir olasılık değildir. Kuşkusuz İlyada destanı da baştan sona Akha-Anadolu ilişkisine bir kanıt oluşturur.

Akhaların Kıta Yunanistan'dan göç etmelerine neden olan istilacıların ve göçmenlerden de bazı grupların Akhaların yanı sıra Anadolu'ya geldikleri anlaşılmaktadır. Bugün elimizdeki bu soruna ilişkin tek somut veri 13. yüzyıl sonu 12. yüzyıl başında ortaya çıkan ve yukarıda sözü edilen Güneydoğu Avrupa kökenli seramik tipleridir. Ancak bu seramiklerin Anadolu'daki yayılım alanları oldukça sınırlıdır³⁵. Bununla beraber, kuzeyli kavimlerin Anadolu'daki varlıklarına antik dönemden kalma yazılı kaynaklarda da rastlamak mümkündür. Homeros Troia Savaşı'na katılan Threikesler'den (Trakyalılar) ve Phrygler'den söz eder. Herodotos ve Strabon'da da Phrygler'in kuzeyli olduklarını öğrenmekteyiz. Strabon savaştan sonra Troia'nın Phrygler tarafından kontrol edildiğini yazmaktadır.

Görüldüğü üzere kuzeyli kavimlerin Anadolu'daki varlığı, Akhalar'ın varlığı gibi hem seramik hem de yazılı kaynaklarla desteklenmektedir. Zaman içinde asimile olan Akhalar'ın aksine kuzeyli Phrygler 8. yüzyılda Gordion başkent olmak üzere Phryg krallığını kurmuşlardır. Phrygler Midas'ın önderliğinde Anadolu'daki

³⁴ Page 1959, 1-40; Huxley 1960, 1-29.

³⁵ Özdoğan 1987, 13-17; Gunter 1991, 30, 46.

küçük grupları ve belki de ayrıca Güneydoğu Avrupa'dan 800 yıllarında yeni gelen göçmenlerle Phryg krallığını 8. yüzyılın son dördlüğünde kurmuş olmaları³⁶.

Troia Savaşı'na ilişkin bugüne kadar elde edilen veriler son derece değerlidir. Ancak ne yazık ki bunlar olayın gizlerini tümüyle çözmek bakımından yeterli değildir. Bu nedenle Anadolu 'nun karanlık çağlarının Troia Savaşı ile başladığını kabul etmek gerekir.

Karanlık çağlar boyunca Ege'den özellikle Kıta Yunanistan'dan Anadolu'ya göçler olduğu açıktır. Myken ve Hitit otoritelerinin yok olması ile verimli topraklara sahip olan Batı ve Güney Anadolu'nun yeni yurtlar arayan kavimlere çekici gelmesi doğaldır. Şu anki veriler Anadolu bu dönemde yaşayan halkın bu yeni gelenlere karşı direnecek askeri gücü olduğunu göstermemektedir³⁷.

1200'lerde Ege üzerinden Anadolu'ya gelen kavimler Anadolu'da kimlerle karşılaştılar? Batı ve Güney Anadolu'nun etnik yapısına ilişkin bilgilerimiz Homeros ve daha geç dönemlere ait antik yazarlardan bize ulaşan birkaç ipucundan fazla değildir. Bu dönemle ilgili arkeolojik verilerde yeterli sayıda bulunmamaktadır.

Homeros İlyada destanının "Gemiler Kataloğu" olarak bilinen bölümünde³⁸ savaşan tarafları ve müttefiklerini ayrıntılı olarak tanıtmaktadır. Destanını bu bölümünden Batı Anadolu'nun etnik yapısı hakkında sınırlı da olsa bazı bilgiler edinmekteyiz³⁹. Bu kataloğa göre Troia ile Lydia Bölgesi arasında kalan kesimde Troialılar'ın müttefiklerinden Mysialılar yaşamaktadır⁴⁰. Homeros İlyada'da Trakyalı Mysialılar'dan da söz etmektedir⁴¹. İki farklı coğrafi sınır içinde anılan bu

³⁶ Akurgal 1988, 138.

³⁷ Eran 1994, 243.

³⁸ Homeros II. 453-875.

³⁹ Wace 1962, 300-305.

⁴⁰ age. 305; Cook 1975, 781.

⁴¹ age. 308..

ismin, aynı kavmin iki ayrı kolunu tanımlıyor olması gerekir⁴². Bu değerlendirme geleneksel tarih sınırları dışına çıkılarak ele alınırsa, Mysialılar'ın savaş öncesinde Anadolu'nun yerli halkı olup, Troialılar'ın yanında mı savaştıkları, yoksa bölgeye Ege göçleri ile gelip Troia'nın yıkımında mı rol aldıkları soruları gündeme gelir. Yukarıda belirtildiği gibi 1200'lerde Anadolu'ya Güneydoğu Avrupa kökenli kavimler gelmiştir. Bunlardan bir kısmının, örneğin Phrygler ve Mysialılar'ın Troia yakınlarında yerleşmiş olmaları ve Homeros çağına kadar da bölgenin yerlileri olmuş olmaları mümkündür. Antik yazarlardan Herodotos ve Strabon Phrygler ve Mysialılar'ın Trakya ile yakın ilişkisinde söz etmektedirler⁴³.

Homeros İlyada'daki gemiler kataloğunda Mysialılar'dan başka, Larisa'da oturan Pelasglar'dan, Lydia bölgesindeki Maionialılar'dan, Milet civarında yaşayan Karialılar'dan ve Ksanthos'dan gelen Lykialılar'dan söz eder⁴⁴. Bunlardan Lykialılar Mısır yazıtlarındaki Lukki, Luka ve Hitit yazıtlarındaki Lukkalarla özdeşleştirilmektedir⁴⁵. Katalogda adları anılmayan fakat destanın başka bölümlerinde sözü edilen birkaç Batı Anadolu kavmi daha vardır. Bunlar Troia'nın güneyinde oturan Kilikialılar ve Lelegler 'dir⁴⁶. Diğer antik yazarlar Batı Anadolu'da Girit kökenli halkların ve Minyaslılar'ın yaşadıklarını yazarlar⁴⁷.

Karanlık çağların öncesinde zaten karışık bir etnik yapıya olan Anadolu, Ege göçleri ile daha da karışmıştır. Homeros'un gemiler kataloğunda karanlık çağlar boyunca Anadolu'ya yapılan göçlerin izleri bulunmaktadır⁴⁸.

Yapılan araştırmalar 11. yüzyıl ile 9. yüzyıl arasında Anadolu'ya önemli göçlerin olduğu kabul edilmektedir. Bilindiği üzere, gemiler kataloğunda Troialılar'a karşı savaşmak üzere Anadolu'ya gelen Akhalar ve onların

⁴² Autenrieth 1984, 215.

⁴³ Leaf 1923, 115 vd.; Hammond 1972, 297 vd., 302-309.

⁴⁴ Homeros II, 840-878.

⁴⁵ Wainwright 1939, 149 vd.; Bryce 1986, 1-10.

⁴⁶ Wace 1962, 302 vdd.

⁴⁷ Herodotos I. 146; Pausanias VII. 2.3, VII. 3.6; Strabon XIV. 1.6.

⁴⁸ Hammond 1976, 134.

müttefiklerinden de ayrıntılı olarak söz edilmektedir⁴⁹. Ancak, bugün Ege göçlerine katılan gruplar daha gerçekçi olarak dilbilime, bir başka deyişle Yunan lehçelerine dayanarak adlandırılıyor. Buna göre, Ege'den Anadolu'ya ilk olarak Aioliyalı, ardından İoniyalı ve en sonda Dor ağırlıklı göç akınlarının olduğuna inanılmaktadır⁵⁰. Bu yeni gelenler bu bölgelere yerleşmişlerdir.

Aioliyalıların Kıta Yunanistan'ın Teselia ve Boiotia bölgelerinden gelmiş olduklarına inanılmaktadır. Geç dönemlerdeki Aiol lehçesi ile Teselia ve Boiotia lehçelerinin yakın benzerlik göstermesi bu savın desteğini oluşturur⁵¹. Herodotos Aiol yerleşmelerine ilişkin, kısa da olsa bilgiler aktarmaktadır⁵². Buradaki bilgilere dayanarak Aiol yerleşmelerinin İon yerleşmelerine oranla daha erken bir döneme ait oldukları sonucuna varılmıştır⁵³.

Antik yazarlar İon yerleşmelerinden çok daha fazla ve ayrıntılı olarak söz ederler⁵⁴. Tümündeki ortak bilgi İon göçlerinde Atina'nın önemli bir rol oynadığıdır. İonia gerek lehçe, gerekse diğer kültür öğeleri bakımından Attika öğeleri ile kıyaslanmaktadır⁵⁵.

Son göç dalgası ile Anadolu kıyılarına ulaşan Dorlar ise Kos, Rodos adalarının yanı sıra, Batı Anadolu'da Karia bölgesine yerleşmişlerdir⁵⁶. Diodoros Dorlar'ın bu bölgeye Lakonia ve Argolis'ten geldiklerini belirtir⁵⁷.

Güney Anadolu kıyılarına gelince, Ege kökenli kavimlerin karanlık çağlar boyunca buradaki etkinlikleri arkeolojik olarak belgelememektedir. Konuyla ilgili

---

⁴⁹ Wace 1962, 285-300.

⁵⁰ Bean 1966, 20; Christopoulos 1975, 36.

⁵¹ Cook 1975, 777 vd.

⁵² Herodotos I. 149.

⁵³ Cook 1975, 780.

⁵⁴ Herodotos I. 142-148; Strabon XIV. 632 vd; Pausanias VII. 2. 4.

⁵⁵ Cook 1975, 784.

⁵⁶ Bean 1989, 4.

⁵⁷ Diodoros V. 53.

antik yazılı kaynakların ise, tutarlı olmadığı sonucuna varılmıştır⁵⁸. Bununla beraber, Lykia ve Kilikia bölgeleri arasında kalan kesime isim olan Pamphylia kelimesi, Yunancada “Tüm Kavimlerin Ülkesi” anlamına gelir⁵⁹. İlk aşamada Kıta Yunanistan ve Ege adalarından doğrudan Güney Anadolu’ya gelen kavimlerin yanı sıra, Batı Anadolu’ya göçen kavimlerden de bazı gruplar zaman içinde karışarak güneye inmiş olmalıdır. Burada konuşulan Pamphylia lehçesi ile Arkadia lehçesi arasında benzerlikler araştırmacılar saptanmıştır⁶⁰.

Göçmenlerin Batı Anadolu’da olduğunu aksine, güneyi kontrol altına almaları kolay olmamış gibi görünmektedir. En azından Lykia’da yüzyıllardır bölgenin yerlisi olarak yaşayan Lykialılar’ın varlıkları ve olasılıkla bunların da nispeten sağlam siyasi ve askeri donanımlara sahip olmaları, Egeli göçmenler için, bölgeye yerleşmek bakımından önemli bir engel teşkil etmiş olabilir. Nitekim, Arkaik Çağ’da bölgede kurulan Yunan kolonilerinin sayısı fazla değildir⁶¹.

Ege göçleri sonrasında Anadolu kıyılarında kurulan yerleşmelere ait arkeolojik veriler çok sınırlıdır. Elimizde konuya ilişkin somut belgeler, yaklaşık 1050 -900 yılları arasına tarihlenen Protogeometrik döneme ait az sayıda mezar ve seramik buluntularıdır. Mezarlar Karia bölgesinde Asarlık ve Dirmil’de bulunmuş ve içlerinde ele geçen seramiklerle tarihlendirilmişlerdir⁶². Protogeometrik seramiklere ise, yoğun olarak Milet’de⁶³ olmak üzere, Smyrna⁶⁴ Phokai⁶⁵ Erythrai, Klazomenai, Teos, Mordoğan, Kuşadası’nda ve güneyde Tarsus’ta⁶⁶ rastlanmaktadır.

---

⁵⁸ Graham 1982, 93.

⁵⁹ Bean 1982, 22.

⁶⁰ Hammond 1970, 773.

⁶¹ Graham 1982, 92.

⁶² Desborough 1972, 180 vd; Özgünel 1983, 734.

⁶³ Weickert 1957, 121-125.

⁶⁴ Akurgal 1983, 17 vdd.

⁶⁵ Akurgal 1956, 35.

⁶⁶ Desborough 1964, 270.

III. 1200 – 600 Arasında Seramik Sanatı

III. I. 1200 – 600 Arasında Kıta Yunanistan'da Seramik Sanatı

Bu çalışma kapsamında ele alınacak olan Yunan seramiği tarihi 1200 civarındaki göçlerden sonraki dönemi kapsamaktadır. Daha önce Yunanistan, Minos medeniyetinin birinci derecede rol oynadığı Tunç Devri'ni yaşamıştır. Bu sanatın etkisi altında gelişen Myken kültürü 12. yüzyılda gelişen bir dizi olaydan sonra son bulmuştur. Dor istilasından sonra, Yunanistan karışıklık içindedir; eski ihtişamlı saray kültürü birdenbire durmuştur. 12. yüzyılın sonunda Myken kültürünün ancak cılız bir uzantısı olan Submyken seramiğinin kendini belli etmeye başladığı görülür. Eski çömlek sanatından torna, parlak vernik, polikrom boya gibi teknik vasıtalarından başka hiçbir şey kalmamıştır. Artarda gelen birçok savaşlar ve istilalar, göçler ve yeni yerleşimlerin neticesinde seramik sanatı oldukça basit bir düzeye inmiştir. Submyken seramiğinde Myken etkisi ancak vazo konturlarında tercih edilen kavislerde ve tezatlarda kendini göstermektedir⁶⁷.

Bu dönemle ilgili bilgilerimiz, yerleşim sayısının az olması nedeniyle oldukça sınırlıdır. Ele geçen veriler ise kesin sonuçlar vermekten uzaktır. Bunun sonucu olarak da kazılarda ele geçen seramik miktarı genel yargıya varabilmek için yetersizdir. Yunan anakarasında Submyken seramiği az miktarda bulunmuştur (Lev. I Res.1). Bulunanların önemli bir kısmı Argolis'te ve Atina'da yapılan kazılarda ele geçmiştir. Konuyla ilgili olarak çalışan araştırmacılar verilerin yetersizliğine bağlı olarak bu üslubun fazla sürmediği kanısındadırlar. Bundan dolayı henüz 1100 yıllarında veya biraz daha sonrasında yeni bir üslup ortaya çıkmış olmalıdır. Bu yeni üsluba "Protogeometrik" adı verilir.

---

⁶⁷ Haspels 1946, 26 vd.

Protogeometrik Dönem

Myken Medeniyeti'nin çöküşünün ardından, 1050 yıllarında Atina'da, yozlaşmış Myken formlarından gelişen yeni Protogeometrik stil ortaya çıkmıştır⁶⁸. Stilin dekorasyonu basit, itinalı ve oldukça etkileyicidir. Düzenli olarak konsantrik veya yarı konsantrik daireler kullanılmaktadır (Lev. II Res. 3, 4); fakat çömlekçi vazo yüzeyinde kalabalık sahnelere izin vermemektedir. Yunanistan'ın diğer şehirlerinde de görülebilen fakat birçoğu Atina örneklerinden daha zayıf olan bu özel stil, sanatsal anlamda Atina'nın kendi "Protogeometrik" tarzına bağımlıdır. Diğerleri kadar kullanışlı olduğu açıkça görülen geometrik metod, kaynağını Girit karakteri taşıyan Myken sanatından almaktadır⁶⁹. Cook; bu metodun, Girit kültürünün yok olduğu ve Myken sanatçılarının, Girit'in sınırlı kaynaklarından vazgeçtiği 14. yüzyıldan itibaren hazırlandığını belirtmektedir⁷⁰ (Lev. I Res. 2).

Protogeometrik stil, basit bir ifadeyle sadece Myken'den Protogeometrik stile geçiş değil, aynı zamanda kendine özgü ayrı standartları olan bir stildir. Bu yeni anlayış; kolay, süslü olmayan ve kolay değişmeyen sağlam bir karakter göstermekle birlikte Geometrik döneme göre titiz değildir. Çarkla üretimin yaygınlaşması form ve bezeme seçimini bilinçli bir hale getirmiştir. Formların boyalı ve düzgün bir yapıda olmalarının yanı sıra, bölümlerin ifade edilmesinde fazla titiz olmadıkları görülür. Dekorasyon, büyük ölçüde zıtlık yaratan açık zemin üstüne koyu boylarla yapılmaktadır ve az miktarda bezeme görülmektedir. Geç bronz çağın Myken stili ile Protogeometrik stil arasında temelde bir karşıtlık bulunmaktadır. Myken sanatçılarının seramik tasarımları bir bütündür; konturlar kesintisiz kıvrımlar

⁶⁸ Boardman 1964, 11.

⁶⁹Cook 1960, 6. Antik Hellen geleneğinde Yunanistan'ın güneyinde çoğu kez Dor istilasından bahsedilmektedir ve bu tarih Myken döneminin sonuna rastlamaktadır. Bu görüş, Dorların, Geometrik stili Makedonya veya Danube'den (Tuna) getirdiklerini ileri sürmektedir. Fakat ilk Geometrik stilin merkezi Attika idi. Eski Hellen'in en önemli bölgesi tarihsel anlatılara göre Dorlar'la temas etmemiş olup, 1200'lü yılların getirdiği kaos ortamından en az etkilenen bölge olmuştur. Bu problem bazı bilim adamlarınca Attika'nın istilasının kayıt edilmemiş olması varsayılarak çözülmüştür. İkinci ve daha önemli itiraz da Myken'den Geometrik sanata dereceli ve sürekli evrim konusundadır. Ancak Keramaikos kazılarında Submyken-Protogeometrik geçişi çok rahat bir biçimde izlenebilmektedir.

⁷⁰ age. 5; Geometrik kesinliğe olan yönelmenin, beş yüzyıl daha erken olan Orta Helladik kaplarını hatırlattığını ileri sürmektedir.

göstermektedir, dekorasyon ise, serbest el çizimleri ile tüm alanı kaplayabilmektedir. Girit sanatının seçkin formları üzerinde görülen bitkiler ve deniz canlıları Myken sanatında daha geleneksel ve tekdüze bir hal almaktadır. Teknik yönden Protogeometrik seramikler yüksek standart göstermektedirler fakat sanatsal yetenekleri sınırlıdır. Formlar hantal hale gelir, dekoratif motifler daha azdır, soyut, özellikle 'Close Stylede' bantlı dekorasyona olan eğilimin, konsantrik yay sıraları ve düzgün pul bezemeleri gibi yoğun çizgisel bezemelerle kuvvetlendirildiği görülmektedir⁷¹. Keramaikos mezarlığında yapılan ilk sistematik çalışmalarının olduğu esas görüş Protogeometrik stilin Attika kökenli olduğudur. Bu anlamda, en erken Protogeometrik seramiğin sadece Attika'da üretildiği belirtilmektedir⁷².

Protogeometrik devrin başlangıcında hızlı çömlekçi çarkının kullanılmaya başlanması bu dönemin en önemli ilerlemesi olarak kabul edilmektedir⁷³. Bu görüş Snodgrass tarafından da kabul görülür ve çömlekçilerin hızlı çarkı benimsenmesi ile birlikte formların daha disiplinli hale geldiğine değinir⁷⁴. Buna karşın, Submyken evrede kullanılan çarkla Protogeometrik'te kullanılan çarkın aynı basit çark olduğu konusunda görüşler vardır⁷⁵. Bu görüşe göre, hızlı çarkın Submyken evresinden Protogeometrik evreye geçişte bir unsur olmadığı, ayrıca Protogeometrik formların yaratılmasında daha hızlı çarklara ihtiyaç duyulmadığı da ileri sürülmektedir. Bu konuyla ilgili fiziksel kanıtlar yeterli olmadığı için, zamanla çark üzerinde yapılan küçük tasarım değişiklikleri ile hızının arttığı söylenebilir⁷⁶.

Snodgrass'a göre; dekorasyon tekniğinde kullanılan daha somut yenilik pergeli ve çok uçlu fırça kullanımıdır ve her zaman birlikte kullanılmışlardır. Pergeli tek başına Ege Bronz Çağı'nın dekorasyon üreticilerince daha önceden bilinmektedir, fakat çok sık karşılaşılmaz. Çok uçlu fırça, antik dünyanın diğer bölgelerinin vazo ressamlarınca eskiden beri bilinmektedir. Protogeometrik

⁷¹ Cook - Dupont 1998, 7; Plate 2B.

⁷² Snodgrass 1971, 44.

⁷³ Desborough 1972, 120.

⁷⁴ Snodgrass 1971, 44.

⁷⁵ Eiteljorg, 1980, 447.

⁷⁶age. 449.

dönemde çalışan çömlekçiler çok uçlu fırça kullanımını Kıbrıs'dan öğrenmiş olabilirler. Attika serileri içinde, bu iki yeni aletin benimsendiği görülmektedir. Keramaikos'ta iki çocuk mezarından biri hala Submyken gömü karakteri taşıırken diğeri ise Protogeometrik evreye geçişi gösteren muhtemel bir örnek olarak tanımlanmıştır. Heidelberg grubuna ait kaplar Keramaikos mezarlığında açığa çıkarılan tek bir mezardan gelen buluntulardır. Bu mezarda, Submyken dönemine ait vazolarda beğeniyle kullanılan el çizimi konsantrik daire bezemeli iki lekythos ve pergelle çizilmiş konsantrik dairesel bir biberon açığa çıkarılmıştır. Bu türden açık kanıtlar, Protogeometrik dönemdeki pergel ve çok uçlu fırça kullanımının ilk kez Attika'da uygulandığını ve Yunanistan'ın diğer bölgelerine, Attika etkisiyle geçtiğini göstermektedir⁷⁷.

Diğer yerel atölyelerin aksine Attika üretimlerinde bu yeni aletlerin kullanılmasında devamlı başarı sağlanmıştır. Bu basit tekniği kullanan sanatçının deneyimli olması beklenir, fakat Attika dışında buna zıt örnekler vardır⁷⁸. Bu konuyla ilgili olarak çok uçlu fırça kullanımının güçlüklerini ortaya koymak gerekmektedir. Düzgün, aynı nitelikte grup çizgiler yapabilmek için fırçaların her birinin düzgün yerleştirilmiş olması ve kabın yüzeyi ile sabit bir şekilde teması zorunludur. Sıradan, düz yüzeyler ressam için çoklu fırça kullanımında özel bir problem teşkil etmez. Küresel zeminlerde de ek bir güçlük çıkmamaktadır. Fakat çömlekçiler için dört veya beşten fazla fırçayı kontrol etmelerinin zorluğu göz önünde tutulmalıdır. Çok uçlu fırça ile beraber kullanılan pergelin sadece düz veya tamamen küresel yüzeylerde uygulanabilir olmasının nedeni, devamlı ve titremeyen çizimlere olanak vermesidir. Daha karmaşık yüzeylerde çoklu fırça ile düzgün ve değişmeyen çizgiler yakalamak imkânsızdır. Antik ressamlar her birinin çapı sabitlenmiş olan pergelleri fırçalarla bir grup olarak kullanmış olmalıdırlar⁷⁹.

Daha önce değinildiği üzere, pergel kullanımının ilk olarak Protogeometrik stilin başlangıç evresinde ortaya çıktığı yönünde görüşler olmakla birlikte, Asine'de

⁷⁷Snodgrass 1971, 48.

⁷⁸age. fig. 3a, b.

⁷⁹Eiteljorg 1980, 451.

ele geçen pergelle çizilmiş olan konsantrik daire bezemeli bir kabın hamuru ve bezemesi “White Ware” olarak bilinen LHIIC seramiklerine yakınlığı ile dikkat çekmektedir⁸⁰. Benzer örneklerle Argolis, Tiryns ve Mykenai, Attika, Lefkandi ve özellikle Kykladlar’daki Keos ve Naksos’ta karşılaşılmaktadır. Bu türden bir hipotez çeşitli soruları da beraberinde getirmektedir. Eğer, “White Ware” olarak adlandırılan seramik gurubu Protogeometrik dönem öncesine ait LHIIC ile çağdaş bir grup ise, pergel kullanımının Protogeometrik dönem öncesinde de ortaya çıkmış olabileceğini göz önünde bulundurmak gerekir. Diğer taraftan, pergelle çizilen dairelerin ilk kez ortaya çıkması Protogeometrik dönem başlarına verilecekse, “White Ware” gurubunun Protogeometrik içinde de devam ettiğini düşünmek gerekmektedir⁸¹.

Protogeometrik döneme ait düzgün tasarlanmış vazoların, bezeme sistemleri ile uyum içinde oldukları görülmektedir. Alana egemen olan beyaz ton üzerinde ancak siyah boyalı seyrek motifler ve bantlar belirgin olmaktadır. Konsantrik daireler, damalı motifler ve hatta çapraz taralı motiflerin kullanıldığı görülür. Kapalı kaplarda genellikle dekorasyon omuz üzerinde, açık kaplarda kulplar arasında yer alırken büyük kapalı kaplarda ise bir ikinci dekorasyon alanı karnın ortasını çevrelemektedir. Bazı amphoralarda konsantrik daireler bazılarında ise dalgalı çizgiler görülür⁸².

Myken’den alınan bezemeler, az sayıda ve basittir. Pergelle veya çok uçlu fırça ile çizilen konsantrik veya yarım daireler, elle çizilen Myken spiralleri ve yaylara tezat olmakla birlikte onların yerini alırlar⁸³. Genellikle erken örneklerde konsantrik dairelerin ortasında, bir nokta, kum saati motifi ve bazen asılı dil grupları görülür. Çapraz taralı üçgenler, baklava motifleri, küçük damalı motifler ve paneller yaygındır. Bunların dışında daha küçük motifler; boyalı üçgenler, dış motifleri, dalgalı çizgiler amphoralar üzerinde yaygın olarak kullanılmıştır. Motiflerin basit repertuarının uygun bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Böylece ana motifler

---

⁸⁰ Asine II 1983, 37, fig.13.

⁸¹ age. 38, fig.37.

⁸² Cook 1960, plate 2b.

⁸³ age. 8, fig. 1.

yarım daireler ve çapraz taralı üçgenler kapalı kapların omuzlarında görülmektedir. Tam konsantrik daireler daha çok dikdörtgen alanlarda kullanılmaktadır. Kompozisyonda simetrik olarak denge hâkimdir. Nokta sıralarıyla veya serbest motiflerle bölümlere ayrılan merkezi paneller ve yarım konsantrik dairelerin kullanımı devam eder. Bazen de alanın alt ve üst olarak ayrıldığı görülmektedir. Daha karmaşık üretimler, yarım daire alternatifleri ve çapraz taralı üçgenler birkaç panelle birlikte yapılmaları ise genellikle daha geç dönem örneklerinde karşımıza çıkmaktadır⁸⁴.

Stilin bezeme unsularının yanında formlar da köken olarak Myken'den gelmektedir. En yaygın olarak karşımıza çıkan formlar; dikey veya yatay kulplu boyunlu amphora, krater, yonca ağızlı oinokhoe, lekythos, fincan, küresel pyksis ve bazen kulplu üretilen kalathosdur⁸⁵. Formların çoğu değiştirilmiş ve tekrar şekillendirilmiş olsa da, Myken'den devralınan formlar oldukları anlaşılmaktadır. Konturlar genellikle keskin değilse de gergin ve daha düzgündür, küresel formdan oval forma, yüksek karınlı örneklere doğru bir eğilim görülmektedir. Boyunlar daha yüksek ve kalın, kaideler daha düzgün ve hatta fincan, kraterlerde kalın ve koniktir. Attika'ya yabancı olmakla birlikte bazı Protogeometrik atölyelerde yüksek, içe dönük kaideler de kullanılmıştır. Protogeometrik dönem içinde farklı merkezler öne çıkmaktadır. Bu atölyelerin üsluplarını anlamak ilişkileri anlamada önem arz etmektedir.

Attika

Attika Protogeometrik sanatını en kaliteli örnekleri veren kutsal alanlardaki adak sunuları ile malzemenin büyük bir kısmının geldiği nekropoller sayesinde tanıyoruz⁸⁶. Bu dönem için Attika'nın en önemli mezarlığı, Atina'daki büyük

⁸⁴ age. 9.

⁸⁵ age. plate 2b.

⁸⁶ Geometrik sanat konusunda bugün sahip olduğumuz bilgilerimizin temelini, Alman bilim adamlarının Keramaikos Mezarlığı'nda ve daha sonra da Amerikalıların 1931 yılında Atina Agorası'nda başlattıkları kazılardan bilmekteyiz.

kuzebatı kapısı dışındaki Kerameikos (çömlekçiler mahallesi) mezarlığıdır. Submyken evresinden Arkaik dönemin ortalarına kadar sağlam bilgiler ve buluntular vermektedir. Atina'da önemli verilerin geldiği diğer bir saha ise Atina Agorası'dır. Atina Agorası'nda bu döneme ait bazı mezarlar, çağdaşı zayıf bir yerleşim ile iç içedir. Mezarların durumuna bakıldığında; Submyken evresinde yetişkinler sanduka mezarlara, çocuklar ise basit çukurlara inhumation olarak gömülmektedir. Ayrıca az sayıda kremasyon gömüleri de vardır. Protogeometrik Dönem'e gelindiğinde ise çocuklar için hâlâ inhumation gelenek kullanılırken, yetişkinler neredeyse tüm Hellas'da kremasyon olarak gömülmüştür. Bu kesin dönüşün, köklü değişikliğin nedeni etnik kimlikle ve yeni halkların göçüyle açıklanmaktadır⁸⁷. Ölülerin için kullanılan urnelerin biçimi ölen kişinin cinsiyetine göre özelleşmiştir. Kadınlar için karından kulplu amphora, erkekler için boyundan kulplu amphoralar kullanılmaktadır. Bu genellemeyi erkek mezarlarındaki silahlar, şarap çanakları ile kadın mezarlarındaki su çanakları, iğneler gibi şahsi eşyalar da doğrulamaktadır⁸⁸.

Korinth

Korinth Neolitik Dönem'den beri seramik üreten bir merkez olma ayrıcalığını taşımaktadır. Başlangıcından arkaik çağa değin Korinth kökenli çömlekçilik, yerel atölyelerin yöresel özelliklerini taşır. Korinth'te Protogeometrik döneme ait bilgilerimiz, geç dönemdeki güçlü yapı katlarının alttaki tabakaları bozması nedeniyle çok azdır. Bu nedenle bir atölye tanımlamasından söz edilememektedir. Ele geçen sanduka mezarlardan gelen yalnızca 30–40 parça seramik buluntusuna dayanarak yoğun bir Argolis bağlantısından söz edilebilir. Bu bağlantının Attika ile değil de Argolis ile olması çok şaşırtıcıdır. Bunun da nedeni ticaretten ziyade coğrafi yakınlık olsa gerektir⁸⁹.

Argolis

⁸⁷ Kurtz -Boardman 1971, 31 vd.

⁸⁸ Murray 1975, 11 vd.

⁸⁹ Cook 1960, 15.

Tunç Çağı'nın en önemli sanat merkezi Argolis'deki Argos, Tyrins, Asine ve Mykenai gibi kentlerde Protogeometrik döneme geçişte bir kesinti yaşanmamıştır. Ancak Mykenai gibi birçok yerleşme eski önemini kaybetmiş ve küçülmüştür. Yerel atölyelerin vazo formlarında Attika etkisi görülebilmektedir. Attika ithalleri bölgeye 900 civarında da gelmektedir⁹⁰. Argolis için Protogeometrik dönem erken, orta ve geç olmak üzere üç evreye ayrılmaktadır.

Erken evrenin özellikle başlangıcında formda ve bezemede Myken etkisi⁹¹ çok güçlü hissedilir. Çift ayaklı derin kaplar bol miktarda kullanılmıştır. Dönem sonuna doğru kapların üst kısımları tek renge boyanmakta ve ayak kısmı reserve bırakılmaktadır. Asine'deki mezarlık bu dönemde kullanılmıyordu ve bu dönemde medeniyet basit bir düzeye inmişti⁹².

Orta evrenin ayırımı mezar buluntularına, seramiğe dayandırılır. Yerleşmeler biraz daha büyümekle birlikte, mezarlara bırakılan madeni eserler göreceli olarak artmaktadır. Submyken'den gelen gelenek unutulmaya yüz tutmuş, bunun yerini Attika etkisi almaya başlamıştır. Fakat burada Attika'da görülmeyen kırık-kesik çizgiler, köşeli motifler kullanılır. Vazo ölçeklerinin küçük olmasının nedeni bu vazoların mezarlara hediye olarak bırakılmasıdır. Bu önemli ayırım bölge için mezarlık kültürünün yoğunluğunu ve birçok yerel atölyenin buna göre çalıştığını gösterir. Doğal olarak mezar sahiplerinin kentleri yakınlarda olacaktır.

Geç evre için çevre kültürler arasında bir ilişkinin varlığından bahsedilir. Attika ithalleri bölgede yerleşmeye bu süreçte başlamaktadır. Attika ithalleri en çok Argos ve Asine'de görülmektedir. Genel olarak bakıldığında büyük çapta mezar buluntularının stilinden zamanla Attika etkisinin güçlendiği görülmektedir⁹³.

Thessalia

⁹⁰ age. 31.

⁹¹ krş. Mountjoy 1999, 60 vd.

⁹² Whitley 1991, 339.

⁹³ Murray 1975, 10.

Hellen kültürünün çekirdek bölgesinin uzağında kalan Thessalia Bölgesi yerleşimleri, Geç Tunç Çağı'nda düzenli olmamakla birlikte boyalı Myken seramiği ithal etmiştir⁹⁴. Ancak bölgedeki Tsangli, Zerelia, Dimini, Sesklo, Phithiotik Thebes, Pevkaki ve İolkos gibi yerleşimler Tunç Çağı geleneklerine bağlı kalarak, Gri Minyas seramiklerinin konservatif devamlılığında gri monokrom mal gurubunu kullanmayı sürdürmüşlerdir. Bu durum birinci binin başlarında bölgede yaşayan Aioller'in varlığı ile kesinlikle bağlantılıdır. Ancak burada yerel bir Protogeometrik atölye de vardır⁹⁵. Agrilia, Khasambali, Khyretiai, Gremnos, Grista, Halos, Hexalophos, Homolion, İolkos (Volos), Nea Ionia, Ktouri, Larisa, Marmariani, Kapaklı, Palaiokastro, Pelion Dağı, Pharsala, Pherae, Phithiotik Thebes, Retziouni, Sesklo ve Theotokou vb. yerleşmelerde Protogeometrik ve Geometrik seramikler ele geçmiştir⁹⁶. Marmariani'deki⁹⁷ gri malzeme el yapımı olup, Protogeometrik seramiklerle birlikte bulunmuştur⁹⁸. Yerel atölye ürettiği formlara öznel yaklaşmış ve Attika'dan bilinmeyen özgün öğeler yaratmıştır. Değişik boyun yapıları, mahmuz kulplar eski yerel seramik geleneğinden kalmadır. Bu formlar Makedonia'da da görülmekte, buna dayanılarak Makedonia ile ilişkiler anlaşılabilir. Deniz kenarında yaşayan insanlar dış etkilere daha açık olmalıdırlar. Ancak iç kesimlerde yaşayanların daha çok Makedonia ile ilişkiler kurduklarını gri seramikler de doğrular. Açıkça anlaşılabilceği gibi yerel stillerin oluşumunda gelenekselliğin ve etnik kimliğin büyük etkisi vardır ve gri seramikler Yunanistan'ın kuzey bölgesinde form açısından Protogeometrik stili etkilemiştir denebilir⁹⁹. Seramiklerde Attika etkileri ilk olarak 10. yüzyıl ortalarında görülmeye başlar. Halos, 10. yüzyılın ikinci yarısında Attika etkisinin en fazla görüldüğü merkezdir. Bu tarihlerde Euboia Adası ile yoğun ilişkiler başlamış ve bunun sonucu olarak da birtakım paralellikler gelişmiştir. Euboia ve Thessalia Protogeometrik dönemde yenilikçi bir stil

⁹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Wace,-Thompson 1972; Mountjoy 1999, 818 vd.

⁹⁵ Murray 1975, 11.

⁹⁶ Bu yerleşmelerde ele geçen protogeometrik seramikler için bkz. Desborough 1952, 191, 195–198; geometrik örnekler için bkz. Coldstream 1968, 197–202, 205

⁹⁷ Desborough 1972, 147: Marmariani'de protogeometrik Dönem 10. yüzyılın ortalarından sonra başlamaktadır.

⁹⁸ Desborough 1972, 143 vd. lev. 23.

⁹⁹ Catling 1998, 151; Polat 2002, 201, 207–208: Balkanlarda, gri seramikler ile protogeometrik seramik arasındaki yerel ilişkilerin farkına bu güne kadar ilk kez R. W. V. Catling varmıştır. Daha sonra da Polat benzerliklere dikkat çekerek, doktora tezinin kapsamı dışında olması nedeniyle yüzeysel olarak değinebilmiştir.

yaratmışlar ve Attika ile birlikte en ileri bölgeler arasındadırlar. Attika ve Argolis’de Geometrik döneme geçildiğinde, Thessalia ve Euboia’da halâ Protogeometrik stil devam etmektedir. Thessalia Protogeometrik sanatı 8. yüzyıl içinde sonlanmıştır ve yerini Geometrik sanata bırakmıştır. Bu bölgeler diğer bölgelere göre Geometrik sanata çok geç bir tarihte girdiğinden tam anlamıyla bir geometrik dönem yaşanmamıştır.

Makedonia

Makedonia’da diğer bir gelenekçi taşra bölgesidir. Myken çömleklerini ithal etmiş fakat yerli gri seramik geleneğinden hiçbir zaman kopmamıştır¹⁰⁰. Gelenek Demir Çağı’nda da devam etmiştir. Fakat zaman zaman Attika Protogeometrik sanatının etkilerini de almıştır. Formlar sınırlı ve başarısızdır, dekorasyon ise barbarik¹⁰¹ ve fakirdir. Genellikle kazıma dalgalı çizgiler motifi kullanılır. Makedonia Protogeometrik sanatının Thessalia’dan türediği düşünülür¹⁰². İki bölgenin etnik kimliği ve göç potansiyeli düşünüldüğünde etkileşim doğal karşılanmalıdır.

Girit

Myken kültürünün yayıldığı taşra bölgelerinden biri olan Girit’te “Karanlık Çağa” ilişkin olarak sayısı yüzü aşkın yerleşim ortaya çıkarılmıştır. Mykenler’in oturduğu büyük yerleşimlerin bazıları daha sonrada “Karanlık Çağ” yerleşimlerinin çekirdeğini oluşturmuştur. Bu yerleşim modelinin en önemli belirleyicisi Atina, Argos, Knossos gibi Hellas yerleşimlerinde de izlenebilen düzenli extramural mezarlıklara sahip olmalarıdır. Geç Minos III B-C evrelerinde terk edilen Myken kentlerinin aksine, yeni yerleşimler savunulmaya elverişli, kıyılardan uzak yüksek

¹⁰⁰ Polat 2002, 208: Makedonia Demir Çağı gri seramiklerinin ele geçtiği yerler; Vardarophtsa, Saraste, Tsaoutsitza, Vergina’dır.

¹⁰¹ 12. yüzyıl şehirlerinde temsil edilen ve kuzeyli istilacı halkları tanımlamak için kullanılan perdahlı, el yapımı çanak-çömlek türü için kullanılan genel terimdir.

¹⁰² Cook 1960, 12.

tepelere kurulmuştur. Anadolu'daki modelin aksine olarak, tarımsal aktiviteler açısından elverişsiz olan bu sarp mevkilere yerleşilmesi, yerleşim bölgelerinin seçiminde siyasi ve kültürel gerginliğin coğrafi etmenler kadar etken olduğuna işaret edebilir¹⁰³. Bu yerleşimler boyut, nüfus yoğunluğu ve yerleşim süreci açısından farklılık gösterirler ve sınıflama yaparak sistemleştirmek pek de mümkün değildir¹⁰⁴. Söz konusu küçük çaplı yerleşimlerin çoğu -Megalo Khalavro, Stavremenos, Khalasmeno, Katalimata¹⁰⁵, iki ayrı kısımdan oluşan bir sisteme bağlı olup, kolayca savunulabilecek yüksek bir tepe yerleşimi ve tarım yapılan yakın çevre arazisinden oluşmaktadır¹⁰⁶. Tarım alanlarına yakın aşağı kent yerleşimlerindeki konutlar karakteristik olarak tek odalıdır. Ancak yukarıda durum farklıdır. Sadece yönetici sınıfa ait olabilecek tahkimli büyük bir yapı ve etrafındaki diğer mimari kalıntılar ve depolama kapları yukarı kısımda soyluların oturduğunu gösterir. Aşağıda oturan halka ait yapılarda günlük kullanım kapları Geç Minos IIC ile Erken Protogeometrik evrelere tarihlenirler. Siyasi düzenin Hellen kabileler (*phyle*) birliği kurumu (*phratia*) tarafından sağlanması¹⁰⁷ ardından oluşan gelişmeye müsait ortamda bazı kentler terk edilmiş ve halk ticaret için daha uygun coğrafyalara gidip yerleşmiştir. Ortalama 50–300 yıllık bir geçmişe sahip, dağınık halde mezarlara sahip küçük çaplı kentler de -Kikladda Dhonussa, Andros'ta Zagona, Messenia'da Nikhoria, Khios'ta Emporio-¹⁰⁸ bu süreçte terk edilmiş olmalıdır.

Girit'te Protogeometrik sanatın ortaya çıkışı da dâhil olmak üzere gelişimi Attika'ya göre düzensizlik içindedir. Ancak Protogeometrik sanat için özel bir öneme de sahiptir. Geç Tunç Çağı'nda her yerde Myken seramikleri revaçta iken, Girit'te kısmi olarak¹⁰⁹ başlangıçtaki Minos geleneği halâ geçerliliğini korur. Aynı şekilde Protogeometrik sanata geçişe de direnmiştir. Bu dönemde erken form ve yeni bezek özelliklerin birlikte kullanıldığı büğelkanneler, askos, düz kenarlı

---

¹⁰³ Nowicki 1992, 235

¹⁰⁴ Whitley 1991, 342

¹⁰⁵ Nowicki 1992, 247–256

¹⁰⁶ Haggis 1993, 304

¹⁰⁷ Herodotos I. 147

¹⁰⁸ Whitley 1991, 56.

¹⁰⁹ Özellikle Knossos, Myken akınlarından en az etkilenmişti, dolayısıyla yerli kültürünü de devam ettirebilmiştir.

pyksisler ve büyük çan kraterler gibi Geç Helladik formlar¹¹⁰ halâ kullanımdadır. Protogeometrik yonca ağızlı oinokhoelerde ve kısa boyunlu, kaidesiz amphoralarda firnis çoğu zaman kalitesiz ve açık kahverengi renklidir. Yaygın süslemeler olarak konsantrik daireler, kum saati ve ince bant dekorasyon ile diğer bir karakteristik öge olarak yatay çift zikzaklar kullanılmıştır. Seramikler üzerindeki figürlü, konulu anlatımlar sadece adaya özgüdür (Lev III. Res. 5). Ele geçen örneklerde silüet tarzda işlenmiş *agrimi* (Girit yaban keçisi) ya da daha gündelik konular, av sahnesi gibi öyküleyici anlatım biçimi kullanılmıştır. Daha geç olanlarda ise av sahneleri yanında, Doğulu motifler olarak *sphinx* gibi fantastik yaratıklar görülür. Girit, Protogeometrik atölyelerin bulunduğu diğer bölgeler gibi Myken dönemi'nden hemen sonra Protogeometrik stili geliştirmemiştir. Bu da göstermektedir ki gelenekçi Girit'e yeni vazolar adalar ve Yunanistan ile yapılan ticaret sonucunda girmiştir ve 9. yüzyılın ortalarına kadar geçerliliğini korumuştur.

Geometrik Dönem (900 – 700)

Erken Geometrik Dönem (900 – 850)

900 yıllarına gelindiğinde protogeometrik stil tam Geometrik stile geçer. Fakat sadece Attika mezarlık buluntularında bir önceki stilden tüm yönleriyle bir geçiş görülür. Bu yeni Attika modası Attikalı komşularca çok zaman geçmeden uygulanmaya başlanmıştır. Deniz aşırı yerlerde ise Protogeometrik stilin geç varyasyonlarının elli yıl veya daha fazla bir süre kullanımda kaldığı görülmektedir. Argos, Korinth, Boiotia'da üretimin başlaması, Attika'nın Geometrik döneme geçtiği tarihten çok uzak değildir. Kykladlar ve Batı Anadolu kentlerinin üretimleri ise olasılıkla daha geç bir tarihte başlamaktadır. Bu duruma örnek olarak Girit Geometrik atölyesinin 9. yüzyıl sonlarına kadar görülmemesi gösterilebilir. Bu

---

¹¹⁰ Bu konuyla ilgili olarak; Mountjoy1986.

tarihten itibaren Ege'nin başlıca merkezlerinde bazı yönlerden Atina prototiplerine benzeyen Geometrik seramik üretimi görülmektedir¹¹¹.

Geometrik stilin gelişimi farklı üretim bölgelerinde farklı özellikler göstermektedir.¹¹² Bezeme alanı omuz üzerinden boyna ve karın bölgesine kayar. Yarım daireler kaybolur, birbirine bağlanan konsantrik daireler yalnızca eski tarz üretim yapan atölyelerde varlığını sürdürür. Attika Geometrik stilin karakteristlik motifi olan taralı meanderlerin, panel içinde kısa şeritlerin ve devamlı bantların tekrar edildiği görülür¹¹³.

Amphora, oinokhoe ve fincanlarda form açısından bazı değişiklikler görülmekle birlikte, Geometrik dönem içinde de en çok tercih edilen formlar olarak karsımıza çıkmaktadırlar. Amphoralarda, incelme artar, boyunlarda kısmen genişleme ve uzama görülür. Tam tersi şekilde oinokhoeler bodurlaşır. Fincanlarda, Protogeometrik dönemin yüksek kaideleri terk edilmiştir¹¹⁴. Geometrik dönem içinde, 9. yüzyıl ortalarında, ortaya çıkan yeni formlar arasında en önemlisi düz pyksislerdir.

Geometrik dönemde ortaya çıkan yeni formlar ile birlikte bezeme sistemi de tekrar düzenlenmiştir. Üç farklı formda üretilen amphoralarda kulp yerleri asıl bezeme alanını belirlemektedir. Geç döneme ait amphoralarda paneller omuza veya boyna uzanmaktadır¹¹⁵. Asıl bezeme alanının boyun ve omuzlar olması, karın üzerindeki bezeme alanının ikinci planda kalmasına neden olmuştur. Konsantrik daireler, damalar, üçgenler, yatay zikzaklar ve meanderlerden oluşan bezeme repertuarı henüz çok zengin değildir. Sanatçıların Geometrik bezeme elemanlarını kullanırken daha itinalı ve titiz davrandıkları anlaşılmaktadır. Protogeometrik dönem için karakteristik olan konsantrik ve yarı konsantrik dairelerin neredeyse tamamen

¹¹¹ Coldstream 1977, 25.

¹¹² Cook, 1960, 17, plate 3b.

¹¹³ Coldstream 1977, 25.

¹¹⁴ Cook 1960, plate, 1a ve 8a.

¹¹⁵ age. plate 3a.

ortadan kalktığı en yaygın bezeme elamanı olarak meander motifinin kullanıldığı görülmektedir¹¹⁶ (Lev. III Res. 6).

Bu dönemde, Protogeometrik döneme oranla Ege içinde ticaret ve iletişimin varlığına dair kanıtlarda azalma görülür. 950 yıllarında Atina Protogeometrik seramiği, Marmariani, Smyrna, Miletos, Knossos, Kos ve olasılıkla Argoslu göçmenler sayesinde stili öğrenen Rhodos gibi, uzak alanlara da büyük oranda ihraç edilmişti. Buna karşın, Attika Erken Geometrik seramiği söz konusu merkezlerde sınırlı sayıda ele geçmiştir. Korinth, Argolis ve Boiotia gibi yakın bölgeler dışında neredeyse hiçbir merkezde taklit üretimler karşımıza çıkmamaktadır. Bu dönemde, Attika'nın boşluğunu Euboia'nın doldurmaya başladığı ve Euboia Subprotogeometrik seramiklerinin Thessalia, Skyros, Kuzey Kykladlar, Makedonia ve Boiotia'ya kadar yayıldığı görülmektedir¹¹⁷.

Olgun Geometrik Dönem (850 – 750)

850 yıllarında Ege ve Yakın Doğu arasında ilişkilerin artması ile kentlerin yaşam standartlarında yükselme meydana gelmiştir. Bu durum Atina ve Lefkandi mezarlarından gelen buluntularla kanıtlanmaktadır. Bu mezarlarda Myken saraylarının yıkılmasından beri Yunanistan'ın hiçbir yerinde görülmeyen bir zenginlik ve farklılık gözlenmektedir. Bu mezarlar 855–830 yıllarına tarihlidir¹¹⁸.

9. yüzyıl ortalarında başlayan orta geometrik stilin formları bir önceki evrenin değişikliğe uğrayan daha zarif formlardır ve kompozisyonların daha titiz olduğu görülmektedir. Boyun, kulpların yerleştirme durumuna bağlı olarak, ana bezeme alanı olarak kasımıza çıkmaktadır. Karın üzerinde yer alan ve rezerve bırakılmış olan ikincil bezeme alanları doldurma motifler ile bezenmiştir. Karın altında rezerve band grupları yer almaktadır. Koyu zemin hala vazounun tüm

---

¹¹⁶ age. 18.

¹¹⁷ Coldstream 1977, 51.

¹¹⁸ age. 51.

yüzeyini kaplamaktadır. Form ve bezemelerde bir takım değişimler vardır. Gövdeden boyna geçişte erken Geometrik dönemde görülen devamlılık yerini keskin açılı bir geçişe bırakmıştır. Stilin gösterişli olması sanatçının mantıksal planlamasına ve basit motiflerin dikkatlice tekrarlanmasına bağlıdır. Genel olarak basarının geldiği nokta dikkate değer oranda standartların oluşturulmuş olmasıdır¹¹⁹

Stilin gelişiminde iki temel unsur dikkati çekmektedir. Bunlardan biri, vazunun geneline hâkim olan koyu görünümün, daha fazla bezeme alanı kullanılması ile yumuşatılmasıdır. Diğeri ise, Protogeometrik evreden beri az kullanılan panel sisteminin canlandırılmasıdır. Bu evre süresince bezeme repertuarı daha zengin hale gelir. Panellerde, özellikle dörtlü yaprak, konsantrik daire ve gamalı haç, tekrarlanan doldurma motiflerdir. Olgun geometrik stil içindeki en önemli yenilik ise 8. yüzyılın başlarından itibaren, çok yoğun olmasa da insan ve hayvan figürlerinin bezeme repertuarına katılmasıdır¹²⁰ (Lev. IV Res. 7).

770 yılları ile birlikte Atina, sanatsal hareketliliğin yaşandığı ve yaşam standardının yükseldiği yeni bir evreye geçmiştir. Bir önceki evrenin belirsizlik ve durgunluğundan sonra, Olgun Geometrik dönemin sonlarına doğru Attika'nın, özellikle Doğu Akdeniz'de oldukça etkin olduğu anlaşılmaktadır. Diğer bölgelerin genelinde olduğu gibi Attika nüfusunun hızla arttığına dair kanıtlar vardır. Özellikle kurulan üç yeni mezarlık alanı kentin nüfusunun arttığına işaret eder. Bu mezarlıkların üçü de kentten uzak alanlarda yer alır. Mezarlıklardan biri Kallithia'da, ikincisi Gymnasion yakınlarındaki Kynosarges, üçüncü mezarlık ise Odos Peraios yakınlarındaki Dipylon mezarlığıdır. Kynosarges mezarlığı Atina'da 9. yüzyıldan beri görülmeyen zengin, altın süs eşyaları ile dikkat çekmektedir. Odos Peraios yakınlarında bulunan (Dipylon) mezarlar nispeten daha fakirdir; asıl farklılık mezarlara dikilen anıtsal vazolardır. Bu anıtsal çömleklere olan yoğun talep, erken zamanların çizgisel şemasından vazgeçme eğilimini ve cenaze törenleri, deniz yolculukları ve savaş konuları gibi büyük sahnelere duyulan ilgiyi dışa vurmaktadır.

¹¹⁹ Cook 1960, 19.

¹²⁰ age. 19 vd, Lev. 5.

Geç Geometrik Dönem (750 – 700)

Bu aşamada, çizgilerinin kişisel üslubu ve tutarlılığı ile tanınabilen ilk sanatçı olarak Dipylon Ressamı karşımıza çıkmaktadır¹²¹. Dipylon vazolarında boynun ve gövdenin birleşme yeri ve kaide üzerinde rezerve bantlar kullanılmıştır. Geriye kalan alanlar, kulplar arasında kalan alan hariç, düz ve dar motif bantlarıyla kaplıdır. Çok ayrıntılı meanderler, çiftli üçgen sıraları, baklava dilimi motifleri dönemin karakteristik bezeme elemanları olarak karşımıza çıkmaktadır. Dipylon vazolarında gövde üzerindeki ana bezeme alanlarında Prothesis ve Ekphora sahneleri tasvir edilmiştir¹²² (Lev IV Res. 8). Dipylon stili Attika'da ansızın ortaya çıkan bir stil değildir, daha basit bezenmiş iki örnek Atina Akropolis'i ve Eleusis'den bilinmektedir¹²³.

Geç geometrik dönem ile birlikte bezeme anlayışı gelişip zenginleşmiş ve çoğu kez geniş paneller dikey dar bantlarla bölümlere ayrılmıştır. Bu paneller meander, dama motifleri, baklava motifleri ve çapraz taralı motiflerle doldurulmuştur. Ölü gömme gelenekleri ile ilişkili olan plastik yılan figürünün bazı vazolarda kulp, omuz veya ağız üzerinde kullanıldığı görülmektedir. Yılan ölü kültüyle ilgili bir figür olarak iki kuşak boyunca plastik veya resim olarak yaygın kullanım görmüştür¹²⁴.

Attika geometrik atölyeleri, stilin sonlarına kadar en çok beğenilen atölyelerdi. 8. yüzyıl yaşanırken Attika ihraç malları, Aigina, Boiotia, Kykladlar, Thessalia, Girit, Kıbrıs ve Suriye'ye kadar ulaşmaktaydı. Attika etkisi özellikle Boiotia, Kyklad Adaları, Argos, Korinth, Girit ve Theselia'a yoğun olarak gözlenmektedir. 8. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Korinth ihraç malları ve taklitleri Attika'da görülmeye başlamıştır. 8. yüzyılın sonlarında Atina'da

¹²¹ Coldstream 1977, 133, fig. 43.

¹²² Cook 1960, 19, plate 4a.

¹²³ Richter 1915, 396.

¹²⁴ Samos Heraion'da ele geçen ve geç geometrik döneme verilen örnek için bkz. Samos Band V, plate 131, 165.

Orientalizan etkili yepyeni bir stil, Protoattik olarak nitelendirilen stil doğmuştur. Bunun yanında muhafazakâr ressamalar eski geleneğe bağlı kalarak 20–30 yıl kadar Subgeometrik stilde vazolar üretmişlerdir¹²⁵. Kıta Yunanistan'da bu dönemde önemli atölyeler vardır. İlişkileri anlamak açısından bu atölyelere bakmakta yarar vardır¹²⁶.

Attika

Geometrik stilin fikir babası Protogeometrik stilde olduğu gibi yine Attika'dır. Tüm önemli gelişmeler burada cereyan etmiştir. Attika atölyelerinin yaratıları hakkındaki bilgilerimiz daha çok mezar buluntularından elde edilmiştir. Buna rağmen yerleşim yerleri ile ilgili veriler de bir o kadar azdır. Mezarlardan ele geçen eserler kişinin statüsünü belgeler niteliktedir ve hiç de kalitesiz ürünler sayılmazlar. Atina'da yerleşim dışında üç yeni mezarlık, Geç Geometrik Evre'de kullanılmaya başlanmıştır. Bunlar Kallithea, Kynosarges ve Dipylon mezarlıklarıdır. Ayrıca Attika'daki Keramaikos mezarlığında Submyken, Protogeometrik ve Geometrik dönem mezarlarından ele geçen kaplar söz konusu dönemlerdeki seramik üslupları üzerine bildiklerimizin temelini oluşturur. Dipylon Kapısı önünde "Dipylon Vazoları" olarak bilinen, mezarların üzerinde anıt olarak dikildikleri anlaşılan kolossal formlar bulunmuştur. Bu abidevi seramikler de tek bir atölyeye ithaf edilmiştir. Bu anıt vazolar dışında Dipylon mezarlığındaki gömüler diğer buluntular açısından pek zengin değildirler. Bu vazolar Attika'da, Korinth seramik atölyelerinin büyük boyutlu vazo üretimine karşılık geliştirilmiş bir rekabet ürünüdürler. Bu gelenek Orientalizan evre'de de devam etmiştir¹²⁷.

Atina atölyesi kapsamında ele aldığımız üslup kesinlikle tek bir atölyenin ürünü değildir. Stilin oluşmasında birçok işlik birbirinden etkilenerek kolektif çalışmışlardır. Atina atölyelerinde üretilen vazo resimlerindeki figürler büyük bir

¹²⁵ Cook 1960, 22.

¹²⁶ Richter 1915, 397.

¹²⁷ Coldstream 1977, 135.

serbestliğe sahiptirler. Kendi içinde kapalı olmayan üretimciler, yepyeni motifler üretebilirler¹²⁸.

850–800 yıllarında Attika üslubu geniş alanları etkilemiştir. Euboia üzerinden Thessalia'ya, Batı Anadolu ve Rodos'a ise Kikladlar üzerinden ulaşmış olmalıdır. Orta Geometrik II Evresi'nin sonlarına doğru Akdeniz'deki Attika girişimlerinde bir patlama yaşanmıştır. Ege'de ve Akdeniz'de Attika kökenli Geometrik seramikler en geniş sınırlarına ulaşır. 800–760 yılları arasında Attika seramiği istatistiksel miktar olarak azalmasına rağmen, diğer seramik atölyeleri üzerinde hâlâ etkilidir¹²⁹.

Geç Geometrik Dönem'de bölge atölyelerinde hiç olmadığı kadar önemli atılımlar yaşanmıştır. Yaklaşık 770 yıllarında Atina yeni bir zenginlik ve refah dönemine girer. Bu değişim aniden oluvermiştir. Bu atılımların ürünlerini Geç Geometrik II'de kullanılmaya başlayan Vari mezarlarındaki buluntularda da görülebilmektedir¹³⁰.

Attika Atölyesi, Geç Geometrik Evre'nin başlarında girdiği içe kapanık devinimsizlik yüzünden başka merkezleri ikinci elden taklit eder duruma gelir. Dipylon Ressamı atölyesi yeni bir ivme yarattıysa da daha ileriye gidemez. Geç Geometrik Evre'nin sonlarına doğru Attika bölgedeki hegemonyasını tamamıyla yitirmiştir. Artık Korinth'in üstünlüğü iyice ele aldığı gözlenir. 730'dan sonra kaybedilen özendirme yeteneğine paralel olarak, Protoattik stilde dahi Orientalizan etkinin Attika'da ilk elden uygulanmadığı görülür.

Geç evrede Attika'da Fenike malları çok yoğun olmakla birlikte Orientalizan¹³¹ fikir görülmektedir. Attikalı sanatçılar bu ürünleri kendi gözleriyle

¹²⁸ Cook 1960, 24.

¹²⁹ Whitley 1991, 56.

¹³⁰ age. 56 vd.

¹³¹ Akurgal 1961, 178: Hellas'ta 720–625, Batı Anadolu'da ise 630–550 tarihleri arasında yaşanan orientalizan dönem, Hellen ve Batı Anadolu seramik sanatında doğu etkilerinin başladığı eşittir.

görüp, endirekt olarak kendi sanatlarına uyarlamış olmalıdırlar. Çünkü bu etki sadece Geometrik yaratıcılığı harekete geçirmiştir. Öyle ki yansıma en güzel Dipylon işçiliğinde görülür¹³².

Korinth

Korinth atölyeleri, göreceli olarak Attika atölyeleri kalitesinde eserler vermişlerdir. Her ne kadar Attika atölyeleri Myken Çağı'nın hemen sonunda kurulmuş olmaları yanında, yani daha köklü bir geçmişe sahip olmalarına rağmen Korinthli çömlekçiler 900'lerden itibaren atölyelerini kurmuşlar ve Attika'dan daha kaliteli üretimler gerçekleştirmişlerdir. Teknik ve malzeme olarak daha gelişkin üretimleri sayesinde dış pazarlarda aranılan ürünler olmuşlardır¹³³.

8. yüzyıl başlarından itibaren, Korinth seramikleri Akdeniz pazarlarına girmiş, 8. yüzyılın ilk yarısından itibaren Korinth'in kurduğu Doğu Sicilya'daki Syrakusai (M.Ö. 734), Megara Hyblea'da (M.Ö. 700) ve 690 yılından sonra Gela'da ve Selinus'ta görülmüştür. Korinthliler Doğu'dan ve Hellas'tan getirdikleri malları İtalya'da pazarlamışlardı. Bu ilişkiler sayesinde daha sonraları Orientalizan akımı başlatırlar. Korinth malları Kikladrara, Bayraklı'ya ve Miletos'a en azından Orta Geometrik Evre'den itibaren ulaşır¹³⁴.

750 yıllarına kadar, Korinth seramiklerinde geometrik desenler hâkimdir. Ancak bu tarihten sonra geometrik desenler yalnız skyphoslarda devam etmiş geometrik motiflerin yerine, insan hayvan ve bitki motifleri almıştır. Buradaki çömlekçiler formlarda ve bezemelerde Attika'yı taklit etmezler. Vazo formlarında yerel özelliklerin çok yoğun olduğunu görülebilmektedir. Bezemelerde ise Attika'ya yakınlık daha fazla hissedilir. Erken geometrik II döneminde sığ skyphoslar bol olarak üretiliyordu. Korinth tarzı asıl olarak kendisini bezemede gösterir.

¹³² Desborough 1972, 121.

¹³³ Snodgras 1971, 75.

¹³⁴ Cook 1960, 125.

Sınırlandırılmış dar alanlarda dikine zikzak bantların kullanılması belirleyicidir. En önemli yerli form ise aryballostur. Çevre bölgeler ve ekolleri arasında Korinth etkileri başlangıçta oldukça sınırlı olmakla beraber, Orta Geometrik Dönemin II. evresinde tesirini Knossos, İthaka, Smyrna gibi deniz aşırı merkezlere ulaştırmıştır¹³⁵.

Korinth okulu kap repertuarında Attika ve Argos'dan farklı olarak, büyük boyutlu vazoları pek göremeyiz. İnsan ya da hayvan figürleri içeren ikonografik tasvirler çok az kullanılıyor olmasına karşın, yapım tekniği açısından çok kaliteli eserler üretilmiştir. Korinth seramiğinin hamuru çok temiz olup, rengi sarı, yeşilimsi-sarıya çalar. Çok uçlu fırça ile yapılmış yatay çizgi gurupları Korinth'e has bir bezeme türüdür. Attika ve Argolis'in aksine hep küçük motifler tercih ederler¹³⁶.

Geç Geometrik Evre'de yeni bir form olarak kotyle ortaya çıkar. Seri üretimi yapılan kotylelerin erken örneklerde, gövdeye dik açıyla bağlanan kulplar arasında dalgalı çizgiler ve kırık çizgiler kullanılmıştır. Bu işaretler zamanla daha evrimleşip su kuşları motifine dönüşürler. Bu dönemin sevilen formları arasında; dışa çekik ağızlı kraterler, oinokhoeler ve pyksisin bir çeşitlemesi vardır. Başka bir Korinthli özellik olarak yonca ağızlı lekythos-oinokhoelerin dibi düz kesimlilerin kullanıldıkları göze çarpmaktadır.

8. yüzyılın sonuna gelmeden önce Korinth seramiği yeni bir feyz ile bezenmeye başlamaktadır. Bu yenilik kendini, çok kısıtlı bir dağarcıkta olan süslemelerden kopma olarak gösterir. Motiflerde ya da hayvan figürlerinde bir çeşitlilik göze çarpar. Bu örnekler Geometrik çizgiden çıkıp başka bir biçime dönüşmüştür. Artık tam anlamıyla Orientalizan stil oluşmuştur. Yeni anlayışta

---

¹³⁵ age. 125 vd.

¹³⁶ Murray 1975, 21 vd.

figürler daha geniş alanlara yayılmıştır. İç detayların vurgulanması için sanatçılar, sivri uçlu aletler kullanıp yüzeyde kazıma çizgiler kullanmayı icat ederler¹³⁷.

Argolis

Bölgede en önemli merkez Argos'tur. Attika atölyeleri ile uzun bir süre rekabet etmesine rağmen, nispeten Attika kadar kaliteli çömlekler yapamamıştır¹³⁸. Korinth ile rekabet edebilecek düzeyde ürünleri ise hiçbir zaman üretememiştir. Yerel Atölyenin Attika ile olan paralelliği; Argolis'de Attika'dan tanıdığımız formları ve bezemeleri görüyoruz. İki atölye arasında pencere paneller, skyphoslarda dudağın yükselmesi, oinokhoelerin diplerinin düzleşmesi gibi benzerlikler vardır. Kantharoslar da Attika ile aynı dönemde üretilmeye başlanıyor. Bu durum sadece Argolis'e özgü olup diğer bölgeler daha çok Korinth'e öykünürler. Buradaki ustalar yerel denemelerde de bulunurlar ve pyksisleri asmak için boyun kısmına küçük kulplar eklerler¹³⁹.

Orta Geometrik Evre'de işlek kullanılmış çizgiler 750'lerde kırılmaya başlıyor. Bu kırılma bazı formlarda görülmektedir. Yavaş yavaş meander ana bezeme olmaktan çıkıp ikincil bezeme durumuna geçer. Bunun yanında yeni bezeme unsurları ortaya çıkmıştır. Büyük boyutlu vazolarda, dönemin Attika seramiğinden farklı yapısıyla figürlü sahnelerle karşılaşırız. Attika'da ince yatay kuşaklar ve kulplar arasında pencere paneller varken; Argolis'de dikdörtgen ve kare alanlar içine tasvirler yerleştirilmiştir. Attika'dan alıştığımız tek bir konunun tasvir edilmesi kullanılmamıştır. İnsan figürleri genellikle sınırlı ve pek dikkat çekmeyecek yerlere yapılmaktadır. Hayvan figürleri ise dekoratif olarak her yerde kullanılabilir. Fakat bazı örneklerde dans eden insan figürleri ile karşılaşılır¹⁴⁰.

¹³⁷ Desborough 1972, 149.

¹³⁸ Bu konu ile ilgili olarak; Courbin 1966.

¹³⁹ Desborough 1972, 141.

¹⁴⁰ age.142.

Argolis Atölyesi etkisini daha çok Peloponnesos'da göstermiştir. 8.yüzyılın ortasında bölgedeki Attika etkisi eski gücünü kaybeder. Artık taklitçilikten uzak Argolis kendi çizgisini oluşturmaya başlar. Argolis'deki seramik stili yavaş yavaş Polepenessos'daki diğer bölgeleri etkilemeye başlayacak, Lakonia'da Tegea'da atölyesinin malları kullanılacaktır¹⁴¹.

Geç Geometrik Evre sonlarında figürlü sahneler daha çok yapılmaya başlamaktadır. Savaşçı erkek (*hoplitai*) figürleri bakışımın odak noktasına yerleştirilmiştir. Bu evre için alçak ayaklı kantharoslar ve kraterler en önemli formlardır. Ağız kenarında ve karın ortasında kesintisiz kuş şeritleri bulunan kraterler revaçtadır. Geç geometrik II sonlarında bu stil gittikçe çeşitlilik kazanır¹⁴².

Boiotia

En önemli merkezler Thebes ve Orkhomenos'tur. Bölgede Attika ve Thessalia etkileri çok yoğundur. Bundan dolayı bölge kendi kimliğini, stilini ortaya koyamamıştır. Orta Geometrik Dönem'e kadar hissedilebilen yerel etkiler, bu evreyle birlikte özgün kimliğini tamamen yitirir. Öyle ki; 730'lardan sonra Attika'nın Ege dünyasındaki sanatsal öncülüğünü yitirmesi ardından, Geç Geometrik II döneminde halâ onu taklit eden tek okul Boiotia'dadır.¹⁴³

Orkhomenos'ta kökeni 10. yüzyıla kadar giden ve 8. yüzyıla değin buluntu veren bir mezarlık saptanmıştır. Buradaki mezarlar sanduka mezarlar geleneğindedirler. Bu mezarlardan gelen kapların neredeyse tamamı Attika taklididir. Bu etkileşim coğrafi yakınlığa bağlanmalıdır.

Vranesi de önemli buluntular veren bir merkez olup burada hem inhumasyon hem kremasyon mezarlara rastlanmıştır. Genel olarak Boiotia kentleri, Atina

¹⁴¹ Cook 1960, 120.

¹⁴² age.121.

¹⁴³ Whitley 1991, 343.

atölyelerini yakından takip etmelerine rağmen daha kaba ve acemice ürünler vermişlerdir¹⁴⁴.

Thessalia

Hellas'ta gelenekselliğin çok güçlü olduğu yörelerden birisi olan Thessalia'nın Geometrik seramiklerinde, yerel tarzda birtakım formlar dikkat çeker. Bunlar; gaga ağızlı sürahiler, kulpa eklenmiş uzun çıkıntı şeklinde tutma yeri (mahmuz) olan çanaklardır. Bu kapları Alt-Makedonia'dan da tanımaktayız. Barbarik olarak değerlendirilen Geç Tunç Çağı seramiklerinin söz konusu gurubu elle yapılmış eserlerdi. Fakat Thessalia'da paralelleri çarkta üretilmiştir. Protogeometrik devir'de de olduğu gibi, bölgede yerel formların kullanımı yoğundur¹⁴⁵.

Orta Geometrik Dönemle birlikte bölgeye Attika etkileri girmeye başlamıştır. Ama yinede geleneksel biçem Attika etkilerinin en yoğun olduğu dönemde bile hiçbir zaman terk edilmemiştir. Bu özellik Thessalia'nın değişken etnik kimlikler potansiyeli ile açıklanmalıdır. Şöyle ki; Orta Geometrik Evre'de inhumasyon gelenekteki mezarlar bölgenin tümünde kullanılmasına karşın, Halos'ta yeni bir ölü gömme biçimi görülür. Kremasyon mezarların üzeri yığma toprakla doldurularak bir tümülüs mezar oluşturulmuştur. Bu türden anıt mezarlar Makedonia'daki Vergina'da da mevcuttur. Bu mezarların kuzey bölgelerden göç etmiş, barbar olarak nitelendirilen Balkan halklarına ait olma olasılığı çok yüksektir¹⁴⁶.

Thessalia Bölgesi'ne özgü Geometrik devir seramikleri Lesbos Adası atölyelerinde üretilen gri monokrom seramiklerle yakın benzerlikler içerisindedirler. Bu yüzden özellikle Antissa'dan ele geçen gri seramiklere bakılmalıdır. Lesbos'un kuzeybatı sahilinde yer alan bu merkezde, işlevi kesin olarak saptanamamış apsidal

¹⁴⁴ Coldstream 1977, 27.

¹⁴⁵ Coldstream 1977, 28.

¹⁴⁶ Cook 1960, 34.

planlı iki yapıdan, Geometrik seramiklerin formlarına benzeyen kraterler, yüksek kulplu kantharoslar, boyunlu amphoralar, yonca ağızlı oinokhoeler ele geçmiştir. Bu gri monokrom malzemede sınırlı olarak izlenen bezemeler her zaman kazıma tekniktedir. En çok izlenen süslemeler meanderler, içi taralı üçgenler, tarakla yapılmış çoklu dalgalı çizgilerdir. Önemli ölçüde adada kullanılan formlardan yüksek ayaklı kraterler, armut biçimli lekythoslar, boyun omuz geçişinde plastik yiv taşıyan yonca ağızlı oinokhoelerin benzerlerine Thessalia'da da rastlanmıştır¹⁴⁷.

Euboia

Euboia Adası'ndaki en önemli merkezlerden birisi olan Lefkandi'nin, en geç Protogeometrik devirden itibaren Fenikeliler aracılığıyla Kıbrıs ve Kilikia ile yakın ticari ilişkileri olduğu bilinmektedir. Mezarlıklarından ele geçen eserlerden bazıları Kıbrıs ithali olup bazıları da Fenike malıdır. Bindirmeli, girift yarım daireli skyphosların adaya, özellikle de Lefkandi'ye özgüdür. Bu malzeme ve etkileri çok geniş bir coğrafyaya yayılıyordu. Bölgede erken dönemlerde, Lefkandi'nin yıkılışına kadar Attika vazolarına hiç rastlanmamıştır. Aynı şekilde Euboia malzemesi de Attika'da görülmez. Adanın üretimleri Kıbrıs, Kilikia¹⁴⁸ ve Kuzey Suriye'ye kadar ulaşmaktaydı.¹⁴⁹

825 yılı civarında Kuzey Levant sahilinde, Orontes'in kuzey kenarı ağzında kurulmuş bir liman kenti ve *emporium* olan Al-Mina'ya (Tell-Şeyh Yusuf) ulaşan ilk Hellenler Euboialılardır. Günümüzde kıyı şeridinden 1 km. içeride kalan liman, 4. yüzyıl sonlarına kadar etkinliğini korumuştur. Buradaki kalıcı Hellen etkisinin, buraya yerleşen Hellenlerden mi yoksa Levanten tacirlerin onlarla olan sıkı ilişkilerinden mi kaynaklandığı henüz netlik kazanmamıştır. Fakat Kilikia'daki ithal seramik buluntuları bu konuya şimdilerde yeni yorumlar getirilmesine katkıda bulunmaktadır. Ovalık ve Dağlık Kilikia'daki bir dizi yerleşimde, 9. yüzyıla ait

¹⁴⁷ Richter 1915, 396.

¹⁴⁸ Arslan, 1998, 43 lev. 286–288

¹⁴⁹ Cook 1960,20.

kontekstlerde bezeme örgeleriyle Euboia kökenli olabilecek seramikler ele geçer¹⁵⁰. Ancak yapılan ayrıntılı ve uzun soluklu çalışmalar, hamur ve renk analizleri sonucunda Euboia kökenli olabilecek bu seramiklerin, Euboia’da üretilenlerden farklı katkı maddelerine ve hamur rengine sahip oldukları anlaşılmıştır. Nitekim bu seramiklerin Al-Mina ve Kıbrıs seramikleriyle ilişkili oldukları açıkça görülebilir. Sonuç olarak; Kilikia ve Euboia arasında doğrudan bir ilişkinin olmadığı ortaya çıkar¹⁵¹. Kilikia’da birçok yerleşmede yoğunlukla konsantrik daireli Kıbrıs kapları görülür. Demir Çağı’nda Kilikia’nın yerel seramikleri konsantrik dairelidir ve yatay ince veya kalın bantlara sahiptir. Bu durum özellikle 750–600 yılları arasında Kıbrıs ile karşılaştırıldığında daire dekorasyonunun uygulanışı benzerdir¹⁵².

Tüm bu etkileşimler bize göstermektedir ki; deniz aşırı ticaret evrensel boyutlara taşınmıştır ve Akdeniz mecazi anlamda küçülmüştür. Yanı başında gelişen söz konusu ticari faaliyetlere kuşkusuz, Kilikia’nın serbest bölgeleri kayıtsız kalmamıştır. Kilikia’nın sahil kesimlerinde izlenen ithal demir çağı seramiklerinin geliş yönü bir bakıma Al-Mina emporionu olmalıdır.

Euboia Adası yerleşimleri Orta Geometrik Evre’de, Güney İtalya ve Sicilya’da koloniler kurmaya başlamışlardır¹⁵³. Bu pazar fırsatlarını gerçekten, öncelikle Euboialılar ve Korinthliler değerlendirmişlerdir. Etrüsk, Campania ve Sicilya yerleşmelerindeki Orta Geometrik II Evre’si seramikleri bu iletişimin kanıtıdır¹⁵⁴.

Orta Geometrik Evre’ye gelindiğinde, Lefkandi’deki yüzlerce mezarın bulunduğu nekropol artık kullanılmaz olmuştur. Yerleşme alanında da Attika seramiği ile temsil edilen, Orta Geometrik I’e ait bir tahribat sonucu kahramanlar

¹⁵⁰ Arslan 2001, 3: Mersin-Yumuktepe, Euboia Adası kaplarının Kilikia’da ele geçtiği üç merkezden biridir. G. M. A. Hanfmann Tarsus’daki en erken Hellen seramiği olarak Kykladik (şimdi Euboia üretimi olarak adlandırılan) skyphosları göstererek bunların 850–700 tarihleri arasında çok yoğun olduğunu belirtmektedir.; Mersin-Yumuktepe Demir Çağı seramikleri için bkz. Sevin-Özaydın 2004 85 vd.

¹⁵¹ age. 5.

¹⁵² Karageorghis 2002, 151 vd.; Arslan 2003, 259

¹⁵³ Torelli 2005, 102.

¹⁵⁴ Cook 1960, 18.

kenti Lefkandi terk edilir. Bu olay Eretria ve Khalkis arasındaki mücadeleye sonucunda yaşanmıştır. Kentin yıkılışıyla eş zamanlı olarak Eretria, limanı ve akropolisi ile daha gelişmiş bir kent olarak parlayacaktır. Eretria ile birlikte, Kiklad ve Thessalia etkileri yerini Attika tesirine bırakmıştır. Bu zaman diliminde Attika ithalleri ve taklitleri adada dolaşımdadır. Euboialılar'ın doğu ile ticaret bağları hiçbir dönemde kopmamıştır¹⁵⁵.

Lakonia

Lakonia Bölgesi'ndeki atölyeler, Korinth'in yaratılarını taklit eden ürünler vermişlerdir. Bu nedenle bir ekol olarak değerlendirilmemektedir¹⁵⁶.

Kikladlar

Kikladlarda yapılan seramikler Batı Anadolu ve Hellas'takilerden farklıdır. Seramiklerde hem formda hem de bezemede kendi içine kapalılık mevcuttur. Thessalia ve Euboia'da olduğu gibi Attika etkisine pek rastlanmaz. Dış etkilere açık olmamasından buradaki kültürün tutucu olduğu anlaşılmaktadır. Protogeometrik dönem ruhu ve stili adalarda hiç unutulmamıştır. Bu erken evrede bölge için Subprotogeometrik stilin devam ettiğini gösterir¹⁵⁷.

Kuzeydeki adalar Euboia ile yakın ilişkiler içerisinde olup, Orta Protogeometrik Evre'de Attika malzemeleri ve dolayısıyla etkileri de bu adalara ulaşıyordu. Sadece Attika'dan mal ithal edilmekle kalmamış, konik ayaklı yüksek krater, düz dipli pyksisler, kantharoslar, lekythos-oinokhoeler gibi yerel üretimler Attikalı tiplere öykünmüştür. Bu vazolarda Subprotogeometrik etkili yarım konsantrik daireler terk edilmiş ve Attika'daki gibi çeşitli meander türleri kullanılmıştır. Ancak bir süre daha konsantrik daireler kullanılmaya devam

---

¹⁵⁵ Cook 1960, 19.

¹⁵⁶ age. 27.

¹⁵⁷ age. 35.

edilmiştir. Dönem ilerledikçe adalarda, Attika etkisi daha çok hissedilir duruma gelmiştir. Bu etkileşimde şarap ticaretin rolü oldukça büyüktür¹⁵⁸.

Diğer bir yabancı etki olarak değerlendirilebilecek olgu ise; 800'lerde Fenikeli tüccarlar aracılığıyla gerçekleştirilen, fantastik Doğu'nun üretimleri olan aromatik yağların ve esanslı karışımların ticaretidir. Fenikeliler tarafından esasında Hellas'taki pazarlara götürülen ürünler, gidiş yolu üzerindeki konaklama yerleri olan Oniki Adalar'da lüks mallar olarak beğeni uyandırmış olmalıdır. Çünkü yerel atölyeler Fenike tarzı olan parfüm şişelerini kendilerince üreterek, geometrik desenlerle bezemişlerdir¹⁵⁹.

Girit

Geometrik Devir boyunca pek bir gelişme olmamıştır. Fantastik yaratıkların yanında kuş figürleri de tasvir edilmiştir. Kökeni Minos ve Myken kültürüne dayanan figüratif bezeme sistemi yaygın olup form alanında da sıra dışı bir üsluba sahiptir. Sıra dışılığını bir bakıma, Akdeniz'in ortasında nispeten izole olmuş konumuna ve geçmişten gelen güçlü kültür birikimine borçludur¹⁶⁰.

---

¹⁵⁸ Richter 1915, 390.

¹⁵⁹ Boardman 1964, 45.

¹⁶⁰ Cook 1960, 87.

III. II 1200 – 600 Yılları Arasında Batı Anadolu'da Seramik Sanatı

Protogeometrik Dönem

Protogeometrik dönem seramiklerin ele geçtiği Batı Anadolu kentlerindeki buluntuların yakın karakterler taşıdığı görülmektedir. Söz konusu benzerlikler form ve bezemelerde açık bir şekilde kendini gösterir. Damalı ve taralı motifler, haç, Malta haçı, üçgenler, çapraz çizgiler, zikzaklar, daireler ve yarım daireler Kykladlarda ve Kıta Yunanistan'da olduğu gibi, Batı Anadolu ressamı tarafından da kullanılmıştır. Dama tahtası, baklava dilimi motifi, parmaklık, zikzak ve çapraz taramaların kullanıldığı zengin alansal süslemeler, Attika kraterlerinde de görülür¹⁶¹.

Doğu'da görülen Protogeometrik sitilin bütün özelliklerini görmek henüz mümkün olmamıştır. Bu yüzden, yerel stilleri tanımlamak kolay değildir. Ancak, Batı Anadolu seramiği için bazı karakteristik özelliklerden bahsetmek mümkündür. Bezeme sistemleri asla katı ve kapalı değildir. Fırça darbesi yumuşaktır, ama bu her yerde de aynı değildir; örneğin Samos ressamı fırça darbesini geniş olarak kullanırken Smyrnalı ressam bunu ince kullanmıştır. Bezemeler Attika örneklerine benzer. Batı Anadolu üslubu, dalgalı çizgi ile konsantrik daireleri bağlamayı tercih ederken Attika kaplarında bu dalgalı çizgiler alanları ayırmakta kullanılmıştır. Protogeometrik döneme ait vazolarda en belirgin bezeme elemanı dairelerdir. Atina, Peloponnesos ve diğer bazı merkezlerde daireler bu dönemin sonu ile birlikte ortadan kalkar ama Batı Anadolu'da kullanılmaya devam eder. Geç Geometrik dönemde bile daire motifi meander kadar sık kullanılmaktadır. Daire ve bunun varyasyonları köklü bir geçmişe sahiptir. Dairenin; serbest, değişken yuvarlak motifi Batı Anadolu bölgesinin karakteristik bir özelliği olarak yaygın biçimde görülür¹⁶².

Batı Anadolu'da Protogeometrik seramik ele geçen şehirler listesinde Smyrna, Klazomenai, Khios, Teos, Klaros, Samos, Melia, Miletos, İasos,

¹⁶¹ Cook - Dupont 1998, 10.

¹⁶² Samos Band V 1968, 11-24.

Halikarnasos yakınlarında Asarlık, Dirmil, Çömlekçi ve yine Karia'da Kaunos, Kamyros ve Lindos kentleri yer almaktadır¹⁶³ (Lev. V-VI Res. 9-12) Elde edilen Protogeometrik malzemenin bir bölümünün nitelikli, geriye kalanların ise amorf nitelikli yüzey malzemesinden ibaret olduğu belirtilmektedir. Bu listede adı geçen Miletos, Smyrna, Klazomenai, Teos, Dirmil ve Asarlık buluntuları ile birlikte Kos, Rhodos ve Samos buluntuları da Batı Anadolu Protogeometrik dönemi hakkında daha aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır¹⁶⁴.

Miletos

Athena Tapınağı'nın yer aldığı alanda Submyken dönemine ait seramik buluntulara rağmen, bu evrede kent tarihsel olarak bir kesintiye uğramıştır. 1955 yılına ait Athena Tapınağı kazı raporlarında Submyken seramiğinin bulunduğu stratigrafik kontekstler belirtilmiştir. Bu ifadeye göre; Geç Tunç Çağı ile geometrik dönem arasında belirgin bir devamlılık söz konusudur. Submyken tipte seramikler bulunmuş olmasına karşın bu döneme ait hiçbir mimari kalıntı saptanamamış ve son dönem kazılarında in situ Submyken malzemesi ele geçmemiştir¹⁶⁵. Miletos örnekleri, özellikle erken Protogeometrik dönemde yoğun Attika özellikleri göstermektedir. Kraterler keskin ve dik açılı profile sahip olup, kaplar üzerinde görülen alanlar ise alışılga gelen süslemelerle doldurulmuştur. Fincanlarda ise konsantrik daireler karşımıza çıkar. Tıpkı Samos seramiklerinde görüldüğü gibi Miletos örneklerinde de Myken stilinden Protogeometrik stile olan geçişin kesintisizliği açıkça görülür. Keskin profilli krater formu Submyken formlarından gelişmiştir¹⁶⁶.

Ele geçen formlar arasında konsantrik daireli skyphoslar, dikdörtgen panelli kraterler, merkezinde kum saati motifi olan, yarı konsantrik daireli ve zikzaklı

¹⁶³ Cook - Dupont 1998, 11.

¹⁶⁴ age. 11 vd.

¹⁶⁵ Greave 2003, 102. Submyken seramiği Anadolu'da çok nadirdir, dolayısıyla birkaç parçanın bile Miletos'ta bulunmuş olması önemlidir. Submyken hakkındaki bilgilerin çoğu Attika bölgesinden gelir. "Submyken" in sadece Attika'da görülen 1075-1065'ten 1025-1015'e kadar yaklaşık elli yıllık bir süre olduğu düşünülmektedir.

¹⁶⁶ Weickert 1959, 60, lev. 51-54.

çizgilerle bezenen lekythoslar yer almaktadır. Amphora parçaları üzerinde dil motifleri ve omuz üzerinde dikey çizgiler bulunmaktadır. Toplamda sayıları az olsa da önemli olan, Protogeometrik evrenin erken aşamaları olmayıp; Submyken ile bağlantı kurmamızı sağlamasıdır. İnce yatay çizgiler ve ince zikzakların iki sıra konsantrik daireyi birbirine bağlaması Batı Anadolu üslubunu yansıtır. Skyphoslar, Atina örneklerinden daha bodurdur. Buluntular, diğer yerlerde oldukça zor tespit edilebilen, Karanlık Çağlar'da Atina ile Miletos arasında devamlı ilişki olduğunu göstermektedir¹⁶⁷.

Smyrna

Smyrna'ya ilişkin arkeolojik veriler kentin, Karanlık Çağlar öncesine kadar uzanmasına rağmen, Myken etkisinin dışında kaldığı anlaşılmaktadır. Oldukça az sayıda ele geçen Myken seramiği kentte bir Myken yerleşiminin olmadığını düşündürmektedir. Ele geçen en erken Protogeometrik malzemenin 1000 yıllarına tarihlenmesi, Hellenlerin kente bu tarihlerde geldiklerini kanıtlar niteliktedir. Protogeometrik malzeme ile birlikte basit, gri monokrom kapların bir arada ele geçmesi, yeni gelen göçmenlerin İon değil Aiol olduklarını göstermektedir. 8. yüzyılla birlikte seramiklerde İon karakterinin baskın hale gelmesi kentin İonlar tarafından tamamen egemenlik altına alındığını kanıtlamaktadır¹⁶⁸.

Smyrna'da İngiliz-Türk ortak kazılarında Protogeometrik dönemden Hellenistik döneme kadar yerleşim katlarına ulaşılmıştır. Akurgal, en erken Hellen kültürüne ait kalıntıların Attika örneklerinden daha sonra üretildikleri ve en erken örneklerin 11. yüzyıla kadar uzandığını ifade etmektedir¹⁶⁹.

Hellen kolonizasyonunun gerçekleştiği döneme ilişkin herhangi bir tahrip tabakası bugüne kadar açığa çıkarılamamıştır. Kazılarda ele geçen Protogeometrik

¹⁶⁷ Desborough 1972, 180.

¹⁶⁸ Boardman 1964, 29.

¹⁶⁹ Akurgal 1962, 370.

vazolar kente yeni gelen göçmen unsurların varlığını göstermektedir. Protogeometrik döneme ait yerleşimin oldukça sınırlı, küçük bir alanda yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu döneme ait en önemli mimari kalıntı, 10 yüzyıl sonlarına tarihlenen ve “Oval Ev” olarak adlandırılan yapıdır. Taş su basman duvarları üzerine kerpiçten inşa edilmiş yapının apsidal planlı olduğu görülmektedir. Apsidal planlı yapının yanı sıra dikdörtgen planlı evlerin varlığı konusunda yeterli bilgi mevcut değildir¹⁷⁰.

Protogeometrik döneme ait buluntular yalnızca seramiklerle sınırlıdır ve küçük bir bölümü yayınlanmıştır. Miletos’da karsımıza çıkan Submyken’den Protogeometrik döneme kesintisiz geçiş Smyrna’da görülmemektedir¹⁷¹. Ele geçen seramik buluntuların bir bölümü Attika’nın Geç Protogeometrik dönem vazolarına benzemektedir. Oldukça geniş bir alanı etkisi altına alan Attika protogeometrik vazo stilinin Smyrna örneklerini etkilemesi şaşırtıcı değildir¹⁷².

Klazomenai

Limantepe’nin güney sınırlarında gerçekleştirilen kazılar haricinde yerleşimin demir çağına ait buluntuların yetersiz olmasına ve genellikle stratigrafik olmayan kontekstlerden gelmesine rağmen, Klazomenai Protogeometrik dönem içinde önemli bir merkez olarak karsımıza çıkmaktadır¹⁷³.

Geç dönemde gerçekleşen tahribatlar nedeniyle ele geçen seramikler oldukça sınırlıdır, fakat açığa çıkarılan apsidal yapı, Klazomenai’nin Erken Demir Çağlarını aydınlatmak için olumlu sonuçlar vermektedir. Skyphos, krater, kalatos gibi günlük kullanım kapları görülmemektedir. Arkeolojik materyallerin tamamına

---

¹⁷⁰ Cook 1962, 32, fig.5.

¹⁷¹ Desborough 1972, 183.

¹⁷² Cook 1962, 23.

¹⁷³ Aytaçlar 2004, 17.

baktığımızda, söz konusu apsidal yapının depolama amaçlı kullanıldığı düşünülmektedir¹⁷⁴.

Limantepe’de yer alan apsidal yapı ve bothros malzemesi, yerleşimin İonlar tarafından kolonize edildiği erken Protogeometrik ve orta Protogeometrik, döneme aittir (11. yüzyılın sonları veya 10. yüzyılın ilk yarısı). Bu iki buluntu yerinden gelen malzemeler Troia grup I ile çok yakın özellikler göstermektedir. Kil analizi yapılamadığı için Klazomenai malzemelerinin Kuzey Yunanistan’dan ithal edilip edilmediği veya yeni gelen göçmenlerce üretilen yerel üretimler olup olmadığı belli değildir. Bu özel kontekst içinde Ege’de şu ana kadar görülen form ve dekorasyonlardan farklı örnekler görülmektedir. Oinokhoe ve hydrialar grup I ile ilişkili olarak ilk kez Klazomenai’de görülmektedir. Yerel özelliklere ek olarak omuzda yatay “S” motifi ve konsantrik daireler arasında nokta dizileri görülür. Bu özellikler grubun geç yeniliklerinden çok yerel özellikler olarak değerlendirilmektedir. Unutulmamalıdır ki bu yerel özellikli kaplar grup I karakteri taşıyan seramiklerle aynı kontekst içinde yer almaktadır. Ele geçen buluntular Klazomenai’de grup I’e benzer üretimin Orta Protogeometrik dönemin sonuna kadar devam ettiğini göstermektedir¹⁷⁵.

Prehistorik Klazomenai’nin Geç Bronz Çağı’na ait stratigrafik verileri sağlam değildir ve olasılıkla tepedeki büyük evlerin yapımı esnasında yoğun tahribata maruz kalmış olmalıdır. Limantepe Kazıları’nda çoğunluğu LH III A2 – LH III C dönemine ait Myken malzemesi ele geçmiştir. Kanıtlar, bu yerleşimin Yunanistan ile 14. ve 13. yüzyıllarda yakın ilişki içinde olduğunu göstermektedir. Yerleşimin Bronz Çağı’ndaki bitiş tarihi hala gizemini korumaktadır. Kentin İonlar gelmeden önce tamamen boş olup olmadığı veya yerli unsurların yeni göçmenlerle büyük oranda karışıp karışmadığı belirsizdir. Bilim adamlarının kabul ettiği genel görüş İon göçmenlerinin 10. yüzyılın ortalarında ve ikinci yarısında kolonizasyonu gerçekleştirdikleridir. Sonuçta 150 yıllık veya iki asırlık bir kronolojik boşluk

---

¹⁷⁴ age. 18, fig. 2.

¹⁷⁵ age. 29.

görülmektedir. Eldeki tüm verilere baktığımızda gerçekten bölgede bir boşluk olmadığı aksine Geç Bronz Çağı'ndan Demir Çağın'a geçişte organik bir karışım veya süreklilik olduğu sonucuna varılmaktadır. Bununda ötesinde, yerleşimin bu tarihte kıta Yunanistan ile sıkı ilişki içinde oldukları ileri sürülmektedir¹⁷⁶.

Klazomenai'ye ilk yerleşen göçmenlerle ilişkili olan seramiklerin yakın benzerleri Yunanistan'da kuzey Phokis ve Lokris, Makedonia, Lefkandi, İolkos ve son olarak Anadolu'da Troia'da görülebilir. Bu özel seramik grubu birçok merkeze ithal edildiği için tanınmaktadır, fakat bu grup Attika'nın Protogeometrik geleneği ile hiçbir benzerlik göstermemektedir.

Klazomenai ile Phokis/Lokris/Makedonia merkezleri arasındaki iletişim geç Protogeometrik dönemin başlarında durakladı veya tamamen yok oldu. Klazomenai malları Orta Protogeometrik dönemden sonra farklı stilistik özellikler gösterirler. Ele geçen skyphos parçaları bu dönemde Euboia ile yakın ilişkiyi kanıtlamaktadır. Klazomenai'de stratigrafik olmayan ve bothros içinde ele geçen buluntular Geç Protogeometrik ve Subprotogeometrik III A dönemleri süresince Euboia modasını yakından takip etmektedir. Euboia etkisi tesadüfî veya gevsek bir ticari ilişkinin kurulmuş olmasından farklı bir duruma işaret etmektedir. Klazomenai'de bu kadar yoğun bir ithal malzeme gurubunun ele geçmemiş olması, kentin Karanlık Çağlar döneminde geniş bir bölgede stilistik koine ile organik bağları olduğunu düşündürmektedir¹⁷⁷.

Klazomenai'nin Protogeometrik dönemine ait mezar buluntularının oldukça az sayıda ve dağınık ele geçmesi gömü gelenekleri açısından yetersiz veriler olarak karsımıza çıkmaktadır. Yerleşimin Protogeometrik dönem içinde, belli vazo formları, lekythos, amphoriskos, kalathos ve pyksisler yok denecek kadar az ele

---

¹⁷⁶ Aytaçlar 2004, 30.

¹⁷⁷ age. 31.

geçmiştir. İspatlanmış olmamakla birlikte bu formların özel mezar kontekstlerinde kullanıldığı ileri sürülmektedir¹⁷⁸.

Klazomenai seramikleri üzerindeki Attika geleneğinin etkisine ilişkin net kanıtlar bulunmamaktadır. Bronz Çağına bakıldığında yerleşimcilerin kuzey Phokis ve Lokris merkezleri ile sonra Thessalia-Euboia merkezleri ile geç 10. yüzyıldan 8. yüzyıl ortalarına kadar güçlü bağlar kurdukları görülmektedir¹⁷⁹.

Karia bölgesinde özellikle Halikarnasos bölgesindeki yerleşimler erken demir çağ için önemlidir. Karia'dan ele geçen materyaller 950 – 900 yılları arasına tarihlenen Geç Protogeometrik malzemedir. Bu dönem malzemeleri diğer İonia ve diğer Ege topraklarında olduğu gibi Attika Geç Protogeometrik seramiğinin etkisinde kalmıştır¹⁸⁰.

Dirmil

Dirmil buluntuları hakkında ilk çalışma Bass tarafından yapılmıştır¹⁸¹. Buluntular tek bir mezar ve bu mezara ait buluntularla sınırlıdır. Dikdörtgen formlu yapılan mezar Asarlık'daki dikdörtgen formlu mezarlar ile aynı özellikleri taşımaktadır. Küçük bir dromos ile mezar odasına ulaşılmaktadır. Bu mezarlarda, bir krepis, bir dromos ve tas oda, doğrudan Myken Tholos mezar geleneğine yakınlık gösterir¹⁸². Bu tip mezarlar ilk kez Geç Minos çağında ortaya çıksalar da, erken demir çağında Girit'te de görülmektedir¹⁸³.

Mezarlardan kemik ele geçmemesi kremasyon uygulamasının akla getirmektedir. Burada sadece altı adet seramik buluntu ele geçmiştir ve bunların

¹⁷⁸ Aytaçlar 2004, 31.

¹⁷⁹ age. 31 vd.

¹⁸⁰ Coldstream 1968, 264. Özgünel 1979, 4.

¹⁸¹ Bass 1963, 357–361. Bkz. Dpt.1 ve 2. Dirmil köyü ismi Gökçebel olarak değiştirilmiştir. Köyün yer aldığı bölgeyi Paton ve Myres, Termile üzerine kurulan Tremil; Bean ve Cook Lelegian Uranium olduğunu ileri sürerler ve Dirmil ismini tercih etmektedirler.

¹⁸² Akurgal 1962, 370.

¹⁸³ Bass 1963, 357.

hepsi Atina Geç Protogeometrik geleneğinin güçlü etkisi altındadır. Buluntulardan dördü kapalı kaptır, biri yonca ağızlı oinokhoedir ve omzunda yarı konsantrik daireler ve dil motifleri görülmektedir. İkincisi koyu zeminli, karından kulplu amphoradır, kum saati motifiyle doldurulmuş yarı konsantrik daireler, yan tarafta omuz üzerinde dikey nokta sıraları vardır. Omuzdan kulplu amphorada nokta dizilerinin yer aldığı alan boynun alt kısmında yer almaktadır. Diğer iki vazo ise oldukça kaliteli işçiliğe sahip olan yüksek konik kaideli skyphostur, gövdeleri (Miletos örneklerindeki gibi) zikzak çizgilerle birbirine bağlı olan iki sıra konsantrik daireden oluşmaktadır¹⁸⁴.

Ana bezeme, merkezlerinde rezerve haç motifleri kullanılan üç sıra daireden oluşmaktadır. Dikdörtgen panellerin yan taraflarda boyalı baklava dilimlerini andıran motiflerle sınırlandırılması temel özellik olarak görülmektedir. Ayrıca, dudağın altında yer alan bantlara ince dil motifleri eklenmiştir. Bu bezeme özellikleri bölge için oldukça karakteristiktir ve Dodecanessos'da da karşımıza çıkmaktadır¹⁸⁵. Teknik açıdan Atina vazolarından daha nispeten daha düşük kalitede oldukları görülmektedir. Eldeki tüm örnekler geç protogeometrik döneme tarihlidir. Attika'nın erken protogeometrik vazolarında karşımıza çıkan büyük dil motiflerinin, geç protogeometrik döneme ait Asarlık örneklerinde karşımıza çıkması, söz konusu bezeme elemanının Batı Anadolu'da geç dönemlere kadar uygulanmış olduğunu göstermektedir¹⁸⁶. Karia bölgesi bezeme konusunda Dodecanese kadar bağımsız olmamış ve İonia gibi Attika etkisinde kalmıştır¹⁸⁷.

Asarlık

Bodrum yakınlarında, bugünkü Karatoprak'ın güneyinde yer alan Asarlık'ta tespit edilen mezarlar ve ele geçen buluntular, geç Submyken evresinden başlayıp geometrik dönem içine kadar devam etmektedir. Burada tespit edilen mezarlar esas

¹⁸⁴ Bass 1967, Pl. 83. 15, 16; Pl. 84, 17–20. Özgünel 1979, 9.

¹⁸⁵ Desborough 1972, 181.

¹⁸⁶ Desborough 1972, 181. Özgünel 1979, 8 vd.

¹⁸⁷ Özgünel 1979, 8.

itibariyle aynı olmakla birlikte, mezarların bazılarının dikdörtgen veya yuvarlak planlı bazılarının da dromoslu olması gibi farkları vardır. Bu ayrıntılardan biri de bazılarının üzerinin tümülüse benzer şekilde örtülmüş olmasıdır¹⁸⁸.

Mezar buluntusu olan üzengi kulplu bir kap, ele geçen diğer buluntulardan daha kolay tarihlenebilecek niteliktedir. Özellikle kaidesinin konik olmasıyla Submyken safha içinde geç bir tarih olan 11. yüzyıl ortalarına ait olabileceği düşünülmektedir¹⁸⁹. Bu kap aynı zamanda Merkezi Yunanistan ile Submyken bağlantısını göstermesi ve mezarlığın en erken tarihli buluntusu olması açısından da önemlidir. Asarlık vazolarındaki Attika etkisinin Miletos üzerinde olduğu kadar güçlü olduğu söylenemez, bununla birlikte yerel etkilerin varlığından söz edilebilir.

Samos

Kentin önemli alanlarından olan Samos Heraionu erken dönemde henüz çok küçüktü ve içinde kült yemeğinin yendiği bir mekân ve sunaktan ibaretti. Hera'nın Kutsal heykeline adanmış, sunağın çevresinde ele geçen seramiklerin sayısı son derece azdır. Sonraki dönemde yeni yapıların eklenmesi ile kutsal alan ve temenosu büyütülmüştür.

Hera Kutsal alanının erken dönemine ait az sayıdaki buluntu 10. yüzyıl Samos seramiği hakkında sağlıklı bilgiler sunmaktadır. Form ve süsleme açısından dört adet içki kabı hala Submyken karakteri taşımakta¹⁹⁰, bir oinokhoe ise Protogeometrik sanata geçiş evresini temsil etmekte olduğu ileri sürülmektedir¹⁹¹. Süslemelerin büyük kısmı serbest el çizimleri olmasına rağmen pergel de kullanılmıştır; daireler serbest bir şekildedir ya da çizgilerle bağlanmıştır. Kapların kili yumuşaktır ve bunların üzerinde ince açık bir astar kullanılmıştır. Ele geçen Protogeometrik buluntuların büyük bir bölümü geç Protogeometrik döneme

¹⁸⁸ Boysal 1967, 14.

¹⁸⁹ age. 14; Desborough 1972, 179.

¹⁹⁰ Samos Band V 1968, 1, Lev.1, Res. 1-4.

¹⁹¹ age. 11, Lev.2, Res. 13.

tariflendirilmektedir. Parçalar halinde ele geçmiş olan örnekler üzerinde daire, yarım daire, haç, taralı üçgenlerden oluşan sınırlı bezeme elemanları kullanılmıştır. Buna rağmen dama tahtası, zikzaklar ve taralı motifler seyrek de olsa kullanılmıştır. Kancaya benzer içe kıvrık spiraller gibi bazı süslemeler ise Myken kaplarında bezeme amaçlı olarak sıkça kullanılmıştır. Attika'da ve bazı diğer merkezlerde de görülen Submyken-Protogeometrik geçişi Samos adası için de söz konusudur¹⁹².

Kos

Batı Anadolu protogeometrik dönemine ait sağlam bir seri Kos mezarlığından gelmektedir¹⁹³. Bu mezarlık olasılıkla, adanın Erken Demir Çağı yerleşiminin başlangıcından Geometrik Dönem'in sonlarına kadar düzenli olarak devam eder. Kos mezarlarında genellikle içlerinde yonca ağzılı oinokhoeler, yüksek konik veya hafif dışa çekik kaideli skyphosların bulunduğu mezarlar ele geçmiştir¹⁹⁴. Ayrıca amphoralar, lekythoslar, hydrialar, kraterler ve kaidesiz düz profilli bezemesiz Rhodos örneklerine benzer maşrapalar vardır. Seramik üzerinde görülen bezemeler nadiren omuz altına inmektedir. Bu örnekler Attika Protogeometrik stilin geç örneklerini hatırlatır; fakat burada hiç şüphe yok ki ayrı bir ekol bulunmaktadır. Omuz üzerinde görülen bezemelerde daireler ve yarım konsantrik daireler görülür. Daireler bazen dalgalı çizgilerle birbirine bağlanmaktadır. Ayrıca üçgen sıraları ve çapraz taralı üçgenler en popüler motiflerdir. Omuz üzerindeki alanlarda birbirlerine karşılıklı yerleştirilen çapraz taralı üçgenler diğer favori motifler olarak karsımıza çıkar. Kısa dil motifleri konsantrik daireler ve nokta dizilerine bağlanmaktadır (Lev. VII Res. 13).

Kos protogeometriğinin öncüleri belirsiz olmakla birlikte ada ile Argos arasında benzerlikler olduğu saptanmıştır. Ayrıca ele geçen örnekler üzerinde güçlü

¹⁹² age. 11, Lev. 1, Res. 10

¹⁹³ Cook – Dupont 1998, 11 vd.

¹⁹⁴ Cook - Dupont 1998, 11.

bir Kıbrıs etkisinin varlığından söz edilebilir. Kos protogeometrik seramiğinin üretim dönemi yaklaşık olarak 950–850 arasında yer almaktadır¹⁹⁵.

Rhodos

Batı Anadolu bölgesindeki atölyelerin tanınmasına yönelik elverişli buluntular veren en önemli merkezler Rhodos adasında Kameiros ve Lindos'un, mezarlık ve yerleşimlerinden gelen az sayıdaki örnekle temsil edilmektedir. Geç Protogeometrik döneme tarihlenen buluntular, Kos buluntuları arasındaki krater formları ile yakın benzerlikler göstermektedir. Rhodos ve Kos'da çok sayıda Protogeometrik seramiğin stili Attika izleri taşımaktadır. Kyklad adalarının bazılarında olduğu gibi, taramaların fazlalığı, grup dairelerin bantlar, düz çizgiler veya zikzaklarla bağlanması gibi yerel varyasyonlar da görülmektedir¹⁹⁶.

Geometrik Dönem

Erken Geometrik Dönem

Batı Anadolu bölgesinin ilk Geometrik stili, su anki verilerin gösterdiği üzere Attika'nın Orta Geometrik evresi ile çağdaştır ve Attika etkisindedir¹⁹⁷. Geometrik dönem buluntuları bir önceki dönem buluntularına oranla yaklaşık iki kat fazladır ve bu durum Batı Anadolu boyalı seramiğine olan talebin arttığını düşündürmektedir. Yine de buluntular sınırlı sayıdadır. Bu dönemde Karia bölgesinde Geometrik Çağ seramiği zamansal düzenlemede kopukluklar göstermektedir. Ancak Batı Anadolu ve Dodecanese Geometrik seramiğinde bu kopukluklar yoktur¹⁹⁸. Erken Geometrikte

---

¹⁹⁵ Cook - Dupont 1998, 12.

¹⁹⁶ Cook 1960, 12 vd.

¹⁹⁷ Cook - Dupont 1998, 15.

¹⁹⁸ Özgünel 1979, 11.

bölgedeki bilgilerimiz Dodecanese mezarlıklarından gelen buluntularla sağlanmaktadır¹⁹⁹. Bu dönemde Bayraklı lider atölye konumundadır²⁰⁰.

Ege Demir Çağının kronolojisi, çoğunluğu mezarlardan gelen boyalı seramikler üzerine kurulmuştur ve detaylı çalışma imkânı sağlamaktadır. Mezar buluntularının çalışılması; kült uygulamalarını, sosyal organizasyonları ve hiyerarşik yapıyı ortaya çıkarmıştır. Bunun dışında, buluntular Batı Anadolu seramiğinin özelliklerini tanımlamak ve diğer bölgelerle ayrımlarını belirleyebilmek için kesinlikle yeterli değildir²⁰¹. Batı Anadolu seramiğinin, Euboia, Attika ve Ege adalarının Geometrik malları arasında, düzgün kronolojisini oluşturmanın zorluğu Batı Anadolu buluntularının Kıbrıs ve Filistin kıyılarını da içine alan deniz aşırı yerleşimlerdeki yokluğundan kaynaklanmaktadır. Bu bölgeler de bulunan Batı Anadolu seramiği yoğun olarak 7. yüzyıl ve sonrasına aittir. Geç geometrik örnekler Attika ve Euboia ile kıyaslandığında ise oldukça az sayıdadır.

Son zamanlarda yapılan çalışmaların gösterdiği gibi, İonia şehirlerinin farklı adımlar attıkları ve özellikle Protogeometrik dönem vazolarının farklı karakterde oldukları görülmektedir. Klazomenai’de en son Protogeometrik katman güçlü Boiotia ve Euboia etkileri sergilemektedir. Buna karşın, Ephesos’dan gelen seramikler Atina etkisi altındadır ve Attika ile doğrudan ticareti göstermektedir²⁰².

Demir Çağı seramiklerinin kronoloji ile ilgili en önemli sorunu, Attika’da 900 yıllarında sona eren Protogeometrik stilin, Batı Anadolu’da yüzyılın ortalarına

¹⁹⁹ Coldstream 1968, 265.

²⁰⁰ Batı Anadolu geometrik seramiği ile ilgili çalışmalar arasında Özgünel’in çalışmaları belirleyicidir. Bayraklı malzemesi üzerine yaptığı çalışmada Bayraklı’nın Milet’e göre daha önde olduğunu ortaya koymuştur. Bkz. Özgünel, “ Bayraklı Geometrik Seramiğinin Doğuşu ve Gelişimi” VII. Türk Tarih, 1976.

²⁰¹ Ersoy 2004, 43.

²⁰² age. 44.

kadar, oldukça uzun bir süreçte kullanılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Benzer durum Dodecanessos, Kykladlar ve Girit'te de karşımıza çıkmaktadır²⁰³.

Orta Geometrik Dönem

Bölgenin ilk geometrik sitili olan Orta Geometrik stil, Protogeometrik stil kadar iyi bilinmemektedir. Kos seramikleri, hala Protogeometrik alışkanlıklarına bağlıdır, fakat bu seramiklerde doğrudan veya dolaylı olarak bazı Attik yeniliklerinin benimsenmiş olduğu görülür²⁰⁴. Amphoralar nadiren görüle de daha dar yapılmış örnekler Attika ile çağdaştır. Halen çok yaygın olarak kullanım gören oinokhoeler, daha dar, uzun boyunlu ve bodur olarak üretilmiştir. Skyphoslar Protogeometrik dönemden devam eden gelenekte üretilmiş ve çoğu kez hala küçük konsantrik daire sıraları ile bezenmiştir. Bazı maşrapa formlarının ise Attik tipte üretildikleri görülmektedir.

Orta Geometriğin başlarında görülen bazı yenilikler özellikle Rhodos ve Kos buluntularında kendini göstermektedir. Lekythoslar ovoid gövdelidir ve boyun ortasında, aynı zamanda kulpların bağlantı yeri olan bir kademe taşımaktadır²⁰⁵. Bu form standart Kıbrıs formlarının sadık taklitleridir. Kantharoslar ve yüksek dik kulplu kupalar Attika etkilidir ve kantharosların bezemeleri ısrarla Attik dekorasyonu takip eder. Rhodos mezarlığı büyük kaplar açısından birçok örnek barındırmakta, dikkat çeken bir "ayaklı krater" orta geometriğin sonlarına tarihlenmektedir²⁰⁶. Kos örnekleri üzerindeki sınırlı bezeme anlayışı karşılaştırmalar için yetersiz olsa da model açısından bilgi vericidir. Önceki dönemlerde yaygın olarak kullanılmayan Geometrik stilin kanonik motifi taralı meander, yeni tipte üretilmiş olan lekythoslar üzerinde görülmektedir. Söz konusu bezeme elemanının omuz üzerinde kullanılması yerel bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

---

²⁰³ Bakır 2002, 103.

²⁰⁴ Cook - Dupont 1998,15.

²⁰⁵ age. 16, Fig.5,1.

²⁰⁶ age. 17, Fig.5,2.

İonia'dan ele geçen buluntular tatmin edici değildir. Bununla birlikte, İonia ve Rhodos'da Attika'dan alınan form ve bezeme elemanlarında yerel bazı unsurlar da görülmektedir. Bu duruma örnek olarak, Orta Geometrik dönem sonlarında içi dolu kanca motifinin kullanılması gösterilebilir. Aynı zamanda, çapraz taralı üçgenler ve yine çapraz taralı baklava dilimleri daha önemli iki motif olarak ortaya çıkmaktadır. Geç Geometrik dönemde bu yenilikler, Batı Anadolu bölgesinin karakteristik bezeme elemanları haline gelmiştir²⁰⁷.

Olgun geometrik çağda Bodrum yarımadasında ve özellikle iç Karia'da zamansal gelişimde bir hareketlenmenin başladığı görülmektedir. Ancak, iç Karia'da Geometrik çömlekçilik, Geç ve Subgeometrik çağda doruğuna erişir²⁰⁸. Bu dönemle birlikte Protogeometrik dönemden bezekselsel anlamda kopmalar başlamış ancak bazı bölgeler Protogeometrik geleneğe devam etmişlerdir²⁰⁹.

9. yüzyıla ait Samos'da ele geçen bir kantharos üzerinde kıvrık kanatlı, uzun bacaklı bir kuş figürü görülmektedir. Batı Anadolu bölgesinde erken döneme ait figürlü bir resim alanını belgelemesi açısından önemli bir buluntu olarak değerlendirilmektedir.

Geç Geometrik Dönem

Geç Geometrik stil daha gösterişli bir stildir ve özellikle ilk dönemlerinde hızlı bir gelişim göstermiştir. Attika metop sisteminde geniş alanlar kare panellere bölünmekte ve dar şeritlerle birbirinden ayrılmaktadır. Batı Anadolu bölgesinde ele geçen buluntular stilin genel özelliklerini yansıtmaktadır. Geç Geometrik döneme ilişkin farklı atölyelerin varlığından söz edilebilir²¹⁰.

²⁰⁷ age. 17.

²⁰⁸ Özgünel 1979, 13.

²⁰⁹ Coldstream 1968, 270. Özgünel 1979, 15.

²¹⁰ *Samos V* 1968, 28.

Kapalı kaplar üzerindeki bezemeler hala omuz üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bezemeler çoğunlukla kabın ortasına kadar inmiyor olsa da, önceki dönemlere oranla biraz daha genişlemiştir. Bu uygulama ile gövdenin alt kısmında kalan geniş alan da hala siyaha boyanmaktadır. Paneller arasındaki şeritlerin kaldırılması ile tam bir metop oluşturulmuştur. Seçilen tipik paneller genellikle taralı değildir, ağaç motifleri, kancalı eş kenar dörtgenler (ve daha karmaşık çengel biçimleri) ve nadiren de olsa, palmiye ağacı motifleri görülür. Genellikle meanderler, sıklıkla çapraz tarama ve farklı yapılan meanderler başarı ile uygulanmıştır. Üçgen ve eş kenar dörtgen motifleri gelişmeye devam etmiş olmakla birlikte noktalı ve bazen birbirine bağlı konsantrik daireler hala karakteristik bezeme elemanları olarak kullanılmıştır. Figürlü bezemede yalnızca kuşlar düzenli olarak resmediliyor olmakla birlikte, standart tipte yapılmayan geometrik dönemin tek düze figürleri olarak karsımıza çıkmaktadır. Orta geometrik evrenin sonlarına doğru kuşlu kotyle atölyesi iddialı biçimde ortaya çıkmış, fakat Batı Anadolu bölgesinin ötesine yayılamamıştır²¹¹.

Bu dönemde açık kapların bazıları sadece Karia'da görülmektedir. Bu dönemde Attika'ya olan bağlılık yavaş yavaş ortadan kalkmaktadır. Bu dönemde Rodos etkileri belirginleşmeye başlar²¹². Bu dönemde özellikle oinokhoe ve olpeler Karia bölgesi için karakteristikdir.

Miletos

Miletos'a ilişkin ele geçen sınırlı sayıdaki örnek geç geometrik stil ile ilgili farklı, yeni bilgiler vermemektedir. Gelişimini Subgeometrik'te devam ettiren geleneksel meanderler (özellikle kırık meander), büyük ve küçük konsantrik daireler, diagonal haçlar genel bezeme elemanları olarak karsımıza çıkmaktadır. Kuşlu kotyleler üzerinde metop dekorasyonu devam etmektedir. Bazı parçalar üzerinde

---

²¹¹ age. 20, Fig. 5,6.

²¹² Özgünel 1979, 18.

figürler görülmektedir, bunlardan bazıları henüz bir standarda oturmamış, başarısız çizilmiş insan figürleridir²¹³(Lev. VII Res. 14).

Smyrna

Az sayıda yayınlanan Geometrik örneklerin Attika ve Korinth ithali mallar olduğu görülmektedir. Bu örnekler Batı Anadolu karakteri taşımamaktadır. Krater parçalarında yoğun oranda bantlar ve paneller kullanılmıştır²¹⁴ (Lev. VIII Res. 15).

Samos

Samos Geometrik buluntularının büyük bölümü Samos Heraion'undan gelmektedir²¹⁵. Bezemeli seramiklerden devamlılık gösterenleri krater, kantharos, kotyle ve daha sık olarak skyphoslar bezemeli olarak üretilmeye devam etmiştir. Yuvarlak ağızlı oinokhoeler, dönemin genel özelliği olarak bodurlaşmaya ve genişlemeye baslar. Attik metop sistemi ve birçok Attikalı motif birinci elden öğrenilmese de kullanılmıştır. Meanderlerde genellikle taramalar yapılı, yaprak motiflerinde tarama oldukça fazla kullanılır, küçük veya büyük konsantrik daireler, ağaç motifleri, kancalar, sevronlar ve zikzak motifleri yoğun olarak kullanılmıştır²¹⁶. Kuş figürü sıkça tekrarlanır; at figürlerinin yele özellikleri Samos özellikleri yansıtır²¹⁷. Nadiren prothesis sahnelerinin çeşitlemeleri görülür. Batı Anadolu seramiklerinde yaygın olarak görülmeyen prothesis sahnesi Samos buluntusu bir kantharos üzerinde karşımıza çıkmaktadır²¹⁸.

Orta Geometrik dönemin kronolojisi açısından iki tane buluntu yeri ayrı bir önem taşır. Bu yerler, daha önce bahsedilen ve Hera tapınağının ilk Hekatopedon'un seviyesinin altında bulunan B kuyusudur. B kuyusu ilk

²¹³ Cook - Dupont 1998, 22

²¹⁴ age. 23.

²¹⁵ *Samos V* 1968,14.

²¹⁶ age. Taf.9, 43-48.

²¹⁷ age. Taf.6, 25, Taf.8, 42.

²¹⁸ age. 38, Taf.28, 150.

Hekatompedon'un inşası ile birlikte kullanımdan çıkmıştır. Bu durum, 9. yüzyıldan 8. yüzyıla geçiş döneminde yaşanmıştır. Bu yüzden, kuyu içinde ele geçen kraterler ve kantharoslar da yüzyıla geçiş dönemine ait örnekler olarak sunulmuştur²¹⁹ (Lev. IX. Res. 17). 8. yüzyılın son çeyreğinde Heraion'da gerçekleşen sel felaketi, tarihlendirme açısından önemli diğer bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Sel tabakasında ele geçen bazı kaplar artık tümüyle yozlaşmış bir Geometrik stili göstermektedir.²²⁰

Geç geometrik dönemin Samos vazoları zengin bir bezeme anlayışına sahiptir. Ele geçen buluntuların tarihlenmesi sadece stilistik açıdan değil, kontekst verilerine dayandığı için, erken geometrik ve orta geometrik ayrımı sağlıklı şekilde yapılabilmektedir.

Khios

Khios'a ait buluntular üç farklı mezarlık alanından gelmektedir. İkisi, geç Geometrik'te başlayan Emporio'da bulunmaktadır ve kısmen yayınlanmıştır²²¹. Diğer mezarlık alanı Phanai'de yer almaktadır. Daha erken döneme ait buluntu veren Phanai nekropolü sağlıklı bir tabakalanma göstermemektedir ve yayınlanan buluntular sınırlı sayıdadır. Mezarlardan gelen vazolar az sayıdadır ve sınırlı form repertuarına sahiptir. Geç geometrik örneklerin büyük bir bölümü astarlıdır. Açık kapların iç yüzeylerinin de bezenmesi diğer Yunan atölyelerinde bilinmemektedir. 7. yüzyılda bu astar oldukça düzgün bir hale gelir ve renk uygulaması kremden mat beyaza doğru değişir. Bu uygulama arkaik Khios kaplarının kolayca tanınmasını sağlar. En yaygın kullanılan form kraterdir. Yaygın olarak kullanılan skyphoslar 7. yüzyıl içinde "khalike" formuna dönüşürler. Maşrapalar basit bantlardan başka bir bezeme taşımazlar. Farklı tipteki maşrapalardan ikisi özellikle Khios'a özgüdür. En girift bezeme anlayışı kraterlerde görülür²²². Kraterde merkezi panel yatay olarak

²¹⁹ Samos Band V 1968, 24.

²²⁰ age. Taf. 35.

²²¹ Cook - Dupont 1998, 22.

²²² age. 23.

bölümlenmiştir. Henüz çok başarılı olmasa da insan, hayvan ve Kuş motifleri diğer Batı Anadolu geometrik atölyelerinden daha fazla görülür. Hatta olasılıkla el yapımı olan Kuşlu Kotyle örnekleri de vardır. Khios geometrik stili (Subgeometrik) zayıflayarak, 7. yüzyılın üçüncü çeyreğine kadar devam etmiştir.

Rhodos

Rhodos geometriğinin sofistike anlayışı yerel farklılıkları ve atölyeleri belirlemek için önemli ip uçları sağlamaktadır. Adanın batısında ve doğusunda yapılan üretimlerde stil anlamında bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Tanımlanabilir ressamlar arasında Kuş ve Zikzak ressamları, dar motif repertuarı ve çok sayıdaki panelleri ile tek düze ürünler vermişlerdir²²³ (Lev. IX Res. 18).

Rhodos geç geometriğinde bir dizi geniş konsantrik daireler ve çapraz taralı üçgenler, dikey veya yatay şeritler, alternatif yatay çizgi grupları, taralı sevronlar ve kare çeşitlemeleri görülmektedir²²⁴. Gövdeleri taranmış Kuş figürü oldukça karakteristiktir ve diğer figürler nadiren görülür. Amphora, yonca ağızlı oinokhoe, ayaklı krater, lekythos, fincan, kotyle ve kantharoslar en yaygın formlardır. Lekythosların projeksiyon noktası omuzla kulpun birleşim yerine kadar yükselse de protogeometrik'ten devralınan bir formdur.

Kotyle, form olarak geç 8. yüzyılda Korinth'ten alınmıştır. Fincanların üç tipi vardır, stilin sonlarında, geniş ve yaygın küçük kaideli ve hafif dışa çekik dudaklıdır. Geç döneme ait amphoralar ve oinokhoelerde plastik yılan figürleri sıklıkla görülür. Başlangıçta Protogeometrik dönemi hatırlatan pek çok unsur vardır. 8. yüzyılın sonlarına doğru ise Attika ve Korinth etkisi kendini yoğun olarak hissettirmeye başlamıştır²²⁵.

---

²²³ Cook - Dupont 1998, 18.

²²⁴ Cook 1960, 31.

²²⁵ age. 31.

III. III. Değerlendirme

1200 yıllarında meydana gelen kaos ortamıyla başlayan ve yaklaşık 500 yıl süren süreç, eldeki arkeolojik veriler dahilinde seramik sanatta görülen gelişmelerle belirli dönemlere ayrılmıştır. Bu ayrımında mimari, heykel gibi diğer önemli verilerin eksikliği bu dönemi daha iyi anlamamızı engellemektedir. Elimizde diğer materyallere göre göreceli olarak daha yoğun bulunan seramik buluntular, dönem dönem azalıp yoğunlaşmasına rağmen bir süreç takip edilebilmektedir.

Bu süreçlerden ilki ikinci binin güçlü merkezi otoritesi Myken sanatını takip eden Submyken sanattır. Bu seramik örnekleriyle özellikle Argolis ve Attika'da karşılaşılma ile beraber az bulunmuştur. Buna bağlı olarak bu dönemin kısa sürdüğü araştırmacılar arasında ortak kanıdır.

Submyken dönemin kısa sürmesinin ardından Attika'da 1050 yıllarında yozlaşmış Myken formlarından Protogeometrik sanat ortaya çıkmıştır. Protogeometrik dönemle beraber hızlı çömlekçi çarkı kullanılmaya başlanmış ürünler daha tektonik bir yapıya kavuşmuştur. Bu dönemde meydana gelen en önemli yenilik pergel ve çok uçlu fırçanın kullanımına geçilmiş olmasıdır. Her ne kadar pergel ve çok uçlu fırça kullanımı doğudaki kültürlerde biliniyor olsa da bu dönemde Kıta Yunanistan'da profesyonelce kullanılmaya başlanmıştır. Protogeometrik dönem Attika'da başlamış olmalıdır; zira burada ele geçen bir mezarda Submyken ve Protogeometrik malzeme yan yana bulunmuştur. Sürecin kesintisiz izlenebilmesi açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Protogeometrik dönem, Cook'un²²⁶ da belirttiği üzere 14. Yüzyıldan itibaren Minos sanatını taklit eden bozulan Myken sanatının bir devamı niteliğindedir. Bezeme ve formlar Myken'den alınmıştır.

---

²²⁶ Cook 1962, 5.

Attika'dan sonra anakarada en önemli seramik üreticisi olan Korinth ile bilgilerimiz bu dönem için oldukça sınırlıdır. Korinth'te Protokorinth malzeme çok az ele geçmiştir. Ele geçen malzemede daha çok Argolis bağlantısı göze çarpmaktadır. Bunun nedeni ticaretten daha çok bölgesel yakınlıkla ilintili olmalıdır²²⁷.

Kıta Yunanistan'da, denizden uzaklaştıkça ve kuzey bölgelerine doğru gidildikçe yerel sanatsal geleneklerin devam ettiğini görmekteyiz. Buna en güzel örnek, Klasik Yunanistan'ın en kuzeyinde bulunan Thesalia'dır. Burada yerel bir üretim olan ve yoğunlukla Balkanlarla ilişkili görülen Gri Minyas seramiği kullanılmıştır. Protogeometrik eserlerinde görüldüğü bölgede Geometrik malzeme çok azdır. Protogeometrik dönem 8. yüzyıla kadar devam etmiştir.

Plastik sanatta olduğu gibi seramik sanatında da en farklı bölge Girit'tir. Adada Minos geleneği süregelmektedir. Diğer bölgelerde geometrik şekiller bezeme unsuru olarak kullanılıp figürel anlatımlar görülmezken Girit'te oldukça farklı olarak figürel anlatımlar görülmektedir.

Bu dönemde Anadolu'da atölyelerin ürünleri arasında yakın benzerlikler göze çarpmaktadır. Bu benzerlikler form ve bezemede açıkça görülebilmektedir. Bu yakın ilişkiler nedeniyle Anadolu'da yerel stilleri tanımlamak kolay değildir.

Anadolu atölyelerinde bezeme sistemleri çok katı değildir. Fırça darbesi oldukça yumuşaktır. Konsantrik daireler Kıta Yunanistan'da Geometrik dönemle beraber ortadan kalkarken, Anadolu'da Geometrik dönem içinde de meander motifi ile beraber sevilerek kullanılmaya devam etmiştir. Yine benzer olarak Anadolu atölyelerinde ortak olan ve onları Attika atölyelerinden ayıran bir özellikte dalgalı çizgi motifinde görülmektedir. Attika'da bu bezeme panelleri birbirinden ayırmak

---

²²⁷ age. 1960.

için kullanılırken, Anadolu'da panellerin içinde konsantrik dairelerle beraber kullanılmıştır.

900 yıllarına gelindiğinde Attika'da Geometrik sanata net bir geçiş izlenmektedir. Attika'da bu dönemde, vazo yüzeyi siyah glazür ile kaplanmakta, boyun üzerinde rezerv alanlar bırakılarak buralara geometrik bezekler yapılmaktadır. Bir süreç dahilinde bu rezerv alan kaide kısmına doğru açılmaya başlamış ve dönemin sonunda vazunun tüm yüzeyi geometrik bezeklerle bezenmiştir. Bu dönemde Protogeometrik dönemden tanıdığımız konsantrik dairelerin yerini köşeli meander motifi almıştır.

Bu döneme geçişte Attika çevresindeki Boiotia, Argolis gibi bölgelerde paralel bir değişim gözlenmektedir. Denizaşırı bölgelerde bu geçişi elli yıl kadar sonra görmekteyiz. Adalarda ve Anadolu'da buna benzer bir olgu yaşanmıştır.

Her ne kadar bu yeni sanat anlayışı Attika etkisinde ortaya çıkmış olsa da erken dönemde Euboia etkisini daha yoğun olarak görmek mümkündür. Zira Euboia'lılar Kıta Yunanistan'ın ilk denizaşırı ticarete başlayan bölgesidir.

Bu dönemde Myken etkisinden kurtulan ve kendini bulmaya başlayan Yunan sanatında bir atılım süreci başlamıştır. Kap repertuarına yeni formlar girmiş sanatçılar daha bir özgüvenle çalışmaya başlamışlardır. Bunda en büyük etken ticaretin canlanması ve buna bağlı olarak ekonomik refahtır. Bunun en güzel örneği, Myken döneminden beri çok nadir buluntuların olduğu mezar armağanlarında görülür. Myken döneminden beri az ve değersiz olan mezar armağanlarında bir değişim olmuş ve bu dönemde zengin doğu eserlerinin konulduğu mezarlar inşa edilmiştir.

Olgun Geometrik dönemle beraber bezeme alanı genişler ve panel sisteminde bir canlanma olur. Bu dönemin sonuna doğru, 8. yüzyıl başlarında insan ve hayvanların bulunduğu figürsel anlatım başlar.

770 yıllarında Attika'da sanatsal bir hareketlenme yaşanmış ve doğu Akdeniz'de etkin olmaya başlamıştır. Kendi olgunluk dönemine giren Attika'da atölyeler kendi stillerini ortaya koymuşlardır. Anıtsal nitelikte eserler ortaya çıkmıştır. Özellikle mezar anıtı olarak dikilen vazolarda, Dipylon ustasının yer aldığı atölye öne çıkmaktadır.

8. yüzyıl sonunda Attika'da Korinth örnekleri görülmeye başlar. Attika'da bu dönemde, Orientalizan olarak adlandırılan doğu etkilerinin yoğun olarak hissedildiği bir döneme geçilmektedir. Geometrik dönemin sonlarına doğru Fenike malları görülmeye başlamaktadır²²⁸.

Geç Geometrik dönemden sonra Attika'yı taklit eden tek atölye Boiotia'dır. Bu dönemde Thesalia'da Tunç Çağ'dan bildiğimiz gaga ağızlı testiler yapılmıştır. Bu testiler Gri Minyas seramiği geleneğinde olup Lesbos Gri Monokrom seramiği ile yakın benzerlikler içindedir.

Adalarda Attika ve Euboia etkisine pek rastlanmamaktadır. Kendi içine kapanık bir yapı sergileyen bölgede Protogeometrik dönem devam ede gelmiştir.

Anadolu'da Geometrik dönemin başlangıcı Attika Olgun Geometrik dönemiyle çağdaştır. Bu dönemde Anadolu'da Attika etkisi göze çarpmaktadır. Özellikle Ephesos'ta yoğun Attika malzemesi ele geçmiştir.

---

²²⁸ Desborough 1972.

Erken dönem Geometrik seramik sanatı hakkındaki bilgilerimiz Dodecanessos mezarlarından gelmektedir. Oldukça yoğun buluntular veren adalar dönem sanatını anlamak açısından önemli ipuçları verirler.

Kıta Yunanistan'da Attika'nın önderliği sürerken, Anadolu'da bu dönemde Smyrna atölyesi öncü pozisyonadadır.

Anadolu'daki Geometrik döneminin kronolojisini oluşturmada sorunlar vardır. Bu sorunların başında Protogeometrik dönemin uzun sürmüş olması gelmektedir. Diğer önemli bir neden ise buluntuların diğer bölgelerde kısır olmasından kaynaklanmaktadır. Bu tip bir sorun anoloji yapmaya izin vermemektedir. Bu da dönem sanat anlayışını kavramada zorluklar meydana getirmektedir.

Sonuç olarak Kıta Yunanistan'da Attika yaklaşık olarak, iniş çıkışlarla beraber, 400 yıl boyunca öncü pozisyonda olmuştur. Submyken dönemden Protogeometrik döneme burada geçilmiş, daha sonrasında Geometrik dönem kesintisiz devam etmiştir. Başta kendine yakın coğrafik bölgeler olmak üzere dönem atölyeleri üzerinde egemen konumdadır. Geometrik dönem sonunda doğuyla ilişkileri daha yoğun olan Korinth önderliği ele geçirmiştir.

IV. 1200 – 600 Arasında Mimarlık

Erken demir çağda doğu batı ilişkileri kapsamında ele alacağımız ikinci konu bu dönemin mimarisi olacaktır. Ancak “Mimari”nin çok geniş bir alanı ifade etmesinden dolayı konuyu sınırlayıp, bu dönemden kalan yapıları birbirinden ayırmak güç olsa da, esas olarak “Konut Mimarisi” özelinde bu ilişkileri değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Mimarinin şekillenmesindeki esas olan en önemli unsur doğadır. Topografyanın şekli, bölgenin iklimi, yerinde bulunan hammadde bunu etkileyen başlıca öğelerdir. Bunun yanında insan faktörünü de unutmamak lazımdır. İnsanoğlu yaşadığı çevreyi, isteğine göre eldeki imkânlar doğrultusunda şekillendirdiği gibi, yaşadığı mekânı da doğanın elverdiği ölçüde ve kendisinin dünya görüşü, yaşam biçimi, sosyal-fiziksel gereksinimleri, ekonomik olanakları doğrultusunda biçimlendirir.

Bu çalışma kapsamında inceleyeceğimiz 1200 – 700 yılları arası süreçteki mimari kalıntılardan elde edilen veriler yeterli miktarda değildir. Ele geçen mimari kalıntıların gösterdiği biçimde, bu dönem mimarlığında yapıların işlevlerini anlamak oldukça güçtür. Sakral (dini) ve profan (sivil) mimari arasında belirgin farklılıkların olmayışı²²⁹ nedeniyle bu dönem içerisinde tapınak olarak yorumlanan yapılar daha çok yapının yerleşim içindeki konumu ve iç buluntuları dikkate alınarak düşünülmüşlerdir.

Ele alınan mimari düzenlemelerin sınıflandırılmasında konut planları, konutun biçim ve avlulu olup olmadığı temel alınmıştır. Biçimsel ayrıma gidilmesi, benzer örnekleri bir araya toplamak ve varsa belli bir bölgeye ya da etnik gruba özgü olabilecekleri saptamak bakımından önemlidir. Yapılardaki avlu ise, işlevleri

---

²²⁹ Snodgrass 1971, 408.

nedeniyle birey ya da toplumların sosyal ve ekonomik yaşamına dair kanıt oluşturması açısından kayda değerdir. Tipolojik gruplaşma şöyledir:

- 1) Oval Planlılar
- 2) Apsidal Planlılar

a) Apsidal Planlı Avlusuz

b) Apsidal Planlı Avlulu

- 3) Dörtgen Planlılar

a) Avlusuz Tipler. Bunlar kendi içlerinde odalarının konumuna göre dört alt tip oluştururlar:

—Tek mekânlılar

—Mekânları uzunlamasına yerleştirilmiş olanlar

—Mekânları enlemesine yerleştirilmiş olanlar

—Mekânları uzunlamasına ve enlemesine yerleştirilmiş olanlar

b) Avlulu Tipler. Bunlar da yine odalarının konumuna göre kendi içlerinde dört alt tip oluştururlar.

olanlar —Avlunun tek kenarı üzerinde kapalı ve/veya yarı kapalı mekân

olanlar —Avlunun üç kenarı üzerinde kapalı ve/veya yarı kapalı mekân

olanlar —Avlunun üç kenarı üzerinde kapalı ve/veya yarı kapalı mekân

—Avlunun dörtkenarı üzerinde kapalı ve/veya yarı kapalı mekân olanlar

Yapıların tipolojik dağılımı üç evreden oluşan bir kronolojik ayrımla incelenmiştir.

I. Evre 1200 – 1000

II. Evre 1000 – 800

III. Evre 800 – 600

IV. I. 1200 – 600 Arasında Kıta Yunanistan’da Mimarlık

1200 yılları ve sonrasında meydana gelen yıkımlardan sonra ikinci bin yılın görkemli aristokrat sanatı bitmiştir. Yoksullaşan yerli halk ve göçebe yaşam tarzları nedeniyle mimari bir birikime sahip olmayan yeni göçmenler Yunanistan’da büyük ölçüde kamp niteliğindeki geçici yerleşmeler ve basit barınaklarla hayatlarını idame ettirmiş olmalıdırlar. Hiçbir iz bırakmadan yok olup giden yerleşim birimleri, bulunan verilerin niteliksizliğine bağlı olarak ele geçmemesine karşın, oldukça yoğun olmalıdır. Bugün kalıntılarına ulaştığımız yerleşimleri “kamplar” dan ziyade, daha uzun soluklu köyler olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır. Zira Strabon, Homeros Çağı yerleşimlerinden köy olarak bahsetmektedir. *“Homeros zamanında Elis kenti daha kurulmamıştı, halk köylerde yaşıyordu. Bu kentin çeşitli küçük yerleşimlerin birleşmesiyle oluşarak ortaya çıkması Pers savaşlarından sonradır... Aynı şey Peloponnes’deki hemen tüm yerleşmeler için geçerlidir. Bunlar kent değil, yöresel kasaba kümeleri idi. Kentler, daha sonraları bunların bağrından doğdu²³⁰”*. Strabon her ne kadar Homeros Çağı’ndan çok sonraları yaşamış olsa da genel kanı için bu anekdot önemlidir.

Kıta Yunanistan’da Atina, Argos gibi sabit yerleşmelerin yanı sıra onlara oranla daha kısa, kamplara oranla ise daha uzun ömürlü yerleşmeler de vardır. Nikhoria ve Lefkandi bu gruba girmektedir. Nikhoria’da yerleşim 8.yüzyıl da tamamen terk edilir. Lefkandi’de ise iskân alanı yüzyıllar boyunca Xeropolis ve Toumba Tepesi arasında yer değiştirmiştir²³¹.

Kıta Yunanistan’da ikinci binin önemli yerleşmeleri Mykenai ve Tiryns’de (Lev. X Res. 19) yapılan kazılarda, yerleşim alanlarının yıkımdan sonra da kullanılmaya devam ettiğini göstermektedir²³². Bölgedeki merkezler arasında yalnız Tiryns Aşağı Kale yerleşimi, çağdaşları arasında ayrıcalıklı bir yere sahiptir. 12.

²³⁰ Strabon VIII. 3.2.

²³¹ Whitley 1991a, 347.

²³² age. 346; Snodgrass 1971, 363.

yüzyıla tarihlenen bu yerleşmede, ortak duvarlı birimler arasında yolların ve açık alanların bırakıldığı düzgün bir yerleşim dokusu görülür. Bu olgu Tiryns'in Myken çağında olduğu gibi bu dönemde de saraydan yönetilmiş olabileceği izlenimi vermektedir²³³.

Tiryns dışındaki merkezlere ilişkin buluntular daha çok mezarlık, bazen de birkaç yapı kalıntısı, hatta neye ait olduğu kesin belli olmayan duvar kalıntıları ile sınırlıdır. 9. ve 8. yüzyıllarda kalabalıklaşan toplum ve bunların sosyal yapılanmalarına bağlı olarak, çok basit şekliyle de olsa, bir yerleşim düzeninin gerekliliği düşünülebilir. Bu basit yerleşim düzeni, Nikhoria ve Lefkandi'de olduğu gibi, belli bir yapının etrafında toplanma ya da geç döneme ait Lathouresa'da görüldüğü gibi (Lev. X Res. 20), yapılar arasında gruplaşma şeklinde olabilir. Bu döneme ait veriler fazla değildir. Buna karşın bazı saptamalar yapmak mümkündür. 8. yüzyıla tarihlenen Lathouresa, bu yüzyıl için yerleşim planı veren tek örnektir. Burada dairesel, oval ve düzgün olmayan dörtgen birimler sıkışık düzende yerleştirilmişlerdir. Birimler arasında ortak duvar kullanımı görülmektedir. Bu yerleşmede görülen bir başka unsur da, apsidal yapıların diğerlerinden tamamen bağımsız olmalarıdır. Eretria'da aynı döneme tarihlenen yerleşme ise, anlaşılabilirliği kadarıyla dağınık düzendedir. Thorikos'da da bazı noktalar dikkat çekicidir. Araştırmacılar, buradaki yapıların tamamen düzensiz olarak yerleştirilmiş olduğunu; buna karşın inşaatlarda doğal eğimlerden ve teraslardan yararlandığını, yapıların kuzey-güney yönünde yerleştirilerek, kuzey rüzgârlarından korunmasına özen gösterildiğini belirtmektedir²³⁴. Mussche'e göre²³⁵ bu Xenophon'un "Yunan Evi" tanımlaması ile benzerlik gösterir.

²³³ Eran 1994, 21. Her ne kadar bu dönem de ikinci bindeki kadar güçlü bir merkezi otorite olmasa da insan doğası gereği toplulukların yönetilmeye ihtiyaçları vardır. Sosyal sınıfların doğmasına da bu ihtiyaçlar neden olmaktadır. Doğaldır ki Myken çağında güçlü bir kale olan Tiryns ve benzeri yerleşmeler kaos ortamının olduğu bu süreçte küçük birimlerde yaşayan topluluklar için korunacak bir yer olmaktadır. Zira Attika bölgesi haricinde her bölgenin yağmalandığı bu süreçten elimize ulaşan Tiryns kalesi Mykenai ile beraber günümüze ulaşmışlığı ile bu süreçte yağmalansa bile daha sonra tekrar iskan gördüğünü desteklemektedir.

²³⁴ Mussche 1974, 44.

²³⁵ age. 14.

Kıta Yunanistan'da 12. yüzyıl ile 8. yüzyıl arasında inşa edilmiş her hangi bir savunma duvarı saptanmamıştır²³⁶. Erken döneme ait tek surlu yerleşim Tiryns'dedir; bunlar da Myken dönemine aittirler. Erken Demir Çağda tüm Kıta Yunanistan yerleşimleri için söylenebilecek en kesin sav, yerleşimlerin coğrafi konumlarıdır. Bunlar kıyı şeridi üzerinde ve çevreye hâkim tepelerde kurulmuşlardır²³⁷.

Yapıların temelinde taş kullanılmış olduğunu görmekteyiz. Yunanistan'da kullanılan taş malzeme tamamen yerel kaynaklardan sağlanmaktadır. Bölgede en yaygın bulunan taş cinsi tüm ege havzasına yabancı olmayan kireçtaşıdır. Ocaklardan taş kesilip kullanımı bu dönem için çok nadir denebilecek uygulamalardır. Genelde moloz taşlar ya hiç işlenmeden ya da nadiren kabaca şekillendirilerek kullanılmaktadır²³⁸.

Her yerde kolayca bulanabilmesi ve zahmetsizce şekillendirilebilmesi ve hafifliği açısından toprak kökenli malzemeler üst yapı inşasında kullanılmışlardır. Kıta Yunanistan Erken Demir Çağ yapılarında toprak malzeme karşımıza kerpiç, pisé, ya da Wattle and Daub (göz dolgusu) malzemesi olarak çıkmaktadır²³⁹. Bu dönem mimarisi için bitkisel kökenli malzemeler kullanıldığına dair önemli ipuçları da vardır. Yapılarda bulunan dikme delikleri ve kömürleşmiş kalıntılar buna örnek olarak verilebilir. Nikhoria'da yapılan analizler yoğunlukla zeytin ve meşe ağaçlarının kullanıldığını göstermektedir²⁴⁰.

Çağın mimarisi ile ilgili olarak, inşaat teknikleri hakkındaki bilgilerimiz eldeki verilerin yetersizliğinden dolayı oldukça sınırlıdır. Bu konudaki bilgilerimiz arasında yapılarda gerçek anlamda bir temel inşasının uygulanmadığı anlaşılmaktadır. Gerçek bir temelin yapımı için şart olan temel çukuruna bu

---

²³⁶ Snodgrass 1991, 8vd.

²³⁷ Pesando 1989, 22

²³⁸ Eran 1994, 25 vd.

²³⁹ age. 27.

²⁴⁰ Mcdonald 1983, 38.

dönemde ender rastlanır. Buna karşın, örneklerin birçoğunda subasman kullanımı görülmektedir²⁴¹. Bu dönem yapılarının birçoğunda üst yapı hafif malzeme ile inşa edilmiştir. İkinci katlar pek fazla görülmez. Bu nedenle, temel çukuru kullanımının yaygın olmaması şaşırtıcı değildir. Subasman ise hemen her yapıda yararlanılmaktadır²⁴².

Tüm Akdeniz’de karşımıza çıkan kuru duvar örgüsü²⁴³ bu dönem mimarisi içinde geçerlidir. Özel bir bilgi gerektirmeyen bu duvar tekniğinin uygulanması şaşırtıcı değildir. Bölgede ele geçen bu dönem mimarisi ile ilgili malzemelerin az oluşunu anlamak açısından bu tip zayıf mimari düzenlemeler açıklayıcı olmaktadır. Zira Yunanistan gibi oldukça dağlık bir yörede, yapıların taş ile yapılmamış olmasını sadece Myken dönemindeki ustalığın yok olup gitmesi şeklinde açıklamak pek tatminkâr değildir.

Bu dönem mimarisi ile ilgili olarak ele geçen verilerin sayısal miktarına baktığımızda aşağıdaki tablolar ortaya çıkmaktadır.

Oval Planlı Konutlar

I. Evre	Yok
II. Evre	1
III. Evre	4 + (9)
Toplam	5 + (9)

²⁴¹ Eran 1994, 29.

²⁴² age. 30.

²⁴³ Braemer 1982, 114.

Genel Toplam: 5 + (9)

Apsidal Planlı Konutlar

Avlusuz

Avlulu

I. Evre	2	Yok
II. Evre	3	1
III. Evre	9 + (9)	1 (?)
Toplam	14 + (9)	1 + (1?)

Genel Toplam: 15 + (9) + (1)

Dörtgen Planlı Konutlar

Avlusuz Tipler

Tek Mekân

Uzunlamasına

Enlemesine

Her ikisinde

I. Evre	3	1	8	6
---------	---	---	---	---

II. Evre	1	Yok	1(?)	Yok
III. Evre	5	Yok	2	3
Toplam	9	1	10 + (1)	9

Genel Toplam: 29 + (1)

Dörtgen planlı avlulu tiplere örnek bu dönemde sadece III. Evre’de bir adettir.

Not: Parantez içindeki değerler oval ya da apsidal planlı olup olmadığı tam olarak anlaşılamayan yapıları göstermektedir.

Kıta Yunanistan’da 1200 – 600 yılları arası süreçte tipolojik açıdan ele alınabilecek 61 adet mimari kalıntı tespit edilmiştir. Genel olarak baktığımızda bu sayının bu kadar uzun bir dönem için oldukça az kaldığı görülmektedir. Ancak bu kullanılan malzemenin dayanıksızlığından kaynaklanmaktadır.

Tablolardan anlaşılacağı gibi oval ya da apsidal planlı yapılar ile dörtgen planlı yapıların sayısal değeri eşittir. Bu yapı tiplerinden oval planlı yapılar Eubioia bölgesinde yaygındır. Eubioia’ya yakın olan Attika bölgesinde bir örnek ele geçmiştir (Lev. XI Res. 21). Peloponnes’de ise, oval yapı türü ile henüz karşılaşılmamıştır²⁴⁴.

Apsidal planlı tip daha çok Peloponnes bölgesinde Korinth, Argolis, ve Messenia bölgelerinde karşımıza çıkar (Lev. XI. Res. 22). Burada 9. yüzyıl sonlarına tarihlenen Perakhora ev modelinin de apsidal planlı olduğunu hatırlamak gerek²⁴⁵.

²⁴⁴ Eran 1994, 69-72.

²⁴⁵ Schattner 1990, 33 vd.

Euboia bölgesinde de apsidal konut vardır. Attika'dan sadece Lathouresa'daki iki apsidal örnek tanınmaktadır.

Oval ve apsidal yapı tipinin dağılımına kronolojik olarak bakacak olursak, bunların III. Evre'de yani Erken Demir Çağ'ın son evresinde yoğunlaştığını görmekteyiz. İncelenen oval ya da apsidal yapıların iç döşemeleri ve küçük buluntuları dörtgen planlı yapılarınkinden farklı değildir. Buna bağlı olarak bu tip yapıların dinsel ayrıcalıklara sahip olduğunu da söyleyememekteyiz²⁴⁶.

Genel olarak oval ve apsidal planlı yapılar şehirleşme öncesinin yapı tipleri olarak kabul edilmektedir. Her iki tipinde sıkışık düzene uyarlanamayacak özellikleri bu konu üzerinde çalışanlar araştırmacıları bu yönde düşünmeye sevk etmektedir²⁴⁷. Edinilen ipuçları da bu fikri desteklemektedir. Zira araştırılan tüm apsidal ve oval planlı örnekler diğer yapılardan bağımsız tek başına duran yapılardır. Bu durum özellikle Lathouresa'da çok belirgindir. Bunu destekleyen diğer bir ipucu ise, şehirleşmenin başladığı Arkaik Çağ ile beraber bu yapı tiplerinin yerlerini dörtgen planlı yapılara bırakmış olmasıdır²⁴⁸.

Dörtgen planlı yapılar genel olarak tüm evrelerde yaygın olarak kullanılmıştır. II. Evredeki sayısal azalma veri eksikliği ile alakalı olmalıdır. Bu tür yapılarda karşılaşılan plan tipi daha çok enlemesine bölünmüş olan planlardır.

Geçimi tarım ve hayvancılığa dayalı bu dönem ailelerinin konutlarında avlu artı bir çalışma ve depolama alanı olarak önemli bir rol oynar. Ancak tabloda yer alan verilerde avlulu yapıların azlığı düşündürücüdür. Avlusuz düzenlemelerde ise hayvanların evin yakınında barındırıldığı, yiyecek ve içeceklerin de evlerin içinde küp ve benzeri kaplarda yerlerde saklandığı düşünülebilir.

²⁴⁶ krş. Fagerström 1988, 110; Coulson 1990, 17 vd.

²⁴⁷ Pesando 1989, 18 vd.

²⁴⁸ Eran 1994, 73.

IV. II. 1200 – 600 Arasında Anadolu’da Mimarlık

Batı ve Güney Anadolu’da Klasik Çağ ve sonrasına ait görkemli kentlerin öncüleri karanlık çağda kurulan basit yerleşmelerdir. Maalesef, bölgede karanlık çağa ait tabakalarda saptanan yerleşim sayısı çok azdır. Bununla beraber veri eksikliğinin nedeni olarak özellikle Karia, Lykia ve Pamphylia bölgelerinde yapılan kazıların yeterli yoğunlukta olmaması ve mevcut kazılarında daha çok Hellenistik ve Roma dönemlerine yoğunlaşmış olmalarından kaynaklanmaktadır.

Anadolu’da Erken Demir Çağa tarihlenen mimari verileri saptanan yerleşmeler Troia, İzmir Bayraklı, Milet, Melie, Mersin – Yumuktepe ve Tarsus – Gözlükule’dir. Bu yerleşmelerin hepsinin ortak yönü “sabit” yerleşmeler olmalarıdır. Hepsi tarihöncesi çağlardan geç dönemlere kadar süreklilik gösterir. Ayrıca bu yerleşmeler arasında özellikle Troia ve Bayraklı’nın Geç Geometrik yerleşmedeki ikinci yapı katı bu dönemin yerleşim biçimlerini ve mimarisini anlamamız bakımından önemli ipuçları vermektedir²⁴⁹.

Erken Demir Çağa ait en erken yerleşim Troia’dır. 12. ve 11. yüzyıllara tarihlenen Troia VIIb1’in sur içi yerleşmesinde (Lev. XII. Res. 23) düzgün, bilinçli bir planlama vardır. Ancak bu gelişmiş yerleşim planı çağın bir yeniliği değil, geçmiş 3. binyıla dayanan bir geleneğin devamıdır. VIIb yerleşim planı da bir önceki VIIa yerleşim planının tekrarıdır. Bu yerleşmede dörtgen yapılardan oluşan yerleşim şeması birbirinden yollarla ayrılmıştır. Bir kısmı taş döşeli olan yollar dik açılarla birbirlerini keserler²⁵⁰. Ortak duvarlı yapılardan oluşan yapı bloklarının her biri kendi içinde sıkışık bir doku sergiler. VIIb2 yapı katının sakinleri VIIb1 yerleşiminde herhangi bir yıkıma neden olmamış ve aynı yerleşim düzeni korumuşlardır. Bununla beraber, yapılardan bazılarının rastgele eklerle genişletilmiş ve bazı geçitlerin inşaatla kapatılmış olması²⁵¹ yeni gelenlerin planlı yerleşme

²⁴⁹ Eran 1994, 251.

²⁵⁰ Blegen 1958, 141, 182 vd.

²⁵¹ Blegen 1963, 167 vd.

konusunda hassas olmadıklarını gösterir. Troia’da yerleşimin sur duvarlarının dışında da devam ettiği saptanmıştır²⁵².

Yerleşim planı konusunda eski geleneği sürdüren Troia dışında, Anadolu’da Myken dönemi sonrasında kurulan diğer yerleşmelerin erken evrelerinde bilinçli bir planlamanın olmadığı düşünülmektedir²⁵³. Her ne kadar bu döneme ait mimari kalıntı azlığı kesin bir yargıya varmamıza olanak vermiyor olsa da, üzerinde araştırma yapılmış merkezlerin hepsinde şehirleşme öncesinin oval ya da apsidal benzeri yapılaşma tiplerinin ortaya çıkmış olması bu düşüncüyü destekler niteliktedir²⁵⁴.

İzmir Bayraklı’nın 9. ve 8. yüzyıllara tarihlenen erken ve orta geometrik çağ tabakalarında sur duvarına bitişik olarak inşa edilmiş ortak duvarlı odalar ortaya çıkarılmıştır. Ancak bu kalıntılar, genel yerleşim planı konusunda bir şey söylemek için yeterli değildir. Bayraklı’nın 8. yüzyıl sonlarına ait geç geometrik Dönem’in 2. yapı katında yerleşim düzeni belirlenebilmektedir (Lev. XII Res. 24). Bu yapı katında farklı geometrik şekillerde inşa edilmiş olan yapılar sıkışık bir yapıya sahiptirler²⁵⁵. Bayraklı’da Erken Geometrik dönemden itibaren düzenli bir yerleşim olduğu düşünülse de²⁵⁶ burada gerçek anlamda ilk planlı yerleşim izlerini Oryantalizan Dönemde yani 7. yüzyılda görmekteyiz²⁵⁷.

Anadolu’daki bu döneme ait bir başka yerleşim yeri Tarsus’tur. Tarsus’ta 850 – 700 yılları arasına tarihlenen Orta Demir Çağ tabakasında ise, Bayraklı’ya oranla çok daha özenli bir yerleşim planı yer almaktadır (Lev. XIII Res. 25). Tarsus’ta da Troia’daki gibi ortak duvarlı birimler arasında, yerleşim içi dolanımı kolaylaştıracak

---

²⁵² Blegen 1958, 236.

²⁵³ Cook 1975, 797.

²⁵⁴ Eran 1994, 252 vd.

²⁵⁵ Cook 1958-1959, 19.

²⁵⁶ Schilardi 1983, 82.

²⁵⁷ Akurgal 1983, 40, şek.19.

şekilde birbirini kesen yollar vardır. Ancak, Tarsus'da ne birimlerin ne de yolların düzenlenmesi Troia'daki kadar sistemlidir²⁵⁸.

Anadolu'da batı ve güney kıyı yerleşimleri doğal korunmaya elverecek nitelikte bir topografik yapıya sahip değildir. Bu nedenledir ki yerleşmelerde kalın sur duvarlarına gerek duyulmuştur. Troia ve Bayraklı'da yerleşmelerin güçlü duvarlarla çevrelendiği biliniyor²⁵⁹. Milet ve Melie'de de bu döneme ait sur duvarlarının izleri saptanmıştır²⁶⁰.

Anadolu'da bu dönem mimarisinde kullanılan malzemeler Kıta Yunanistan ile benzerdir. Kullanılan malzemelerin başında taş gelmektedir. Kireçtaşı en yaygın olarak kullanılmış olan taş türüdür. Bunun yanında andezit, bazalt benzeri taşlarda kullanılmaktadır²⁶¹. İşlenmiş taş kullanımı Troia'da sıklıkla rastlanmaktadır. Kabaca şekillendirilmiş olan bu taşların bir kısmı eski tabakalardan devşirmedir. Troia'da moloz sadece dolgu malzemesi olarak kullanılmıştır²⁶². Mersin'de de IV. Tabaka evinde işlenmiş taş bloklara rastlanmıştır²⁶³. Taşın yanında yoğunlukla kullanılan malzeme kerpiçtir. Özellikle hafifliğinden dolayı üst yapı malzemesi olarak kullanılmaktadır. Araştırmalar Troia, Bayraklı ve Tarsus evlerinin üst yapılarının kerpiç olduğunu göstermektedir²⁶⁴. Bu iki malzemenin yanında özellikle çatı, kapı - pencere pervazları ve dikmelerde yoğunlukla kullanılmış olan ahşap gelmektedir. Bayraklı'da XLI no.lu odanın içinde çatı çöküntüsüne ait olduğu tahmin edilen yarı kömürleşmiş ahşap parçaları, Oval Ev'de de olasılıkla bir dikmeye ait kömürleşmiş ahşap parçalarına rastlanılmıştır²⁶⁵.

İnşaat teknikleri hakkındaki bilgilerimiz azdır. Yapılarda temel kullanımı ile ilgili olarak Troia'da 771 nolu evde çukur temel kullanıldığından söz

²⁵⁸ Eran 1994, 253.

²⁵⁹ Blegen 1958, 141, 182; Akurgal 1983, 14, 25, 27

²⁶⁰ Lawrence 1979, 32.

²⁶¹ Eran 1994, 255.

²⁶² Blegen 1958, 220, 222, 224 vd.

²⁶³ Garstang 1953, 253.

²⁶⁴ Blegen 1958, 236; Akurgal 1983, 25; Goldman 1963, 4 vdd.

²⁶⁵ Akurgal 1983, 16 vd, 23.

edilmektedir²⁶⁶. Bunun yanında Bayraklı'da Oval Ev (Lev XIII Res. 26) ile XLI ve XLII nolu mekânlar inşa edilmeden önce, iç mekan genişliğinde bir alanın kazılmış ve iç taban seviyeleri yapıların dışındaki yüzeyden 20 – 30 cm. daha alçak bir seviyeye getirilmiştir²⁶⁷. Temellerde taş kullanılmıştır. Bayraklı Oval Ev'de taşın yanı sıra seramik kırıklarının da kullanımı tespit edilmiştir²⁶⁸. Ayrıca Bayraklı'da XLI ve XLII nolu mekânların temellerine, Akurgal tarafından "Ortostat" olarak tanımlanan dikine yerleştirilmiş büyük taşlar bulunmaktadır²⁶⁹. Yapılarda ortaya çıkartılan duvarların birçoğu subasmanlarıdır. Bu dönemle ilgili olarak konut planları ele geçen veriler ışığında aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Oval Planlı Konutlar

I. Evre	Yok
II. Evre	1
III. Evre	Yok
Toplam	1

Apsidal Planlı Konutlar

Avlusuz

Avlulu

²⁶⁶ Blegen 1958, 191.

²⁶⁷ Akurgal 1983, 16, 23, 28.

²⁶⁸ age. 16.

²⁶⁹ age. 23, 28.

I .Evre	1	Yok
II. Evre	Yok	Yok
III. Evre	Yok	Yok
Toplam	1	Yok

Dörtgen Planlı Konutlar

Avlusuz Tipler

Tek Mekân Uzunlamasın Enlemesine Her ikiside

I. Evre	4	Yok	4	2
II. Evre	Yok	Yok	Yok	1
III. Evre	1	Yok	Yok	Yok
Toplam	5	Yok	4	3

Genel Toplam: 12

Dörtgen Planlı Konutlar

Avlulu Tipler

Tek Mekân   İki Mekân   Üç Mekân   Dört Mekân

I. Evre	1	Yok	Yok	Yok
II. Evre	1	1 + 1(?)	Yok	Yok
III. Evre	Yok	1	1	Yok
Toplam	2	2 + 1(?)	1	Yok

Genel Toplam: 5 + 1(?)

Batı ve Güney Anadolu’da kronoloji ve plan bakımından incelenebilir nitelikte yalnızca 20 yapı ele geçmiştir. Erken Demir Çağ’da konut mimarlığında ayrıcalıklı yerleri olan ve doğu batı ilişkilerini anlamakta mimari açıda ilk ele alınan oval ve apsidal planlı evlerin Anadolu’da şimdilik iki örneği bulunmaktadır. Bunlardan biri Smyrna’da Akurgal tarafından kazısı yapılmış olan oval ev ve Tarsus’ta ortaya çıkartılmış olan apsisli yapıdır (Lev. XIV Res. 27). Akurgal bunu bir rastlantıya bağlamakta ve kazılar yapıldıkça bu tiplerin artacağını düşünmektedir²⁷⁰.

Anadolu’da bulunan 20 yapıdan 18 tanesi dörtgen planlıdır. Bunlarında 12 tanesi avlusuz tiptir. Bu yapıların 10 tanesi Troia’da bulunmuştur. Troia müstahkem bir kale yerleşimi olmasından dolayı burada avlu kullanımı zordur. Genelde ortak avlular kullanılmıştır.

²⁷⁰ Akurgal 1983, 22.

IV. III. DEĞERLENDİRME

1200 – 600 arası erken demir çağda konut mimarlığı ile ilgili bilgilerimiz maalesef yeterli değildir. Bölgeler arasındaki verilerin dengesizliği de bu dönem mimarisini anlamamız açısından önemlidir. Zira bu dönem mimarisinde Kıta Yunanistan'da 61 konut yapısı saptanmıştır. Anadolu'da ise sadece 20 konut belirlenebilmiştir. Bunun nedenleri arasında kullanılan malzemelerin dayanıksızlığı ve araştırmaların yeterli olgunluğa erişememiş olması gelmektedir.

Bu dönem içerisinde ele alınan yapılardan oval planlı konutların I. evrede örneği saptanamamıştır. II. evrede ise biri Kıta Yunanistan'da diğeri Anadolu'da olmak üzere sadece iki örneği mevcuttur. Bu plan tipine en çok III. Evrede rastlanılmaktadır. 13 örneğin hepsi Kıta Yunanistan'da Euboa bölgesinde ele geçmiştir. Örnekler arasında kavisli kısmı ele geçmiş olan 9 yapının apsisli olma olasılığı da bulunmaktadır. Oval planlı yapılar tarihöncesi çağlarda hem Ege'de²⁷¹ hem Levant'ta bulunmuş olmakla beraber sayıca çok azdır. Örneklerin tümü taş subasmanlar üzerine olasılıkla kerpiç ile inşa edilmiştir²⁷². Bazı bilim adamları oval planlı ya da benzeri yapıların, dörtgen planlı yapı inşa etmekteki teknik güçlükler nedeniyle ortaya çıkmış olabileceğini belirtmektedirler²⁷³. Bu açıklama Atina, Bayraklı ve Lefkandi örneği için bir açıklama oluşturabilir. Ancak Eretria yapıları için genellenemez. Zira, Eretria'da çok sayıda örneği olan apsidal planlı yapıların düz açılı köşeleri ustaca inşa edilebilmiştir²⁷⁴.

Sayıca az olması ve verilerin şüpheli oluşu oval planlı yapı tipinin kültürler arası ilişkilerde her hangi bir bağlantıyı aydınlatması mümkün görünmemektedir. Sıkışık düzende yerleşmeler için sorun teşkil eden oval planlı yapı tipi şehirleşme öncesi yerleşmelerin yapı tipi olarak görmek gerek.

²⁷¹ Rider 1964, 43 vd.

²⁷² Eran 1994, 401.

²⁷³ Mazarakis – Ainian 1989, 285.

²⁷⁴ Eran 1994, 401.

Apsidal planlı konutlara toplamda 29 adet örnek bulunmuş olup yukarda da belirtildiği üzere bunlardan 9 tanesi hem oval planlı yapılar içinde hem de apsidal planlı yapılar içinde değerlendirilmiştir. Birkaç örneği dışında Myken çağında kullanılmayan apsidal planın Erken Demir Çağ'ında Ege'de tekrar yaygınlaşması, Bronz Çağ'ında olduğu gibi Güneydoğu Avrupa kökenli kuzeylilerin göçü ya da istilaları ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Kuzeylilerin etkin olduğu I. evreye ait sadece 4 adet apsidal yapı örneği ele geçmiştir. Bunlardan ikisi Kıta Yunanistan'da Asine ve Tiryns'de, biri Girit'te Knossos'da, bir diğeri de Güney Anadolu'da Tarsus'da ele geçmiştir. Kuzeylilerin varlığına dair en önemli ipucu olarak değerlendirilen Barbarian Ware ise bu merkezlerden sadece Tiryns'de bulunmuştur. Tiryns'e yakın olan Asine'de Barbarian Ware buluntusu olmamakla beraber yakın çevresinde bu seramik grubundan örnekler rastlanılmıştır. Buna karşın Asine apsidal ev örneğinin Barbarian Ware kullanımının olmadığı 11. yüzyıl sonlarına tarihlendirilmesi bu konuda bir soru işaretini beraberinde getirmektedir. Girit ve Anadolu'daki apsidal konutlar ise 12. yüzyıla ait olmakla beraber, çevrelerinde Barbarian Ware buluntusu bulunamamıştır²⁷⁵.

Bazı araştırmacılar Kıta Yunanistan'ın kuzeyinden gelen yunan lehçesi konuşan Dorlar ile kuzeylilerin birbirinden ayrı tutulması gerektiğini düşünmekte ve apsidal yapı tipinin Dorlar ile geldiğini savlamaktadırlar²⁷⁶. Buna karşın dilbilimsel veriler dışında Dor kültürünü tanıtan sağlam arkeolojik verilerden şimdilik yoksunuz²⁷⁷. Sparta kral listelerine dayanılarak Dorlar'ın Peloponessos'a ilk kez 12. yüzyıl sonlarında geldiği kabul edilmektedir²⁷⁸. Bu verilere dayanılarak Dorlar'ın Messenia, Arkadia ve Argolis bölgelerine yerleşmiş oldukları belirtilmektedir²⁷⁹.

I. evre buluntularından Asine ve Tiryns örnekleri Argolis bölgesinde olmaları bakımından Dor göçleri ile uyum göstermektedir. Buna paralel olarak II. evre Kıta

---

²⁷⁵ Eran 1994, 403 vd.

²⁷⁶ Coulson 1990, 17.

²⁷⁷ age. 14-19.

²⁷⁸ Christopoulos 1975, 24.

²⁷⁹ age. 28, 31 vd.

Yunanistan apsidal planlı yapı örneklerinin tümü Peloponez’de Dorlar’ın yaşadığı kabul edilen bölgelerdedir. Toplamda kesin apsidal planlı oldukları bilinen 20 örnekten 10 tanesi Dorlar’ın yaşamış oldukları bölgelerdedir. Bu veriler apsidal planlı yapılar ile dorlar arasında bir bağlantı olabileceğini göstermesi açısından kayda değer verilerdir. Ancak apsidal planlı yapıların erken dönemlerdeki varlığı ve diğer arkeolojik verilerin bunu destekleyememesi apsidal planlı yapıların etnik bir grubun temsilcisi olarak yorumlanmasında kafalarda soru işaretleri uyandırmaktadır. Buna ek olarak III. evrede 9 kesin örnekle temsil edilen Eretria apsidal yapıları ve olası Lefkandi örneği Dor etkisi için bir açıklama oluşturmamaktadır. Zira bu yerleşmelerin bulunduğu Euboia bölgesi Dorlar’ın olmadığı bir bölgedir. Apsidal plan tipi Neolitik dönemden şehirleşmenin yeniden başladığı Erken Demir Çağ sonuna kadar, kimi zaman azalmış olmakla beraber süreklilik göstermektedir²⁸⁰.

Konut mimarlığında kullanılan inşaat malzemelerine gelince taş, kerpiç ve ahşap Ege ve Akdeniz mimarlığının geleneksel malzemeleridir. İnşaatlarda kullanılan taş genellikle moloz türündendir. İşlenmiş taş azdır. Malzemelerin kullanımı yerel kaynaklara bağlı olarak farklılıklar gösterir. Buna en iyi örnek olarak geniş ölçüde kayalıklarla kaplı olan Kiklad adaları verilebilir. Buralardaki konutlarda toprak kökenli inşaat malzemesi yerine yoğunlukla taş kullanılmıştır²⁸¹.

Yapılarda kullanılan inşaat tekniklerinde de bölgeler arası önemli farklılıklar yoktur. Teknik beceri genel olarak aynı düzeyde olup kullanılan teknikler basittir. Çukur temel kullanımı yaygın bir uygulama değildir. Ancak üst temel olarak adlandırılan taş subasman her bölgeden birçok evin ortak özelliği niteliğindedir. Taş duvarlarda en sık kullanılan teknik, basit kuru duvar tekniğidir. Buna ek olarak harçlı taş ve kerpiç duvarlarında inşa edilmiş oldukları bilinmektedir²⁸².

---

²⁸⁰ Eran 1994, 406.

²⁸¹ Age. 1994, 416.

²⁸² Eran 1994, 416 vd.

Duvar inşa teknikleri arasında wattle and daub olarak adlandırılan teknik ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Kıta Yunanistan'da apsidal yapı inşasında kullanılan bu duvar tekniği için yapı tipinin kendisi gibi bir kuzeyli geleneği olabileceği savlanmaktadır²⁸³.

Yapıların çatıları hakkındaki en somut bilgilerimiz konut modellerinden gelmektedir. Bu modellerde düz dam ve beşik çatı uygulamaları görülür. İnşaat tekniği açısından daha basit olması nedeniyle düz damın daha yaygın kullanılmış olduğu düşünülebilir²⁸⁴.

Tüm bu verilere bağlı olarak Erken Demir Çağ'da mimari açıdan kültürler arası etkileşimi ortaya koyabilecek somut verilerden yoksunuz. Konut tipolojisinden yola çıkılarak 12. – 11. yüzyıllardaki kuzeyli göçlerine ancak olasılık niteliğinde birtakım izler saptanabilmektedir. 10. yüzyıl sonrasında etkin olan Yunan (Dor, İon, Aiol) göçlerini gösterecek mimari kanıtlar ise bulunamamıştır. Mimarinin, evrensel kurallara bağlı olan bir sanat oluşu kültürler arası ilişkileri anlamada zorluklar içerir. Zira Amerika'dan Asya'ya, Avrupa'dan Avustralya'ya kadar erken dönem mimarisinde inşa tarzındaki mecburiyetten yapılar yuvarlak planlı, daha sonraki süreçte ise dörtgen planlı inşa edilmişlerdir.

---

²⁸³ Coulson 1990, 17 vd.

²⁸⁴ Eran 1994, 418 vd.

V. 1200 – 600 Arasında Heykeltik Sanatı

Hellen sanatında heykeltikler ve küçük kabartmalar sanıldığı gibi büyük heykel ve kabartmaların küçük ölçüde yinelenmesi değildir. Bunlar Yunan sanatının ayrı bir kolunu oluştururlar. Kullanıldıkları yer ve amaçlar bile büyük heykel ve kabartmalardan ayrıdır; çoğunlukla bir bütünün parçalarından biridirler ve bu durum göz önünde tutularak yapılmışlardır²⁸⁵. Hellen Geometrik dönemi, plastik sanatlar açısından oldukça önemli bir konumda yer almaktadır. Bu dönemin 1000 yıllarıyla birlikte başladığı ve yaklaşık olarak 8. yüzyıl sonuna kadar devam ettiği, genel kabul gören bir eğilimdir. Bu dönem içinde özellikle 8. yüzyıl heykeltik geleneğinin yerleştiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır²⁸⁶. Ege havzasında heykel sanatının emekleme evresi olan bu süreç verilerin yetersizliği sebebiyle yeteri kadar anlaşılabilir değildir²⁸⁷.

Bu dönemde yapılan heykeltikler adak armağanı olarak kullanılmışlardır. Dolayısıyla adağın yapıldığı tanrı ya da tanrıçayı betimliyordular. Bu tanrı ve tanrıçalar genellikle Demeter, Persephone ve Dionysos gibi, ölümden sonra yaşantıyı sağlayacak olan tanrı ve tanrıçalardır²⁸⁸. Pişmiş toprak yapıtların zamanımıza dek bol sayıda korunma gelmelerinin nedeni, bunların amaçlarına ulaşmış, görevlerini tamamladıktan sonra yeni adak armağanlarına yer açmak için topluca gömülmüş olmalarıdır²⁸⁹.

Samos, Olympia gibi kutsal alanlar başta olmak üzere Atina, Euboia, Lakonia, Sparta ve Girit gibi başlıca merkezler bu dönemde heykeltik üreten merkezler konumundadırlar²⁹⁰. Özellikle Girit adası, heykeltik üretiminde çok erken

²⁸⁵ Richter 1984, 157.

²⁸⁶ Schweitzer 1971, 11.

²⁸⁷ Buna en güzel örnek olarak arkeoloji dünyasında yer etmiş olan Fuchs, Richter, Boardman, Robertson gibi araştırmacıların eserlerinde erken dönem heykel sanatını birkaç sayfa ile geçiştirdikleri verilebilir.

²⁸⁸ Richter 1984, 192.

²⁸⁹ agy.

²⁹⁰ Her ne kadar araştırmacılar bu dönemde heykeltik üretiminden bahsetse ve etkileri üzerinde duruyor olsalar da Samos eserlerinde olduğu üzere bu dönem eserleri üzerine peşin hükme varmak yanlış sonuçlara ulaşılabilir. Bkz. Özhanlı 2004.

dönemlerden itibaren oldukça özgün eserler vermeye başlamıştır²⁹¹. Bu merkezler arasında Hellenistan'da Olympia ve Anadolu'da Samos buluntuları kendi bölgelerinin stil ve formlarını belirlemede önemli bilgiler vermektedirler²⁹².

Myken çağında pişmiş toprak heykelticiklerin yapımı oldukça yaygın olmasına karşın, bu çağdan sonraki süreçte aşağı yukarı 9.-8. yüzyıla kadar söz etmeğe değer sayıda kil heykelticik görülmez. "Hellen Rönesansı" olarak adlandırılan 8. yüzyıldan sonra Hellen dünyasında kesintisiz bir pişmiş toprak heykelticik yapımı izlenebilmektedir²⁹³.

Hellen Geometrik dönemi içerisinde ortaya çıkan heykelticik sanatında doğu etkisini görmek mümkün değildir. Bu dönemde daha çok, Hellenler'in kendi iç sanat geleneklerinin sert malzeme üzerindeki yansıması görülmektedir²⁹⁴. Geometrik dönemden elimize geçmiş olan örnekler dahilinde, bu dönem heykelticik sanatını anlamak pek mümkün görünmemektedir²⁹⁵. Bu dönemde ortaya çıkan heykelticiklerin sanatsal yanları zayıftır. Bunlar daha çok ziyaret amaçlı olarak kutsal alanlara gelen kişilerin ihtiyacını karşılamaya yönelik²⁹⁶ "biblolar"dır.

Geometrik dönem Hellen heykelticik sanatının ortaya çıkışındaki en önemli etken teolojik belirlenimler olmakla beraber, kutsal alanlara bırakılmak üzere yapılan heykelticikler aynı zamanda bu dönem sanatının bağımsız temsilcileridirler. Geometrik dönemin erken safhasında yapılan eserlerin oldukça basit yapıları tekniksel gerilikle beraber ortaya çıkmaya başlayan bir sanat anlayışının ilk ürünleri olması bakımından önemlidir. Heykelticiklerin yapılması yine üzerinde durulan tarzda ilkel bir kompozisyonun içerisinde şekillenmekle birlikte, bronz örneklerin yapılmasında kesip – çıkarma ya da çekiçleme tekniği ile yapıldıkları araştırmacılar

²⁹¹ Schweitzer 1971, 12.

²⁹² Işık 2007, 204.

²⁹³ Richter 1984, 192.

²⁹⁴ Boardman bu dönemde doğudan gelen etkinin üretilen sanat anlayışında değil daha çok hammadde kaynağında olduğunu belirtmektedir. (bkz. Boardman 2005, 46.)

²⁹⁵ Carpenter 1960, 3.

²⁹⁶ Carpenter 1960, 4; Boardman 2005, 43.

tarafından düşünölmektedir²⁹⁷. Bunun yanında bronz heykelciklerin yapılmasında kalıplama tekniğinin kullanıldığı bilinmektedir²⁹⁸. Bronz dışındaki malzemelerle yapılan heykelciklerde ise sert nesnelere yardımcıyla biçimlendirilmektedir.

Bu dönemle beraber ilk kez Hellen sanatında mitolojik anlatımlar üç boyutluluk kazanmıştır. Bu açılım Hellen sanatı için oldukça büyük bir adımdır²⁹⁹. İkinci en önemli adım ise bronz, kurşun, kemik gibi sert malzemeler kullanılmaya başlanmıştır.

---

²⁹⁷ Başođlu 1979, 5-57.

²⁹⁸ Robertson 1987, 10; Boardman 2005, 46.

²⁹⁹ Boardman 2005, 46.

V. I. 1200 – 600 Arasında Kıta Yunanistan'da Heykelcik Sanatı

Bu dönem içerisinde ele geçen eserlerde 11. yüzyıldan 9. yüzyıla kadarki süreçte yapılan eserler pişmiş topraktan yapılmışlardır. 8. yüzyıla beraber madeni heykelciklerle karşılaşmaktayız³⁰⁰. Hellen Geometrik dönem heykelcik sanatında özgün atölyelerin varlığından bahsedebilmek şuan ki veriler dâhilinde gerçek anlamda mümkün görünmemektedir. Her ne kadar Olympia, Samos, Atina, Girit gibi merkezlerde üretim olduğuna dair veriler olsa da bunlar kesin kanıtlanmış sonuçlar değildir³⁰¹. 8. yüzyılın ikinci yarısından itibaren heykelcik alanında özel bir artışın olmasıyla atölyeler kendini belli etmeye başlarlar³⁰².

8. yüzyılın ikinci yarısına kadar olan süreç Hellen heykelcik alanının olgunlaşma ve kendini tanıma evresi olarak nitelenmektedir. Bu dönemde bu denli önemli ilerlemelerin olmasının nedeni kolonizasyon döneminin başlamış olması ve buna bağlı olarak ekonomik hayatın gelişmesidir. Bu dönemde ki atölyeleri belirlemek mümkün olmadığı için, burada heykelcikler incelenirken eserlerin buluntu yerlerine göre ele alınacaktır. Örnek verilecek olan eserler daha çok kutsal alanlardan ve mezarlardan ele geçmiş kontekst malzemelerdir.

Olympia

Olympia erken insan yontucuklarına konu olarak arabacı soylular ve Zeus egemendir (Lev. XIV Res. 28) Başları kütleli hacimli bir yapı sergiler. Ancak bunlar arasında belirli bir birliktelik yoktur. Kimisi yuvarlak bazısı oval bazısı da

³⁰⁰ Langdon 1988, 250.

³⁰¹ Kilikya'da bulunmuş olan bu dönem seramikleri yıllarca stilsel olarak Euboa seramikleri olarak yorumlanmıştır. Ancak son yapılan arkeometrik çalışmalar bu seramiklerin Kıbrıs menşeli olduğu ortaya koymuştur. bkz. Arslan 1999.

³⁰² Bu dönemden elimize geçen heykelciklerin tarihlenmesinde yazılı kaynakların eksikliğine bağlı olarak tarihlendirmede problemler yaşanmaktadır. Bu konu üzerinde çalışan araştırmacılar arasında bir fikir birliğinden söz etmek söz konusu değildir. Araştırmacılar arasında ortak olan genellikle eserlerin 8. yüzyıl içinde bir yere tarihlendiriyor olmalarıdır. Ancak burda da farklılıklar olmakta ve aynı yüzyıl içinde farklı çeyreklere eserler tarihlenmektedir. Seramikte karşılaştığımız kronolojiyi heykelcik alanında göremememizin nedeni bu alanda süreklilik olmaması ve atölyeleri belirleyemememizden kaynaklanmaktadır.

öne doğru uzanmıştır. Başla geriye doğru bütünleşen alın yok gibidir ya da dardır. Boyun uzundur ve içbükey bir hatla doğrudan öne uzanan kollara bağlanmaktadır. Burnun vurgulanarak çeneye bir arada öne çıkarılması birçok örneğin ortak özelliğidir³⁰³. Dönemin hayvan başlarına koşut bir biçim gelişimi göstermesi³⁰⁴ baş ve yüz biçimine de yansımıştır³⁰⁵. Elde şekillendirilmiş olan ilk örnekler hamur kalitesi olarakta düşük kalitelidir.

Olympia'nın Protogeometrik döneme tarihlenen atları zamanın buzağı ya da boğalarından salt fizyonomileri gereği formda ince uzun gövdeleri ve dışbükey uzanan boyunlarıyla ayrılmaktadır³⁰⁶ (Lev. XV Res. 29). Hayvanları birbirinden ayırmak oldukça zor olmaktadır.

8. yüzyılla beraber yapılmaya başlanan madeni heykelciklere Olympia'da da rastlanmaktadır. Bunlar arasında 8. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Herakles ile Nessos arasındaki mücadeleyi anlatan eser mitolojik anlatımların başladığını göstermesi açısından üzerine durulması gereken bir eserdir³⁰⁷ (Lev. XV Res. 30). Orientalizan dönem öncesi doğu düşüncesinin Kıta Yunanistan'da ilk uygulamalarıdır³⁰⁸. Bununla beraber erken dönem küçük bronz eserlerinde Minos-Myken etkisi gören araştırmacılar da bulunmaktadır. Buna göre Myken kalelerinin düşmesinden sonra yeni dönemde atölye geleneğini sürdürmüş ustalar olmalıdır³⁰⁹. Kıbrıs ve Girit gibi merkezlerde Myken'den Protogeometrik Döneme sürekliliğin oluşu bu düşünceyi destekler niteliktedir³¹⁰

---

³⁰³ Işık 2007, 204.

³⁰⁴ Heilmeyer 1972, 21.

³⁰⁵ Işık 2007, 204.

³⁰⁶ age. 206.

³⁰⁷ Fuchs 1969, 323 vd, fig. 360; Hocam F. Işık derslerinde hocası Himmelman'ın bu dönem eserlerini şöyle açıkladığından bahsetmektedir. Himmelman bu dönem eserlerinde üç özellik olması gerektiğini ortaya koymuştur. Bunlar geometrik hatlı olma, silüet görüntülü olma ve hieroglif olmaktır. Himmelman'a göre hieroglif olma şu şekildedir. Eğer figürlerden her hangi biri kompozisyondan çıkarılırsa kompozisyon anlamsızlaşır. Burada figürler birbirini tamamlamaktadır. Bu eserde de bahsedilen üç özellik görülebilmektedir.

³⁰⁸ Barron 1981, 8.

³⁰⁹ Heilmeyer 1972, 10.

³¹⁰ Jarosch 1994, 8vd.

Boiotia

Boiotia bu dönemde oldukça fazla eserin ele geçtiği yerler arasındadır. Pişmiş toprak heykelciklerin yoğunlukta bulunduğu eserlerde Olympia örneklerine benzer bir yapı hâkimdir. Yassı yüzlü, uzun boyunlu ve düz bacaklı bu eserlerin arasında çan gövdeli bir grup vardır. Genel ilke olarak diğer eserlere benzeyen bu eserlerde Minos geleneğinde çan şeklinde etekler yer almaktadır (Lev. XVI Res. 31). Richter³¹¹ bu grubu ilk sanat topluluğu olarak ifade etmektedir. Gövde çarkta çekilmiştir. Geri kalan kısımlar elle yapılmıştır. Gövde üstüne, aralarında geometrik ve hayvan figürleri olan boya bezemeler yapılmıştır³¹². Bu tip Minos anatanrıça tiplemesinin üretimi 7. yüzyıl içine kadar devam eder³¹³.

Boiotia'da ele geçmiş olan, bir quadrika üzerinde iki savaşçının bulunduğu örnek ile iki öküzün çektiği araba örneği bu dönem sosyal yaşantısını anlamak açısından oldukça değerli bilgiler vermesi bakımından kayda değer örneklerdir³¹⁴.

Boiotia için özgül sayılan yüzleri öne doğru uzayan, kuş yüzlü heykelcikler ile pappades adı verilen polos benzeri yüksek başlık giyen heykelcikler burada ele geçen başka bir heykelcik grubunu oluşturur. Ancak araştırmacılar bunları 8. yüzyıl ve öncesine tarihlendirirken³¹⁵ Richter bu eserlerin çoğunun 6. yüzyılın ilk yarısından daha önceye tarihlenemeyeceğini belirtmektedir³¹⁶ (Lev. XVI Res.32).

Atina

Atina'da özelde ise Kerameikos'ta 9. yüzyıldan başlamak kaydıyla oldukça önemli yenilikler heykeltıraşlık alanında ortaya çıkmaktadır. Seramik sanatında öncü konumda olan Atina'da heykelcik alanında özellikle 925–900 yıllarına

³¹¹ Richter 1984, 192.

³¹² agy.

³¹³ Marinatos 1986, 49; Jarosch 1994, 78.

³¹⁴ age. 194.

³¹⁵ Boardman 2005, 55.

³¹⁶ age. 194.

tarhlenen geyik figürü (Lev. XVII Res. 33), seramikte gördüğümüz detaysal süslemeciliğin heykelcik alanında da görülmesi açısından kayda değerdir. 8. yüzyıl içinde bronz figürünler ele geçmiş olan Atina'da özellikle fildişinden kadın figürünü Orientalizan döneme geçişte öncü konumdadır.

8. yüzyılın son çeyreğine tarhlenen Atina'da bir mezardan ele geçmiş kadın heykelciği Orientalizan dönem öncesi önemli bir eserdir. Fildişinden yapılmış olan eserde tanrıça ya da bir genç kız tasvir edilmiştir (Lev. XVII Res. 34). Bu tip eserlerde figür keskin hatlı ince uzun olarak verilmektedir. Geometrik Dönem sanatçısının doğulu fiziğini kendi zevk ve anlayışına uydurması söz konusudur³¹⁷.

Dedalik dönem olarak adlandırılan ve 750 yıllarında başlayan süreç içinde Atina'da oldukça yaygın olarak bronz figürünlerle karşılaşmaktayız. Bu eserlerde tıpkı Arkaik Dönem'de Volomandro Tenea grubundan Melos grubuna geçişteki vücuttaki rahatlamaya benzer bir anlayış göze çarpmaktadır (Lev. XVIII Res. 35). Daha önce geometrik hatlarla verilen eserlerde gövdenin üst kısmı bir kemerle sıkılarak üçgen bir form sağlanmaktadır. Dedalik dönemde ise gövdeden kalçaya geçiş doğalına uygun olarak içbükey bir profille verilmektedir³¹⁸.

Eubolia

Eubolia adasındaki Lefkandi'de bulunan mezar yapısı içindeki buluntular anlamında bu dönem için özel bir konumdadır. Lefkandi'de gövdesi ve başı iki ayrı mezarda ele geçmiş olan Kentauros figürü bu dönem için oldukça önemli bir buluntudur (Lev. XVIII Res. 36). Eserde ki iki farklılıktan dolayı araştırmacılar tarafından özel olarak ele alınmaktadır. Eser 925 – 900 yıllarına tarhlenmesine karşın³¹⁹ kentaurosun sağ diz kapağında bir yara izinin bulunuyor olması Herakles ile Khiron arasındaki mücadeleyi çağrıştırdığına dair savlar öne sürülmesi açısından

³¹⁷ Fuchs 1969, 153 vd.; Boardman 2005, 54, fig.36

³¹⁸ Fuchs 1969, 18 vd, fig.1-2; Langdon 1988, 251.

³¹⁹ Langdon 1988, 251; Boardman 2001, 35, fig. 4.

önemlidir³²⁰. Eseri önemli kılan bir başka unsur ise figürün ne bir at ne de başka bir hayvan olmasıdır. Direkt olarak karışık yaratık figürüdür. Karanlık dönem içerisinde direk olarak böyle bir tasvirin yapılmış olması Geç Tunç çağı ile olan bir bağlantıdan kaynaklanmaktadır³²¹.

Euboia, Doğu'daki kültürlerle en erken ilişkiye geçen bölge olması açısından Doğu etkilerinin Kıta Yunanistan'da ilk görüldüğü yerdir. 8. yüzyıla tarihlenen figürlerde bunu görmek mümkündür. Özellikle karışık yaratıkların kullanılışı ve doğuya has bezemelerin figürler üzerinde bulunması bunu desteklemektedir³²².

Lakonia

Kıta Yunanistan'da sanatsal faaliyetlerde geride kalan Lakonia bölgesi burada ele geçen ve üzerinde oldukça büyük tartışmaların yapıldığı iki eser açısından ele alınması gereken bir bölgedir. Sparta yakınlarında bulunan Amyklai'de Apollon kutsal alanında bir erkek ve bir kadın başı ele geçmiştir (Lev. XIX Res. 37). 1890 yılında bulunmuş olan eserler 1892 yılında yayınlanmıştır. Bu eserler hakkında farklı bilim adamları birbirinden farklı özelliklere dikkat çekmişler ancak ortak kanaat Geç Tunç Çağı bağlantısıdır. 1906 yılında Sparta müzesinin kataloğunu hazırlayan A. Wace ve M. Tod başlarla ilişkili olarak Geç Minos/Myken işaret eden unsurları ön plana çıkarmışlardır. 1918 yılında Furtwaengler yine aynı dönemi işaret etmiştir. 1927 yılında Buschor kadın başını bir Akha tanrıçası olarak yorumlamıştır. Erkek figürü içinde Amyklai Apollon'u yorumunu yapmıştır³²³. Boardman³²⁴ ise eserde en önemli özelliğin direkt olarak yüze boya yardımıyla verilmeye başlanan ayrıntılar olduğunu ifade etmektedir.

³²⁰ agy. Boardman bu tarihlere Herakles ile Khiron arasındaki mücadeleyi iddia etmek için çok erken bir tarih olduğunu öne sürmektedir. Boardman'a göre kentauros figürü 8. yüzyıldan beri bilinmektedir.

³²¹ Robertson 1987, 4.

³²² Barron 1981, 11

³²³ Langdon 1988, 256.

³²⁴ Boardman 2001, 10.

Kurşun ucuz bir madde olmasından dolayı erken dönem heykelciklerinde sık olarak kullanılmıştır. Sparta'daki Orthia Arremis kutsal alanında bol miktarda baskı kalıp kurşun figürler ele geçmiştir. Ancak malzemenin özellikleri nedeniyle özenli bir işçilik göstermemektedirler.

Girit

Girit çok erken dönemlerden itibaren Minos geleneğini korumaktadır. Diğer bölgelerdeki seramik sanatında figürel anlatımlar 8. yüzyıla beraber görülmeye başlanırken Girit'te 10. yüzyıldan itibaren figürel anlatımlarla karşılaşmaktayız. Buna benzer olarak heykelcik alanında da çok erken tarihte örnekler vermektedir. 11. yüzyıla tarihlenen Archanes tapınak modeli (Lev. XIX Res. 38) içindeki tanrıça ve damındaki açıklıktan ona bakan iki erkek figürü bilinen en erken örneklerden olması açısından önemlidir. Hacimli başları ve öne vurgulanan yüzleriyle Protogeometrik Olympia başları arasında büyük benzerlikler vardır³²⁵.

Girit'te ele geçen bir diğer önemli eser Piskokephola adlı yerleşim yerindedir. Pişmiş topraktan yapılmış çift yüzlü baş³²⁶(Lev. XX Res.39) Geometrik dönem sanatının ilkel görünümünün ilk örneklerinden olması açısından oldukça önemlidir.

8. yüzyılda Girit'te Kıbrıs bağlantılı figürler görülmektedir. Buna benzer eserlerle Samos'ta da karşılaşmaktayız. Bu eserlerde Özhanlı'nın ortaya koyduğu şekilde Geç Hitit-Kilikya-Kıbrıs etkileri mevcuttur³²⁷. İlk başta tornada çekilen gövdeye elle şekil verilen parçalar yapıştırılırken 7. yüzyıl başından itibaren kalıp tekniği uygulanmaya başlanmıştır³²⁸.

Thesalia

³²⁵ Işık 2007, 204.

³²⁶ Robertson 1987, 7; Boardman 2005, 34, fig. 15.

³²⁷ Özhanlı 2004, 117.

³²⁸ age. 104.

Bu bölgenin en önemli merkezi konumda yer alan Thebes buluntu açısından öne çıkmaktadır. Geometrik dönemde üç figürün iç içe kullanıldığı ender eserlerden biri burada ele geçmiştir. Bronzdan geyik, yavrusu ve bir kuş kompozisyonu (Lev. XX Res. 40) 8. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmektedir³²⁹. Kompozisyon içerisinde kullanılan geyik dişi olmasına karşın boynuzlu yapılmış olması özel bir tercih olarak nitelendirilmektedir³³⁰. Doğa ile girişilen ilişkinin en somut kanıtlarından olan bu eser realizmin en erken örneklerinden biridir³³¹. 8. yüzyılla beraber Geometrik dönem içerisinde özellikle ayakta duran figürlerin yapılmaya başlanması oluşmaya başlayan sanat alanında öncü bir kategoridir. Bacakların oldukça ince ve uzun verilmiş olması dikkat çekicidir. 8. yüzyılla beraber bunlar ortadan kalkmaya başlamaktadır³³². Heykelcikler yere daha sağlam basmakta gövde de bir hacim öne çıkmaktadır.

---

³²⁹ Fuchs 1969, 324; Boardman 2005, 44, fig. 27.

³³⁰ Boardman 2001, 36.

³³¹ Barron 1981, 10.

³³² Richter 1984, 26.

V. II. 1200 – 600 Arasında Anadolu'da Heykeltik Sanatı

Bu dönemde Anadolu'da çok fazla buluntu ele geçmemiştir. Bunda en büyük etken erken döneme ait arkeolojik kazıların eksikliğidir. Anadolu yarımadasında olmayıp, ama her zaman onun bir uzantısı olarak görünen adalar bu dönem sanatını anlamamızda bize ipuçları vermesi açısından değerli buluntuların olduğu yerlerdir. Özellikle Samos heykeltik alanında öne çıkan bir merkezdir.

Bu dönemde Anadolu'daki heykeltik sanatına baktığımızda Kıta Yunanistan'a göre daha doğala yakın eserlerin verilmeye çalışıldığı göze çarpmaktadır. Olympia'dan ele geçen heykeltiklerle Samos'ta bulunan heykeltikler yan yana getirildiğinde bu fark açıkça anlaşılacaktır. Aralarındaki tek ortak nokta ilkelikleridir³³³. Ancak Batı Merkezli bilim buradaki sanatı Hellenler'in bir kolu olan İon sanatı olarak ele almakta ve sanatın bölünmez bir parçası olarak Hellenistan'da ki heykeltik atölyelerinden biri olarak yorumlamaktadır³³⁴.

Anadolu'da Samos dışında Patara, Hydas, Tarsus İasos gibi merkezlerde de bu tip figürler ele geçmesine karşın kontekst malzeme olmamaları ve çoğunun kırık parçalar halinde ele geçmiş olması Anadolu için Samos dışında bu dönem heykeltik sanatını anlamamızı güçleştirmektedir.

Samos

Samos'ta çok sayıda eser ele geçmiştir. Bu denli çok sayıda eser geçmesinin nedeni Hera'ya adanmış bulunan Heraion'dur. Samos'taki bu kutsal alan güçlü bir Myken geleneğinin varlığına gerekçe olarak gösterilir. Buna nedende burada

---

³³³ Işık 2007, 205.

³³⁴ age. 206.

bulunan ağaç kültüdür³³⁵. Ancak ağaç kültü Anadolu ana tanrıçasından gelmekte ve onun Anadolu ile bağlantısını göstermesi açısından önemlidir³³⁶.

Samos'ta bulunan heykelciklere baktığımızda ilk başta Kıta Yunanistan'da olduğu üzere bir ilkellik göze çarpmaktadır³³⁷. Samos Protogeometrik heykelcik sanatını anlayabilmek açısından, Kıta Yunanistan heykelcik sanatı için belirleyici olan Olympia ile karşılaştırmak yerinde olacaktır. Olympia başlarındaki yüzde küteselliğin yerine Samos'ta içbükey bir hacimsizlik almıştır (Lev. XXI Res. 41). Gözler abartılıda olsa kendi göz çukurunda verilmeye çalışılmıştır (Lev. XXI Res. 42). Başın arka kısmında Olympia eserlerinde tekdüze çizgisel bir yay kullanılmışken Samos eserlerinde girinti ve çıkıntılarla hareketlendirilmiştir.

Hayvan heykelciklerine baktığımızda Olympia'nın Protogeometrik Dönem'e tarihlenen atları, zamanın buzağı ya da boğalarından salt fizyonomileri gereği ayrılmaktadır. Formlarındaki ince uzun gövdeleri ve dışbükey uzanan boyunlarıyla farklılaşmaktadırlar. Samos eserlerinde ise insan yüzlerine koştut olarak verilen içbükeylik eserlere bir derinlik katmaktadır. Keza gövdenin verilişindeki dinamizm Olympia eserlerine göre çok ileridedir³³⁸ (Lev XXII Res. 43). Bu eserlerde okunan plastik - organik dokusallığın, canlılığın eş zaman Olympia eserleriyle hiçbir bağı yoktur. Bununla beraber bu dönem için, karşılaştırılabilir eserleri Samos dışında aramak boşunadır³³⁹.

Hayvan betilerinde gergin hareketli bir yapıdan dingin bir gövdeye geçişte göze çarpan karşıtlık, Protogeometrik evreden Erken Geometrik evreye geçiş sürecinde Samos atölyesi için tipik bir özelliktir³⁴⁰. Olympia'da bu geçiş bunun tam

---

³³⁵ Jarosch 1994, 8.

³³⁶ Işık 1999, 27.

³³⁷ Işık 2007, 204.

³³⁸ age. 206.

³³⁹ Jarosch 1994, 6.

³⁴⁰ Jarosch 1994, 11.

tersi konumdadır. Olympia'da, hantal ve tok, kısa bacakları kapalı bir gövde yapısını taşıyan, uzuvların incelerek ve bacakların uzayarak açıldığı bir yapı esastır³⁴¹.

Samos eserlerindeki hem insan figürlerinde hem de hayvan figürlerinde Kıta Yunanistan'dan farklı canlı ve yumuşak bir hava hâkimdir. Bunun başlıca nedeni Samos'un Kıbrıs ile olan bağlantısından kaynaklanmaktadır³⁴².

Her ne kadar Samos eserleri Kıbrıs eserleriyle beraber kronolojik bir dizin içerisinde değerlendirilmiş olsa da bu eserlerde Hellen Arkaik ve Klasik sanatındakine benzer stilistik bir gelişim izlenmemektedir. Kronolojik dizin buluntu yeri ve durumuna göre yapılmıştır³⁴³. Kronoloji Samos'ta su baskınlarına ve yapı inşa tarihleri gibi tarihsel belgelerle örtüşen kanıtlarla yapılmıştır. Bu olaylar tarihlemeye büyük kolaylık sağlamıştır³⁴⁴.

V. III. Değerlendirme

Protogeometrik Dönem ile başlayan ege havzasındaki heykelcik sanatı elimizdeki verilerin eksikliğinden dolayı çok net anlaşılır bir alan değildir. Bu sanat alanındaki araştırmaların gösterdiği biçimde bilim adamları arasında bir fikir birliği yoktur. Bu dönemden ele geçen kesin tarih verebilecek yazınsal verilerin hiç olmaması bunun başlıca nedenidir. Heykelciklerin kronolojik bir düzene oturtulmasında hafirlerinin görüşlerine güvenilmek zorunda kalınmaktadır. Daha çok stratigrafik olarak tarihlenen bu eserlerde seramik kronolojisi öne çıkmaktadır. Seramik kronolojisi ise Attika seramik kronolojisine bağlı kalmakta bu da yapısal sorunları beraberinde getirmektedir.

Bazı araştırmacılar bu sorunu stil kritik yöntemi ile aşmaya çalışmaktadırlar. Ancak bazı araştırmacıların belirttiği gibi bu dönem eserlerini birer sanat eseri

³⁴¹ Heilmeyer 1972, 16, 21.

³⁴² Samos VII, 127.

³⁴³ Samos VII, 95-98.

³⁴⁴ age. 4 vdd.

olarak ele alıp stil kritik yapmak yanlış sonuçlara ulaşılması açısından üzerinde düşünülmesi gereken bir tekniktir. Buna birde heykelcik sanatının taşınabilirlik özelliğini katarsak tekniğin sakıncaları bir kat daha artacaktır. Zira doğu Akdeniz'den İspanya'ya kadar çok geniş bir coğrafyada ticari faaliyetlerin olduğu bir dönemde tıpkı seramikte olduğu gibi kolay taşınır argümanların ilişkileri anlamak açısından kullanılması ve bunların sağlam temeller üzerine oturtulamıyor oluşu kabul edilmesi gereken bir gerçektir.

Bu dönem heykelcik sanatında buluntular göze alındığında ortak olan nokta, bir ilkeliktir. Amaç daha çok işlevseldir. Buluntu yerlerinin daha çok kutsal alanlar olması da bunu göstermektedir. Bu heykelcikleri yapan kişiler doğaldır ki insan ya da hayvan anatomisinin farkındadırlar. Ancak amaçları bunu doğayla vermek değildir. Yüzlerce kişinin ziyaret ettiği kutsal alanlarda kişilerin ihtiyacını karşılamak esastır. Boardman³⁴⁵ bunu şöyle açıklar; "adağların büyük kısmının ziyaretçilere yönelik bir pazar için yerel olarak üretildiklerine bakarak, bu üretimin yerel zanaatkârların yaşamını da etkilediği sonucuna varabiliriz. Bu da bize, dine olduğu kadar günlük hayata ve külte yönelik ihtiyaçlara cevap veren belli düzeyde uzmanlaşmanın oluştuğunu gösterir ki, zanaatkârlar için bunun anlamı devamlı iş imkânıydı."

---

³⁴⁵ Boardman 2005, 43.

VI. Genel Değerlendirme

Errare humanum est.

Yanılmak insana mahsustur.

Ege ve Doğu Akdeniz’de 1200 sonrası meydana gelen etnik yayılmalar, başta seramik olmak üzere taşınabilir kültür öğeleri ile belli bir ölçüye kadar izlenebilmektedir. Ne var ki, ufak buluntular ait oldukları kavim ya da kavimlerin başka bölgelerdeki varlıklarına dair bir ipucu oluştursa da, sosyal ya da siyasal etkinlikleri belirlemek bakımından tek başlarına yeterli değildir. Hatta sayıca az olan ufak buluntuları varlığa dair ipucu olarak değerlendirmek bile gerçekçi bir yaklaşım tarzı değildir. Buna verilebilecek en iyi örneklerden biri Lefkandi’de bazı 10. yüzyıl mezarlarında ele geçen Mısır kökenli buluntulardır³⁴⁶.

Küçük buluntuların yerleşim göstergesi olarak değerlendirilebilmesi için iki önemli koşul vardır. Bunlardan ilki, bu buluntuların, aynı kökene sahip olduğu düşünülen gömüt gelenekleri, dini ya da konut mimarlığı gibi yerleşme göstergesi olabilecek verilerle paralellik içinde olmasıdır. Örneğin, Girit’te Fenike kökenli ufak buluntuların yanı sıra bir de Fenike tapınağının inşa edilmiş olması³⁴⁷ 9. yüzyıl sonlarında Fenikelilerin adada bir koloni kurmuş olabileceklerini gösteren sağlam bir kanıttır.

İkinci koşul ise, bir bölgede ele geçen yabancı kökenli ufak buluntuların yerel yapım olması ve bunların sayıca az olmasıdır. Bu iki koşulun eksikliği halinde ufak buluntuların yabancı topraklara göç ya da istila olayları ile değil, ticaret, takas ya da ganimet gibi bu olaylarla ilintili olmayan bir yolla gelmiş olabileceği fikrini kuvvetlendirir.

Bu düşünceler ışığında çalışmamızda ele aldığımız materyallere baktığımızda ilk göze çarpan veri, 1200 – 700 arası süreçte seramiktir. Hemen her yerleşim

³⁴⁶ Popham 1982, 171.

³⁴⁷ Shaw 1989.

yerinde ele geçen seramik malzeme ilişkileri anlamada araştırmacılar tarafından üzerinde durulan en önemli malzemedir.

Çalışmamıza konu olan Kıta Yunanistan seramik verilerine baktığımızda 1200'lerde SHIIC seramiklerinin yanı sıra kuzeyli göçüne olası bir kanıt olarak kabul gören³⁴⁸ Barbarian Ware olarak adlandırılan el yapımı seramik örnekleri bulunmuştur. Sadece Peloponessos'ta üç yüzden fazla örneği bulunan bu seramik tipine Attika, Euboia, Doris ve Phokis'de de rastlanmıştır³⁴⁹. Ele geçen örneklerin tamamı yerel yapımdır.

Kiklad ve Doğu Ege adalarında ise, çok sayıda Kıta Yunanistan kökenli SHIIC seramikleri saptanmıştır³⁵⁰. Buralarda ele geçen bazı seramik gruplarının Lefkandi buluntuları ile olan benzerliği vurgulanmaktadır³⁵¹. Seramiklerle birlikte birçok yerde yerleşim izleri de belirlenmiştir. Bunların arasında Paros adasındaki Koukounaries'teki SHIIC dönemine ait saray yapısının duvar işçiliği Myken örnekleri ile kıyaslanmaktadır³⁵². Adalarda henüz Barbarian Ware buluntusu saptanmamış olmakla beraber, yine kuzeylilere ait olduğu savlanan bazı bronz silahlar ele geçmiştir. Sayıca çok az olan bu silahların takas ya da ganimet yoluyla buralara gelmiş olması muhtemeldir. Girit'te de 12. Yüzyıl başlarından itibaren yerel yapım SHIIC tipi seramiklerle karşılaşılmaktadır³⁵³. Buluntular burada da yerleşim izleri ile uyum içindedir. Knossos, Vrokastro ve Karphi gibi yerleşmelerde ele geçen yerel yapım bazı seramik ve figürin tiplerinde Kıbrıs etkisi belirgindir³⁵⁴. Girit'te yerel yapım örnekleri bulunan bir başka yabancı uyruklu seramik grubu Barbarian

---

³⁴⁸ Muhly 1992, 12.

³⁴⁹ Lewartowski 1989, fig. 21.

³⁵⁰ Desborough 1964, 147-163; Desborough 1972, 80-83; Schilardi 1984, 190-200.

³⁵¹ Schilardi 1984, 200.

³⁵² Schilardi 1984, 190.

³⁵³ Desborough 1972, 112.

³⁵⁴ age. 118 vd.

Ware'dir³⁵⁵. Kommos ve Hania'da çok sayıda bulunan bu seramik, adada kuzeylilerin varlığına ilişkin önemli bir ipucudur.

Anadolu kıyılarında 1200'lerdeki etnik yapıyı belirlemeye olanak tanıyan arkeolojik veriler stratigrafik olarak Troia bölgesinden gelmektedir³⁵⁶. Troia'daki seramik verileri 1200'lerde bölgeye Kıta Yunanistan üzerinden yabancıların gelmiş olabileceğini göstermektedir. Bu yabancılar Kıta Yunanistan kavimleri ve kuzeyli'lerdir. SHIIC seramikleri, Barbarian Ware ve Buckelkeramik örneklerinin çoğu yerel yapımdır. Ayrıca, bu seramikler yerleşim kalıntıları ile birlikte bulunmuştur.

Tüm bu veriler 12. 11. yüzyıllarda Kıta Yunanistan'dan Doğu Akdeniz'e doğru dalgalar halinde yayılan göç veya istilalar yaşanmış olduğunu ve bu olaylar sırasında Ege'nin özellikle Kıta Yunanistan'ın büyük ölçüde terk edilen, Batı Anadolu'nun ise yerleşilen bölge konumunda olduğunu söyleyebiliriz.

1200'lerde meydana gelen tüm bu etnik dalgalanmalar, geleneksel tarih anlayışı içinde Ege'de Dorlar'a Doğu Akdeniz'de ise Deniz Kavimleri'ne mal edilmektedir.

10. yüzyıldan itibaren Ege seramiklerinde Kıta Yunanistan, özellikle Attika etkisinin belirgin olduğu savlanmaktadır³⁵⁷. Yaşamın nispeten sakinleştiği, ticaretin tekrar önem kazandığı bu evrede seramikteki benzerlikler ticari ilişkilerle bağlanabilir. Bu dönem seramik sanatında, sanata hakim olan geometrik bezeklerden ötürü Geometrik Dönem olarak adlandırılan süreç Atina'nın bir yarattısı olarak gösterilmeye çalışılmaktadır³⁵⁸. Ancak neolitik dönemden beri seramik sanatında karşılaşılan geometrik bezeklerin bir ulusun yarattısı olarak düşünmek ne derecede doğru bir yaklaşımdır. Bu sanat anlayışının Kıta Yunanistan'da doğup Anadolu'ya

³⁵⁵ Small 1990, 5; Rutter 1990, 35 vd.; Muhly 1992, 12.

³⁵⁶ Blegen 1958, 144 vd.; Özdoğan 1987, 13-17.

³⁵⁷ Desborough 1972, 237 vd.; Cook 1975, 784; Coldstream 1977, 45; Akurgal 1983, 18 vd.

³⁵⁸ Snodgrass 1971, 44.

geçtiğini savunmak bilimsel gerçekleri yadsımaktır. Anadolu'nun yerli geleneğinde her zaman var olan bir geometrik olgu söz konusudur. Neolitik dönemden beri geometrik bezeklerin kullanıldığı Anadolu'da, ikinci bin seramikleri üzerinde görülen geometrik bezekler ve silüet görüntülü figürler kesintisiz bir biçimde birinci bine aktarılmıştır³⁵⁹ (Lev.XXII Res. 44 - 45) 1200 – 700 arası süreçte Anadolu'da görülen geometrik bezekli seramikler gelenek ile ilgili bir durumdur. Zira kökleri çok sağlam olan bu sanat akımı Kıta Yunaistan'daki gibi hemen bırakılmayıp, Anadolu'da hiçbir zaman unutulmamıştır. Bunun en güzel örneğini 2. Yüzyıla tarihlenen Galat seramiği üzerinde görmek mümkündür (Lev. XXIII Res. 46) . Akurgal'ın ³⁶⁰ “*Erken Phryg kümesi öğelerinin Doğu Grek'te aranan öncüleri ne örnektir*” diye sunduğu tekil Geç Geometrik Samos parçası (Lev. XIV Res. 47) 8. yüzyılın 3. çeyreği içindeki tarihi ile 8. yüzyılın ilk çeyreğinin sonuna yerleştiği sözde Phryg ardıllarından (Lev. XXIV Res. 48) iki nesil sonradır. Anadolu'da bu dönemde her yerde karşılaşılan gölge görüntülü örneklerden yüzlercesi varken Samos'ta bulunan ve Phryg örneklerini etkilediği savlanan Samos örneğinin tekil olup etkiyi veren olarak lanse edilmesi üzerinde düşünülmesi gereken bir savdır.

Batı Anadolu'ya Kıta Yunanistan'dan gelenler için kanıt olarak gösterilen gri minyas seramiği de üzerinde durulması gereken bir veridir. Özellikle Thesalia bölgesinde yoğun olarak görülen bu seramik türü buradan Batı Anadolu'ya bir Aiol göçünün kanıtı olarak gösterilmektedir. Ancak Korfman'ın Troia'da yaptığı çalışmalar bu seramik türünün Anadolu'da yerli bir üretim olarak ikinci binyıldan beri bilindiğini göstermektedir.³⁶¹

Mimari anlamında, 1200 – 700 arası süreçte ilişkileri anlamamız açısından elimizde yeterli derecede veri bulunmamaktadır. İlk yapı tipi olan oval planlı evden

³⁵⁹ Hitit Boğazköy'de yapılan çalışmalarda Büyükkaya üzerinde Phryg yerleşimi tespit edilmiştir. Seramik sanatında bir devamlılığın olduğunu gösteren buluntular karanlık dönem olarak adlandırılan süreç için oldukça önemlidir. Bkz. Hermen Genz. S. Yaylalı'nın yapmış olduğu İkinci Binyıl Doğu Anadolu Boyalı Seramiği başlıklı doktora çalışması süreci anlamak açısından önemlidir. Çalışmada boyalı kapların birçoğunda geometrik bezekler ve silüet görüntülü figürler yer almaktadır.

³⁶⁰ Akurgal 1955, 33.

³⁶¹ Korfmann 2001, 353.

1200 – 1000 arası süreçte her hangi bir örnek saptanamamıştır. 1000 ile 800 yılları arasında ise biri Atina’da diğeri Smyrna’da olmak üzere iki örnek vardır. Akurgal bu yapıda yeni göçmenlerin izlerini görmek ister. Ancak çelişkiler iç içedir. Minyas Seramiği denen ve Aiol göçüne kanıt olarak gösterilen seramik veriler ışığında Smyrna bir Aiol yerleşimi olarak nitelendirilmektedir. Ancak oval ev örneğinin diğeri Atina’dadır. Atina ise bir İon yerleşimidir. Sadece birer örneğin bulunduğu Ege’nin her iki yakasında ilişkileri bu kısır verilerle ortaya koymak ne derece doğru bir yaklaşım olabilir.

İkinci grupta yer alan apsidal planlı yapılar dikdörtgen planlı yapılar gibi yapay bir formdur. Neolitik dönemde örneği az olan bu plan tipi ³⁶² Bronz Çağı başında Kıta Yunanistan, Anadolu ve Levant’ta sıklıkla kullanılan bir plan olmuştur³⁶³. Apsidal plan tipinin Ege’deki varlığının, Güneydoğu Avrupa kökenli etnik grupların bölgeye gelişleri ile ilintili olabileceği belirtilmektedir³⁶⁴. Levant’taki Bronz Çağ örneklerinin (Lev. XXV. Res 49) de aynı kökenden, Ege yoluyla geldiği savlanmaktadır³⁶⁵. Erken Demir Çağı’nda apsidal planlı evlere ait toplam 20 örnek bulunmuştur. Ancak göçün meydana geldiği tarihler olan 1200 – 1000 arası zaman dilimine ait sadece 4 adet mimari örnek bulunmaktadır. Bunlardan ikisi Kıta Yunanistan’da Asine ve Tiryns’de, biri Girit’te Knossos’da diğeri ise Anadolu’da Tarsus’ta ele geçmiştir. Kuzeylilerin varlığına dair en önemli ipucu olarak gösterilen Barbarian Ware ise bu merkezlerden sadece Tiryns’de bulunmuştur. Tiryns’e yakın bir konumda yer alan Asine’de Barbarian Ware buluntusu olmamakla beraber yakın çevresinde bu seramik örneklerine rastlanmıştır. Ancak, Asine apsidal örneği Barbarian Ware kullanımının olmadığı 11. yüzyıl sonlarına tarihlenmektedir. Girit ve Anadolu’daki örnekler 12. yüzyıldan olmasına karşın çevrelerinde her hangi bir Barbarian Ware örneği ele geçmemiştir. Bazı araştırmacılar apsidal planlı yapıların Kuzeylilerden ayrı olarak ele alınması gereken Dorlar ile bağlantılı olacağını

---

³⁶² Wright 1985, 284.

³⁶³ Sinos 1971, 36 vd.

³⁶⁴ Renfrew 1970.

³⁶⁵ Yakar 1989, 349.

düşünmektedirler³⁶⁶. Dilbilimsel veriler dışında Dor kültürünü tanıtan sağlam arkeolojik verilerden yoksunuz³⁶⁷. Sparta kral listelerine dayanarak, Dorlar'ın Peloponessos'a ilk kez 12. yüzyıl sonlarında geldiği kabul edilmektedir³⁶⁸. Peloponessos bölgesine yerleşmiş olan Dorlar 10. yüzyıldan itibaren Girit başta olmak üzere Ege adalarına ve Anadolu'ya göç etmişlerdir³⁶⁹. Ancak ele geçen sağlam 20 örnekten 10 tanesi Dorlar'ın yerleştiği bölgelerde olmasına karşın diğer örnekler Dorlar'ın olmadığı Euboia bölgesindedir. Buna ilaveten yeni göç ettikleri yerlerde de bu tip mimari kalıntı ile karşılaşılmaması düşündürücüdür.

Bu dönemde elimize fazla plastik eser geçmemiştir. Geçen eserler ise küçük figürinlerdir. Yoğun olarak kutsal alanlarda ele geçen figürinler ilişkileri anlama da her ne kadar kullanılıyor olsa da dikkat edilmesi gereken bir alandır. İkinci binyıldan ele geçen bir Minos eseri ile (Lev. XXV Res. 50) 8. yüzyıla tarihlenen bir eser (Lev. XXVI Res. 51) arasındaki benzerlikler ilgi çekicidir. Tanagra'dan ele geçen 4. yüzyıla ait at süren bir maymunun verildiği örnek (Lev. XXVI Res. 52) ise bu örneklerden hiçbir farkı yoktur. Eserlerde ortak olan ilkeliktir. Boiotia'dan ele geçen 6. Yüzyıla tarihlenen figürlerde (Lev. XXVII Res. 53) keza aynı düşüncenin ürünüdürler. Bu benzerlikler içinde en belirgin olan örnek ise aralarında 700 yıl gibi fark olan 14. yüzyıl Hitit eseri (Lev. XXVII Res. 54) ile 8. yüzyıl Samos'tan ele geçen eser (Lev. XX Res. 40) arasındaki benzerliklerdir. Metalden yapılmış olan iki eserde bir geyik figürü işlenmiştir. Form olarak birbirine benzeyen iki eser üzerinde de konsantrik daireler vardır. Hitit sanatında da yoğun olarak görünen geyik figürü Yunan sanatında pek fazla tercih edilmemektedir. Peki bu iki benzerliği ne ile açıklayabiliriz? Eğer sadece stil kritik yöntemiyle elde yapılmış bu eserleri tarihlemeye kalkarak bu, ondan erkendir – geçtir tartışması başlatmak ne derecede akla yatkındır. Araştırmacıların gözden kaçırdığı nokta bu tip eserlerle her dönemde karşılaşıldığıdır. Bunun nedeni bu eserlerin birer sanat eseri kaygısı taşımamasından kaynaklanmaktadır. Sorun bu eserleri birer sanat eseri olarak ele alıp

---

³⁶⁶ Coulson 1990, 14-19.

³⁶⁷ agy.

³⁶⁸ Christopoulos 1975, 24.

³⁶⁹ age. 35.

karşılaştırmakla başlamaktadır. Bunlardaki amaç tamamiyle ihtiyaca ihtiyaçları karşılamaya yöneliktir. Tıpkı turistik bir yere gidildiğinde orada bulunan eserlerin imitasyonlarını yapıp satan kişiler ile aynı mantıkta yapılmaktadırlar. İlişkileri bu tip eserlerle açıklamak çok zordur.

Bütün bu örnekler göstermektedir ki ilişkileri ortaya koymak açısından benzerlikler üzerinden gitmek yanlışlara düşürmektedir. Zira birbirinden kilometrelerce uzakta bulunan kültürler olan Mayalar ile Antik Dönem’de yaşayan kültürler arasında insan düşüncesinden ortaya çıkan bezemelerdeki benzerlikler (Lev. XXVIII Res. 55) buna en güzel örnektir.

Bu dönemde stratigrafik net sonuçların elde edildiği merkez Atina’dır. Kazılarda ortaya çıkan malzemeler buradan çıkan malzemeler ile karşılaştırılarak relative bir tarihi anlayışını ortaya çıkarmaktadır. Kültürler arası ilişkiler ortaya konurken sadece benzerliklerden yola çıkmak, ya da bilinen en erken örneği bulup daha geç tarihli örneklerin bundan etkilendiğini öne sürmek bilimi yanılığa sürükler.

Kısaltmalar ve Kaynakça

- AJA** American Journal of Archaeology
- Akurgal 1956** Akurgal, E., “*Foça Kazıları ve Kyme Sondajları*”, Anadolu, 1, 32 – 42.
- Akurgal 1962** Akurgal, E., “*The Early Period of the Golden Age of Ionia*” AJA, 66, 369–379.
- Akurgal 1983** Akurgal, E., Eski İzmir I: Yerleşme Katları ve Athena Tapınağı, TTK
Ankara.
- Akurgal 1988** Akurgal, E., Anadolu Uygarlıkları, İstanbul.
- Arslan, 1998** Arslan, N., Kilikya Bölgesi Demir Çağ Seramiği (Yayınlanmamış Doktora Tezi)
- Asine II 1983** Wells, B., Protogeometric Period An Analisis of the Settlement, Skrifter Utgivna av Svenska Institutet I Athen, 1983.
- Aström 1985** Aström, P., “*The Sea Peoples in the Light of New Excavations*”, Centre D’études Cypriote, Cahier 3, 3-18.
- Autenrieth 1984** Autenrieth, G., Homeric Dictionary, London.
- Aytaçlar 2004** Aytaçlar, N., “*The Early Iron Age at Klazomenai*” Klazomenai, Teos and Abdera Metropolies and Colony, Thessaloniki, 2004.
- Bakır 2003** Bakır, G., “*2002 Yılı Klazomenai Kazısı*” 25.KST 2. Cilt, 2003, Ayrı Basım, 101–110.

- Bass 1963** Bass, G. F., “*Mykenean Tombs In Halikarnasos*” *AJA*, 67, 354–361.
- Bean 1966** Bean, G., *Aegean Turkey: An Archaeological Guide*, London.
- Blegen 1958** Blegen, C. W., *Troy IV: Settlements VIIa, VIIb and VIII*, Princeton.
- Blegen 1963** Blegen C. W., *Troy and the Trojans*, London.
- Bloedow 1988** Bloedow, E. F., “*The Trojan War and Late Helladic IIIC*”, *Praehistorische Zeitschrift*, 63/1, 23-52.
- Boardman 1964** Boardman, J., *Greek Overseas*, 1964.
- Boardman 2005** Boardman, J., *Yunan Sanati*, 2005.
- Boysal 1967** Boysal, Y., “*Müskebi Kazısı 1963 Kısa Raporu*”, *Belleten*, 121, 67-83.
- Boysal 1969** Boysal, Y., *Katalog der Vasen in Museum in Bodrum 1: Mykenisch-Protogeometrisch*, Ankara.
- Bryce 1986** Bryce, T. R., *The Lycians : The Lycians in Literary and Epigraphic Sources*, Copenhagen.
- Burdajewicz 1990** Burdajewicz, M., “*The Aegean Sea Peoples and Religious Architecture in the Eastern Mediterranean at the Close of the Late Bronze Age*”, *BSA*, London.
- Bury 1975** Bury, J. B., *A History of Greece*, London.

- BSA** British School at Athens
- Carpenter 1968** Carpenter, R., *Discontinuity in Greek Civilization*, New York.
- Catling 1988** Catling, H. W., “*Archaeology in Greece 1987-88: Lesbos*”, *Archaeological Reports*, 34-61.
- Chadwick 1976** Chadwick, J., *The Mycenaean World*, Cambridge.
- Christopoulos 1975** Christopoulos, G., *History of the Hellenic World 2: Archaic Period*, London
- Coldstream 1977** Coldstream, N., *Geometric Greece*, London.
- Cook 1960** Cook, J. M., “*Greek Archaeology in Western Asia*”, *Archaeological Reports*, 6, 27-57.
- Cook 1975** Cook, J. M., “Greek Settlement in the Eastern Aegean and Asia Minor”, Edt. Edwards ve Diğerleri, *The Cambridge Ancient History II/2: History of the Middle East and the Aegean Region 1380-1000*, Cambridge.
- Cook - Dupont 1998** Cook J. M. – Dupont, P., *East Greek Pottery*, London.
- Coulson 1990** Coulson, W., *The Greek Dark Ages: A Review of the Evidence and Suggestions for Future Research*, Athens.
- Courbin 1966** Courbin, P., *La Ceramique de Argolide*, Paris.
- Desborough 1952** Desborough, V. R., *Protogeometric Pottery*, Oxford.

- Desborough 1962** Desborough, V. R., *“The End of Mycenaean Civilization and the Dark Age”*, Cambridge Ancient History II/36, Cambridge.
- Eiteljorg, 1980** H. Eiteljorg, *“The Fast Whell, The Multiple-Brush Compass and Athens as Home of the Protogeometric Style”* AJA 84 (1980). 444–452.
- Fagerström 1988** Fagerström, K., *Greek Iron Age Architecture: Developments Trough Changing Times*, Göteborg.
- Finley 1981** Finley, M. I., *Early Greece: The Bronze and Archaic Ages*, London.
- Fuchs 1969** Fuchs, W., *Die Skulptur Der Griechen*, München.
- Garstang 1953** Garstang, J., *Prehistoric Mersin: Yumuktepe in Southern Turkey*, Oxford.
- Goldman 1963** Goldman, H., *Excavation at Gözlükule, Tarsus III: The Iron Age*, Princeton.
- Greave 2003** Greave, *Bir Tarih: Miletos, İstanbul*.
- Graham 1982** Graham, A. J., *“The Colonial Expansion of Greece”*, Edt. J. Boardmanve N. Hammond *The Cambridge Ancient History III/3: The Expansion of the Greek World, Eight to Sixth Centuries B.C.*, Cambridge.
- Gunter 1991** Gunter, A. C., *Gordion Excavation Final Reports 3: The Bronze Age*, Philadelphia.

- Haggis-Nowicki 1993** Haggis, D., Nowicki, K., “*Khalasmeno and Katalimata: Two Early Iron Age Settlement in Monastiraki*”, *Hesperia*, 62, 303 – 337.
- Hammond 1972** Hammond, G. L., *A History of Macedonia 1: Historical Geography and Prehistory*, Oxford.
- Haspels 1946** Haspels, E., *Boyalı Yunan Keramiği*, İstanbul.
- Heilmeyer 1972** Heilmeyer, W. D., “*Frühe Olympische Tonfiguren*”, *Olympische Forschungen VII*.
- Huxley 1960** Huxley, G. L., *Achaean and Hittites*, Oxford.
- Işık 2007** Işık, F., “*Protogeometrik Yontucuklar Işığında Ege Göçlerinin Niceliği ve İonia Kültür Kimliği Üzerine*”, *Festschrift für Coşkun Özgünel zum 65. Geburtstag C. Özgünel’e Armağan*, 209-222.
- IstMitt** *Istanbul Mitteilungen*
- James 1991** James, P., *Centuries of Darkness*, London.
- Jarosch 1994** Jarosch, V., *Samische Tonfiguren des 10. Bis 7. Jahrhunderts v. Chr aus dem Heraion von Samos, Samos XVIII*.
- Kurtz -Boardman 1971** Kurtz, D., Boardman, J., *Greek Burial Customs*, London.
- Lawrence 1979** Lawrence, A. W., *Greek Aims in Fortification*, Oxford.
- Leaf 1923** Leaf, W., *Strabo on the Troad*, Cambridge.

- Lewartowski 1989** Lewartowski, K., *The Decline of Mycenaean Civilization: An Archaeological Study of Events in the Greek Mainland*, Warsaw
- Mazarakis – Ainian 1989** Mazarakis, Ainian, A., “*Contribution a l’étude l’Architecture Religieuse Grecque des Ages Obscurs*”, *Antiquité Classique*, 54, 5-48.
- Mcdonald 1983** Mcdonald, W. A., ve Diğerleri, *Excavations at Nichoria in Southwest Greece III: Dark Age and Byzantine Occupation*, Mineapolis.
- Mee 1978** Mee, C., “*Aegean Trade and Settlement in Anatolia in the Second Milenium B.C.*”, *Anatolian Studies*, 28, 121-156
- Mellink 1986** Mellink, M., *Troy and the Trojan War*, Bryn Mawr.
- Mountjoy 1999** Mountjoy, *Mycenaen Pottery*, Cambridge
- Muhly 1992** Muhly, J. D., “*The Crisis Years in the Mediterranean World: Transition or Cultural Disintegration*”, Edt. W. A. Ward-M. Sarp *The Crisis Years: 12th Century B. C. Beyond the Danube to the Tigris*, 10-26
- Mussche 1974** Mussche, H. F., *Thorikos: A Guide to the Excavations*, Bruxelles.
- Nowicki 1992** Nowicki, K., “*Fortifications in Dark Age Krete*”, Edt., S. Van de Maele ve J.M. Fossey *Fortificationes Antiquae*, 53-76, Amsterdam.
- OJA** *Oxford Journal of Archaeology*

- Özdoğan 1987** Özdoğan, M., “*Taşlıcabayır: A Late Bronze Age Burial Mound in Eastern Thrace*”, *Anatolica*, 14, 5-39.
- Özhanlı 2004** Özhanlı, M., Arkaik Terracotta Yontucuklar Işığında Kıbrıs Kilikya İlişkileri, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)
- Özgünel 1979** Özgünel, C., Karia Geometrik Seramiği, Ankara
- Özgünel 1983** Özgünel, C., “*Batı Anadolu ve İçlerinde Miken Etkinlikleri*”, *Belleten*, 47, 697-743.
- Page 1959** Page, D. L., *History and the Homeric Iliad*, Berkeley.
- Pesando 1989** Pesando, F., *La Casa dei Greci*, Milano.
- Popham, vd. 1982** Popham, M. R., vd., “*The Hero of Lefkandi*”, *Antiquity*, 218, 169-180.
- Richter 1915** Richter, G. M.A., “*Two Colossal Athenian Geometric or Dipylon Vases in the Metropolitan Museum of Art*” *AJA*, Vol.19, No. 4. 385–397.
- Richter 1984** Richter, G., *Yunan Sanatı*, İstanbul.
- Rider 1964** Rider, B., *Ancient Greek House. Their History and Development from the Neolithic Period to the Hellenistic Age*, Chicago.
- Rutter 1992** Rutter, J. B., “*Cultural Novelties in the Post Palatial Aegean World: Indices of Vitality or Decline?*”, Edt. W. A. Ward-M. Sarp *The Crisis Years: 12th Century B. C. Beyond the Danube to the Tigris*, 61-78.

- Samos VII** Schmidt, G., Kyprische Bildwerk aus dem Heraion von Samos, Samos VII.
- Sams 1992** Sams, K., "*Observations on Western Anatolia*" Edt. W. A. Ward-M. Sarp *The Crisis Years: 12th Century B. C. Beyond the Danube to the Tigris*, 56-60.
- Sandars 1983** Sandars, N., "*North and South at the End of Mycenaean Age*", OJA, 2, 43-68.
- Sandars 1985** Sandars, N., *The Sea Peoples: The Warriors of the Ancient Mediterranean 1250 – 1150*, London.
- Schattner 1990** Schnatter, T., *Griechische Hausmodelle: Untersuchungen zur Frühgriechischen Architecture*, Berlin.
- Shaw 1989** Shaw, J. W., "*Phoenicians in Southern Crete*", AJA, 93, 165-183.
- Simpson 1965** Simpson, H. R., *A Gazetteer and Atlas of Mycenaean Sites*, London.
- Snodgrass 1971** Snodgrass, A.M., *The Dark Age of Greece*,
- Wace 1962** Wace, A., *The Nomads of the Balkans*, London.
- Wainwright 1939** Wainwright, G. A., "*Some Sea Peoples and Others in the Hittite Archives*", *Journal of Egyptian Archaeology*, 25, 148 -153.
- Weickert 1957** Weickert, C., "*Die Ausgrabung am Athena Tempel in Milet 1955*", *IstMitt*, 7, 102- 132.

- Whitley 1991a** Whitley, J., *Style and Society in Dark Age Greece: The Changing Face of Pre-Literate Society 1100 – 700*, Cambridge.
- Whitley 1991b** Whitley, J., *Style and Society in Dark Age Greece: The Changing Face of Pre Literate Society*, Cambridge.

Diğer Kısaltmalar

Bkz. Bakınız

Çiz. Çizim

Fig. Figure

Krş. Karşılaştırınız

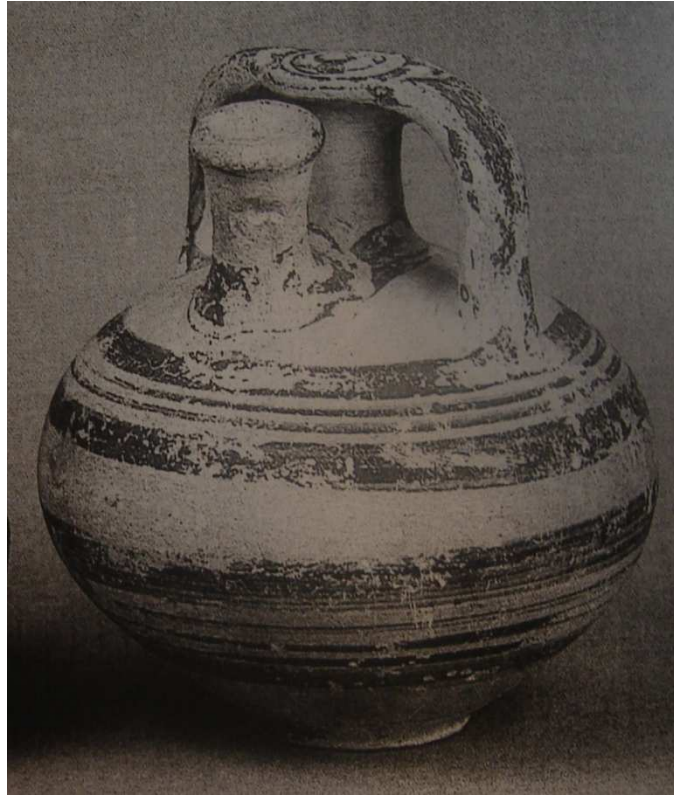
Lev. Levha

Res. Resim

Taf. Tafel

LEVHALAR

Levha I

Resim 1

Resim 2

Levha II

Resim 3

Resim 4

Levha III

Resim 5

Resim 6

Resim 7

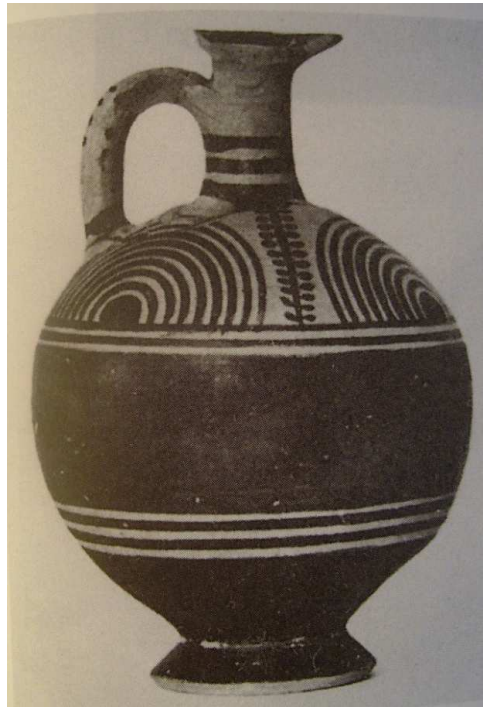

Rsim 8

Levha V

Resim 9

Resim 10

Resim 11

Resim 12

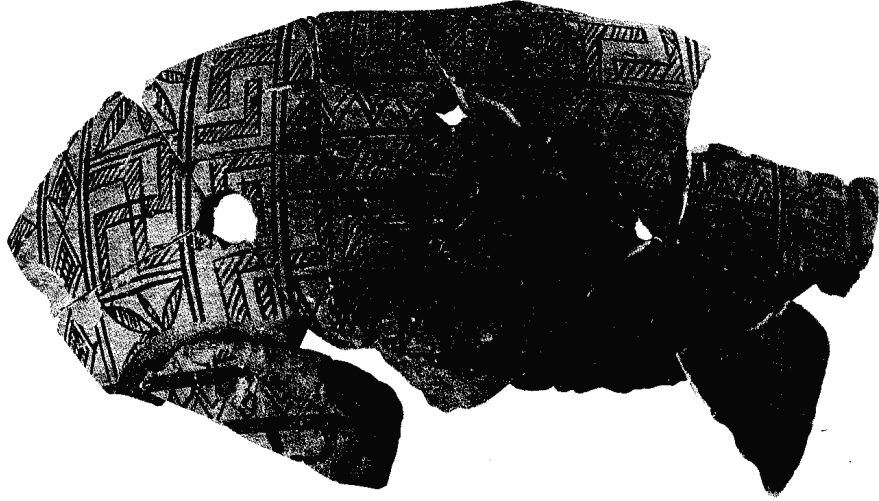

Resim 13

Resim 14

Levha VIII

Resim 15

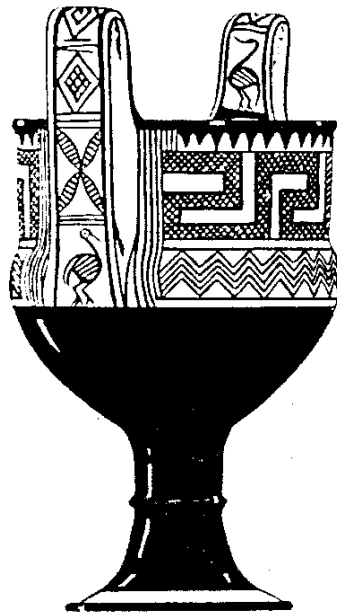

Resim 16

Levha IX

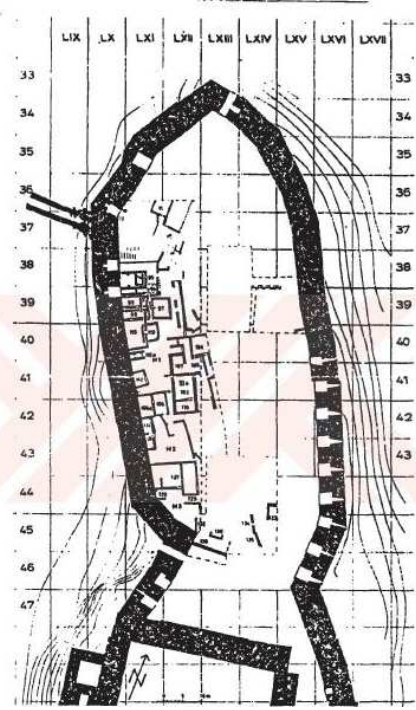

Resim 17

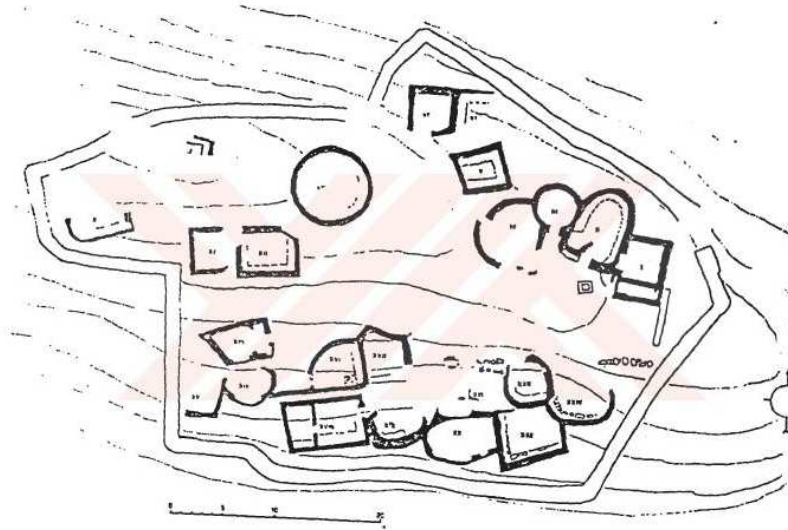

Resim 18

Levha X

Resim 19

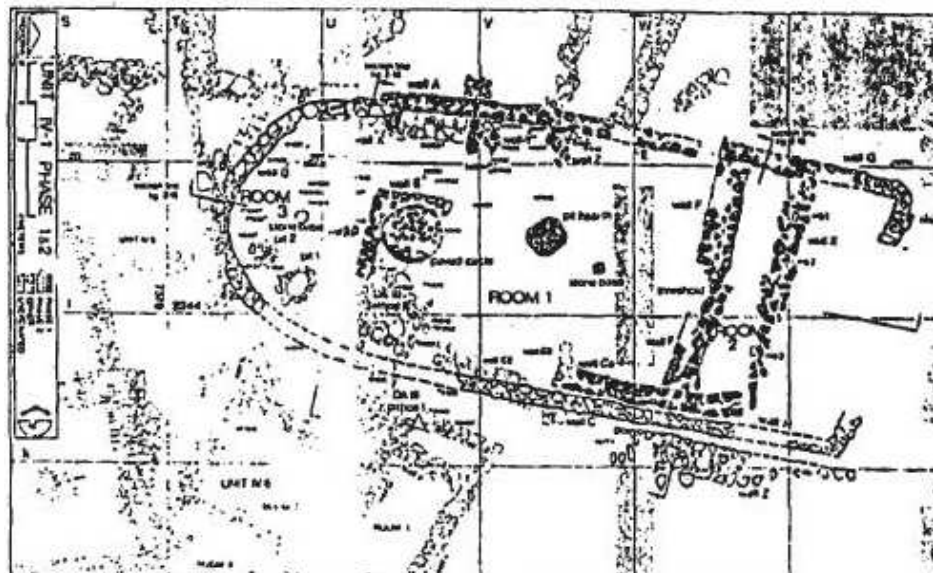
Resim 20

Levha XI

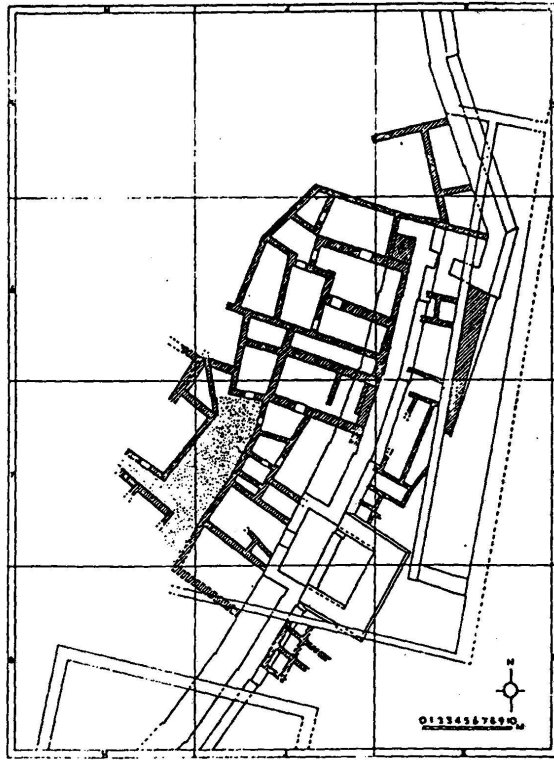

Resim 21

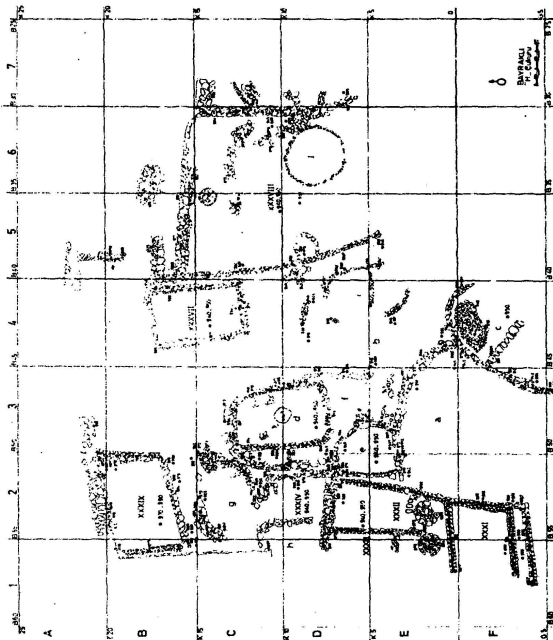

Resim 22

Levha XII

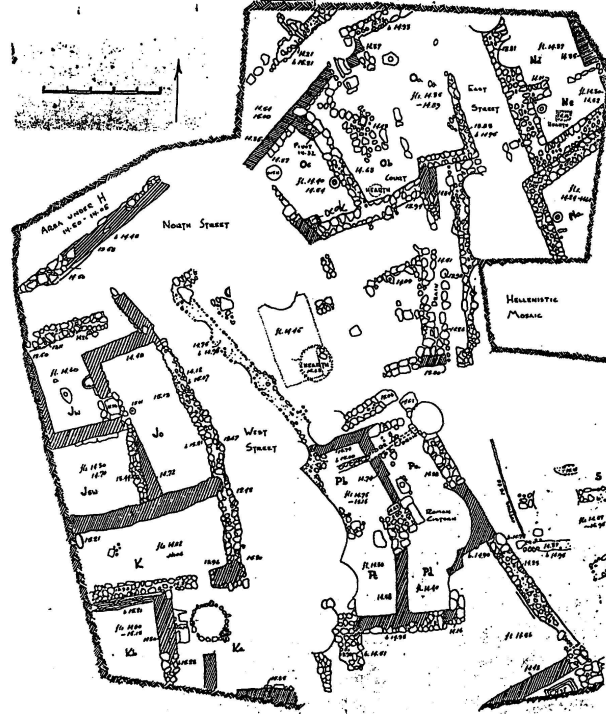

Resim 23

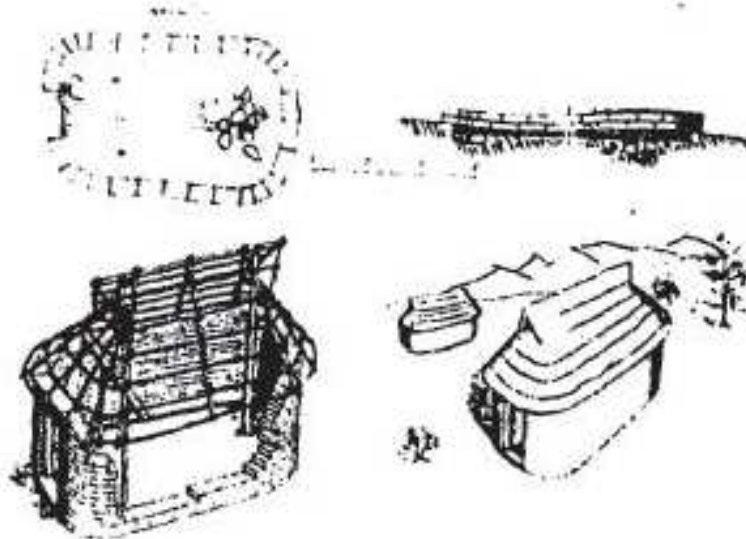

Resim 24

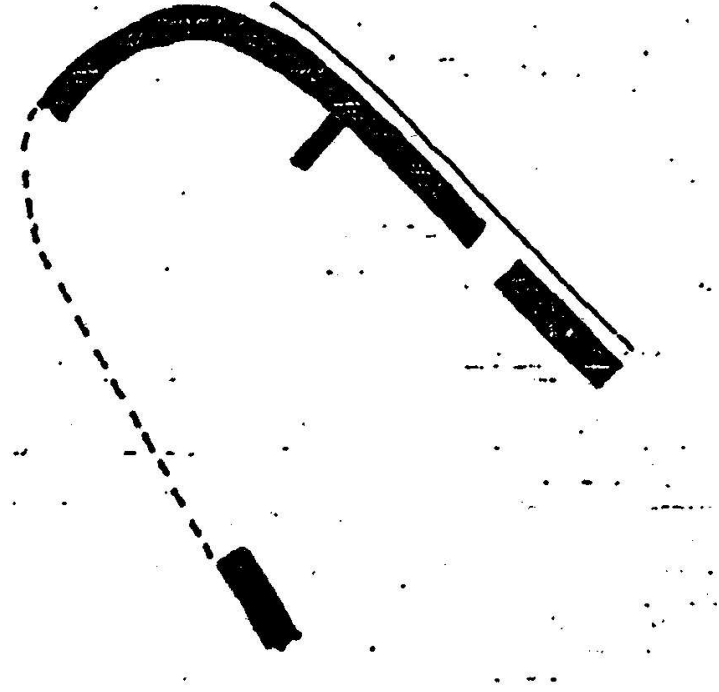
Levha XIII

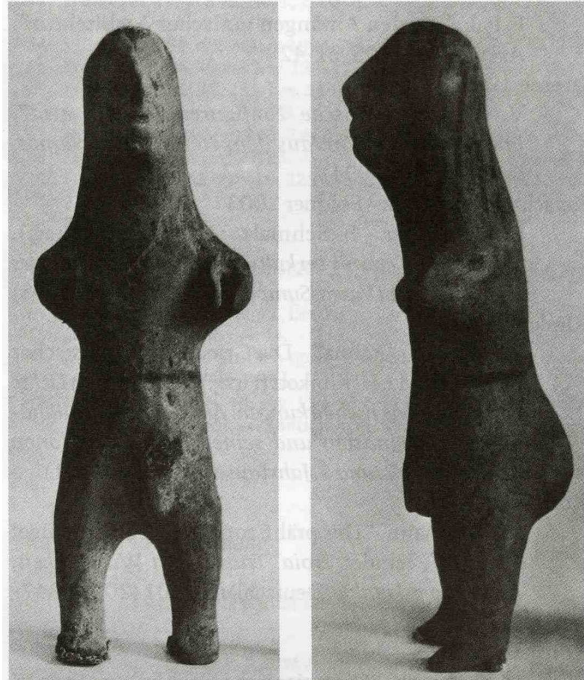
Resim 25

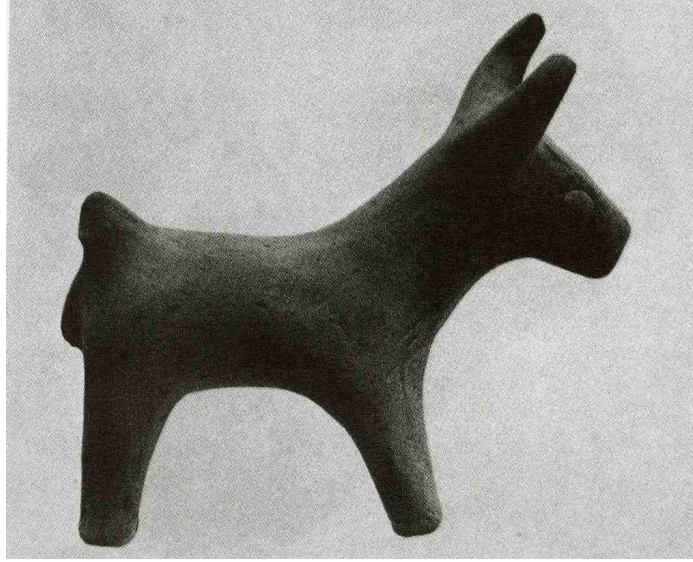
Resim 26

Resim 27

Resim 28

Resim 29

Resim 30

Levha XVI

Resim 31

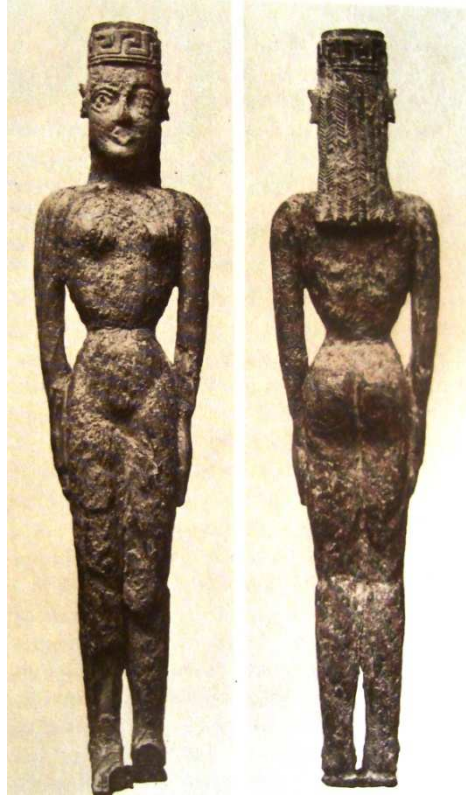

Resim 32

Levha XVII

Resim 33

Resim 34

Levha XVIII

Resim 35

Resim 36

Levha XIX

Resim 37

Resim 38

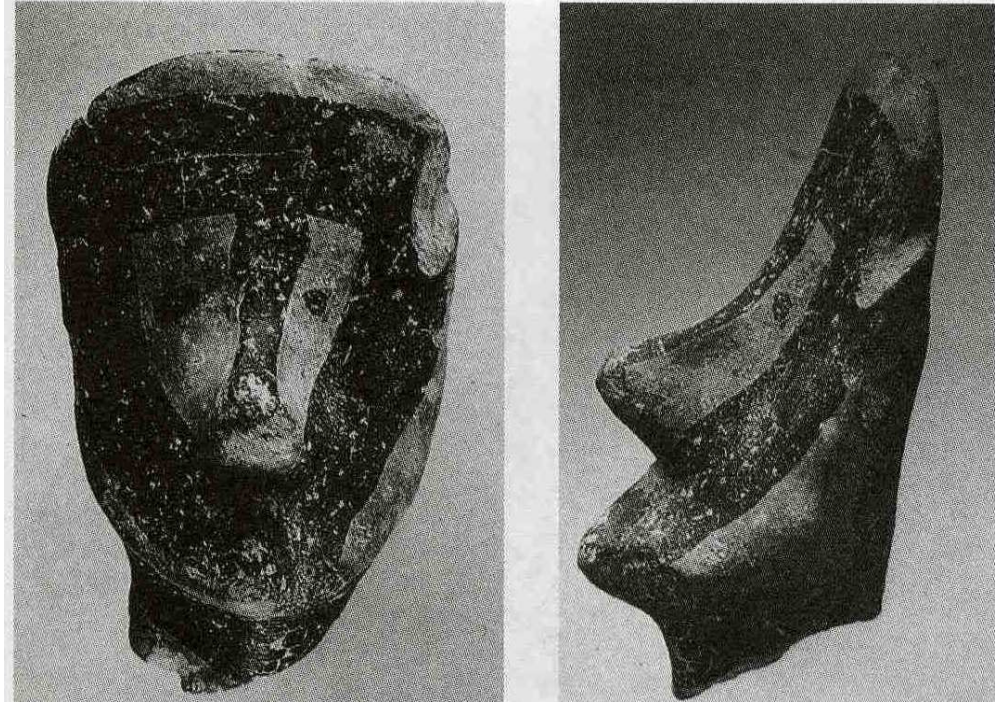

Resim 39

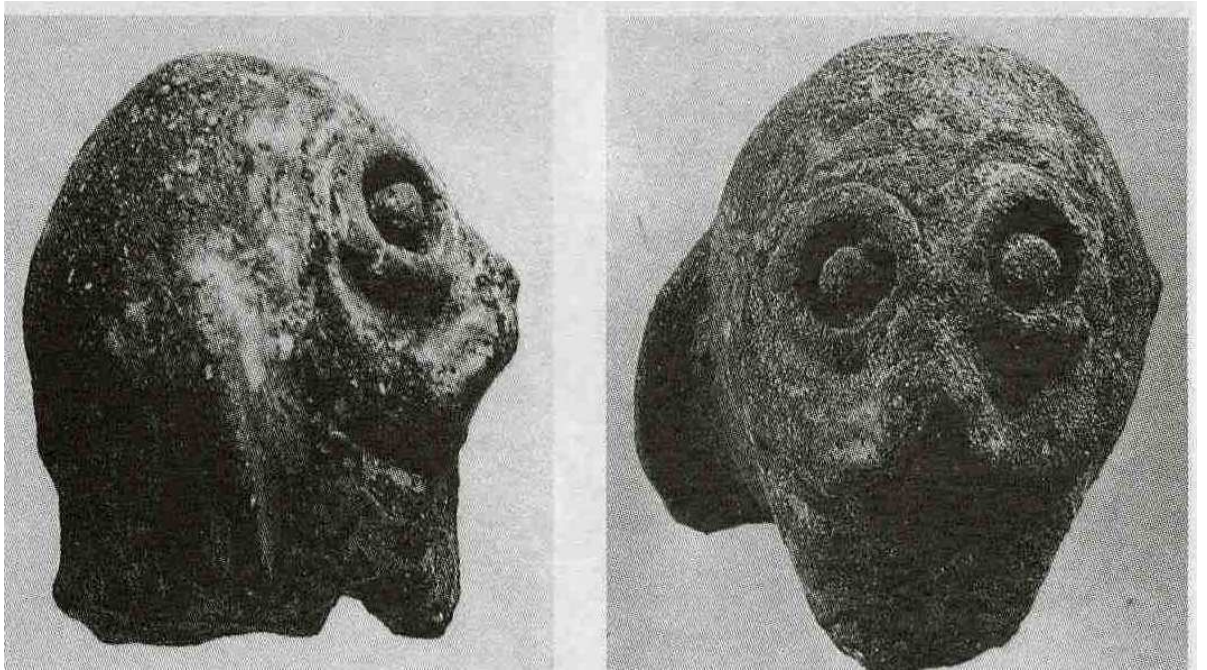

Resim 40

Levha XXI

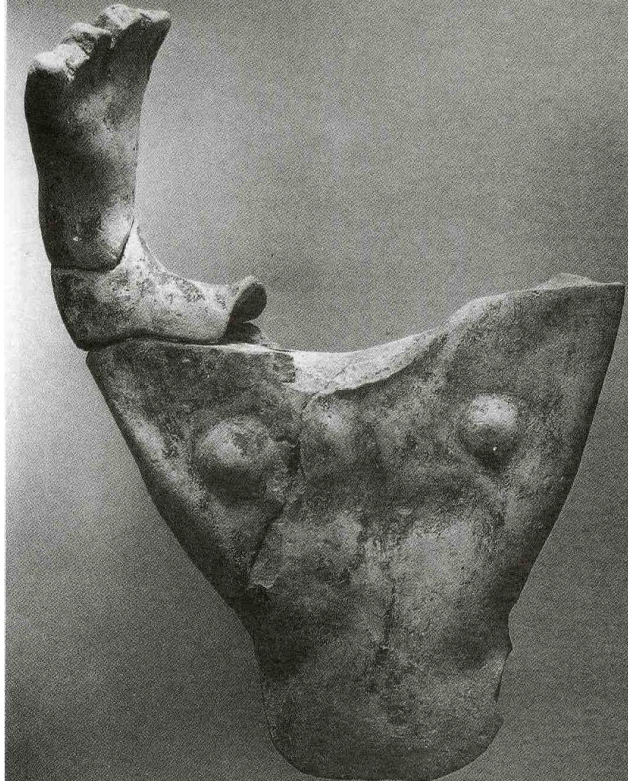

Resim 41

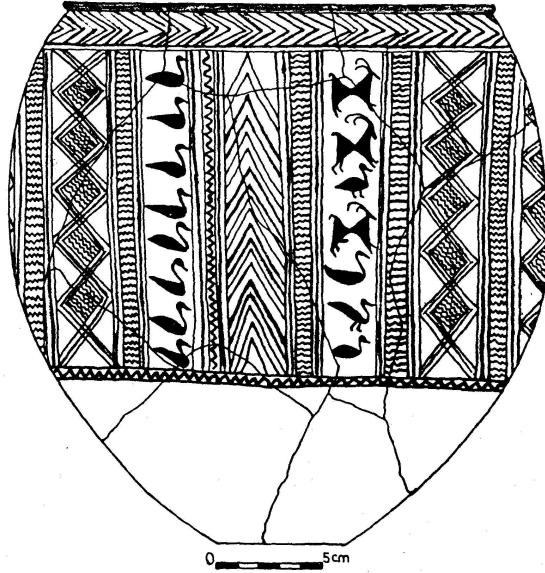

Resim 42

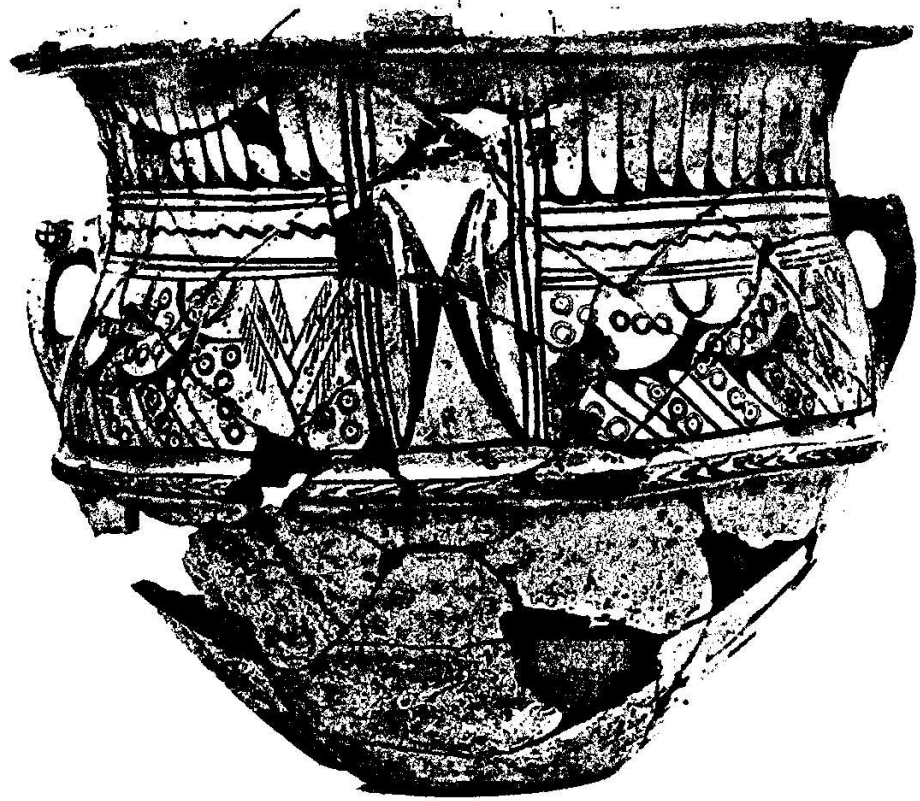
Levha XXII

Resim 43

Resim 44

Resim 45

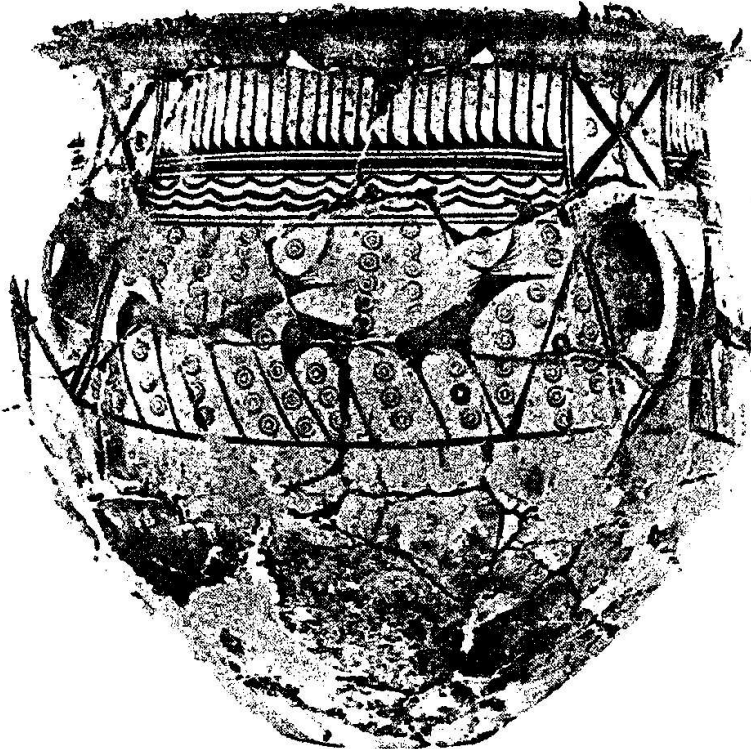

Resim 46

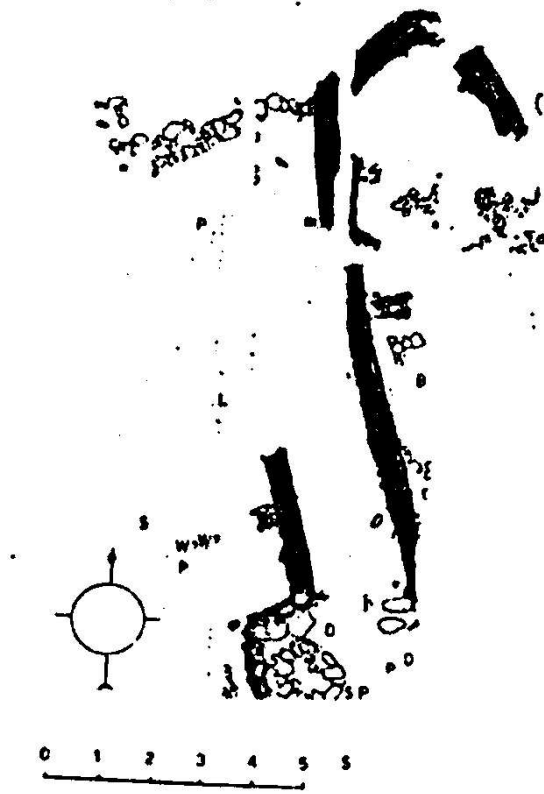
Levha XXIV

Resim 47

Resim 48

Resim 49

Resim 50

Levha XXVI

Resim 51

Resim 52

Levha XXVII

Resim 53

Resim 54